విజ్ఞప్తి.

శృంగారరసగుళికయనందగు ప్రియదర్శికానాటిక సూక్ష్మములో మోక్ష మన్నట్లు చిఱుతుకతనముతోనే రసవత్తరం బయ్యును చిరకాలము మంచిముద్రణములు లేమిచే ప్రాయికముగా అనాస్వాదితమై యుండినది. ఇది తొలుత కలకత్తాలో దోషభూయిష్ఠముగాను విచ్ఛాయముగాను ముద్రిత మయినది. అనంతరము మంచిదశ కలిగి విశాఖపట్టణములో శ్రీమాన్ పరవస్తు శ్రీనివాస జగన్నాథస్వామిగారిచే సచ్ఛాయంబుగను సవ్యాఖ్యంబుగను (తెలుఁగులిపిలో), ప్రకటింపంబడి పఠనానుకూలం బయినది. అనంతర నాగరముద్రణములలో మేలైనవి పైతెనుఁగులిపిముద్రణంబునే అనుసరించినవి.

ఈరసమయప్రబంధమును ఆంధ్రసంస్కృతవిద్యార్థిలోకమునకు అరఁటిపండువలె ఒలిచి నోటఁబెట్టుటకై సంస్కృతటిప్పణముతోను తెనుఁగున సంపూర్ణటీకతోను ఈముద్రణముం గావించినాఁడను. ఈముద్రణమందు ఉచితము లనుతలంపుచే నటనట నాచేసినయించించుకసవరణలకు పెద్దలు మన్నింతురుగాక. విద్యార్థులు పెక్కండ్రు ముందుగా ఛాయనే వెదకుదురుగావున ఈముద్రణమందు మూలములో ఛాయను టీకలో ప్రాకృతమును నెక్కొలిపినాఁడను.

మఱి యిందలిసంవిధానసౌభాగ్యము ఏతన్మూలము లయినబృహత్కథాకథాభాగముల నెఱుంగనివారికి సుగ్రహము గాదు గావున, వానిని ఇందుం బొందుపఱిచినాఁడను.

పెద్ద లెల్లరును తనుశిశువులకొఱ [illegible] దానితో యద్ధుశ్రమను సఫలతం బొందింతురు గాక.

మద్గ్రంథము

[illegible] ధన మిచ్చి

[illegible] భుఁడనై ఆగ

[illegible] కంధరా

లసి

ఏప్రిల్, 1909. వేదము [illegible] టరాయశాస్త్రి.

కవి ప్రశంస.

ఈనాటికను, రత్నావళీనాగానందములను, ధావకుఁడు (భాసకుఁ డొండె) అనుకవి రచించి తన కాశ్రయ మైనశ్రీహర్ష మహారాజు రచించినట్లు ప్రకటించినాఁ డని ఆభాణకము కలదు.

ఈధావకుఁడు ఇరువదింటికె కెక్కుడు నాటకములు రచించినట్లును అందు కరుణరసప్రధాన మైనది కిరణావళి యనుపేరిటిది ఒకటి యుండె ననియు రాజశేఖర కృత గ్రంథమువలనం దెలియ నగుచున్నది.

ఈధావఁడు చాకలి యనియు, ఘటకర్పరశబ్దఘటితాంత మయినయొకానొక చిన్నికావ్యమును రచించినకతంబున నితనికి ఘటకర్పరుఁ డనినామాంతరము గలిగెననియు,

> " ధన్వన్తరి క్షపణ కామరసింహ శఙ్కు
> వేతాళభట్ట ఘటకర్పర కాళిదాసాః
> ఖ్యాతో వరాహమిహిరో నృపతే స్సభాయాం
> రత్నాని వై వరరుచి ర్నవ విక్రమస్య."

అని పరిగణితు లయినవిక్రమార్కునవరత్నములలో నొకఁ డనియును చెప్పుదురు.

మఱియు పూర్వోక్తశ్రీహర్షుఁడు క్రీస్తుశకమునకు ముందు (56-వ సంవత్సరము నుండి) శకప్రవర్తకుఁ డయినయుజ్జయినీపతి శ్రీ విక్రమాదిత్యుఁడే యనియు ఆయనకు శ్రీహర్షుఁ డనినామాంతర మనియు కొందఱును, క్రీ. శ. ఏడవశతాబ్దమున కన్యాకుబ్జము నేలిన హర్షవర్ధనుఁ డని యొకకొందఱును, వీ రిరువురుం గా రనియు తా నేశ్వరాధీశ్వరుఁ డైన శ్రీహర్షుఁ డని మఱికొందఱును అభిప్రాయపడియున్నారు.

వత్సరాజు పూర్వచరిత్రము (క. స. సా.)

తొల్లి ఉదయనుఁ డనురాజు పాండవవంశ్యుఁడు వత్సదేశమును కౌశాంబీనగరము రాజధానిగా నేలుచుండెను. ఆతఁడు బాల్యమునందు వాసుకియన్న ను వసునేమి యనునాగుని ఒకపాములవానిచేతి నుండి విడిపింపఁగా నాగుఁ డాకృతజ్ఞతచేత నతనికి ఘోషవతి యనునొకయద్భుతవీ[illegible]చ్చెను. దాని వాదనముచేతను తనపాటచేతను వత్సరాజు ఆడవిలో గొప్పగొ[illegible] ఎలయించి కట్టి తెచ్చుచుండెను.

ఉజ్జయి[illegible]నుఁడు చండికను గూర్చి తా నొనర్చినచండోపాసనచే ఆమెవలన చండ[illegible]ము ను పొందినవాఁడు అంగారకాసురునిసుతను అంగారవతిని పరిణయమై [illegible] గోపాలకుఁడు పాలకుఁ[illegible] నని యిరువురు పుత్త్రులను వాసవునివరమువలన అ[illegible]న లావణ్యాను వాసవద[illegible] యనుకూఁతునుం బడసెను. ఆమెకు

పెండ్లియీడు రాఁగా చండమహాసేనుఁడు ఆమెకు తగినవరుఁడు తనకు శాశ్వతవైరి యయినవత్సరాజు దక్క వేఱొకఁడు లేమి నెఱింగి మెలపున నతని వశపఱుచుకొనువాఁడై వత్సరాజును తనయింటికి వచ్చి తనకూఁతునకు గాంధర్వవిద్య నేర్పవలయు నని దూతముఖముగా నడిగెను. మంత్రులబోధనచేత వత్సరాజు తనకడకే శిష్యనుగా కూఁతును పంపవచ్చు నని చండమహాసేనునికి ప్రతిసందేశము పంపెను.

అంతట చండమహాసేనుఁడు వత్సేశునిగజగ్రహణవ్యసన మెఱిఁగి యతనిం బట్టుకొన సాటిలేనిజంత్రపుటేనుఁగును చేయించి దానికడుపులో వీరపురుషులను డాఁచియుంచి వింధ్యారణ్యములో నిలిపించెను. వేఁటగాండ్రవలన ఆయేనుఁగునుగూర్చి విని వత్సరాజు దానిం బట్టువాఁడై తరలి అది బెదరు నని దండును దూరమున నిలిపి ఒంటిగా దరిసి దాని నెలయింప ఘోషవతిని వాయించుచు సంగీతముచేసెను. అదియు వాస్తవగజమువోలె చేష్టించుచు గీతాఽకృష్టమువోలె దరియుచు, యదృచ్ఛచేతనుంబోలె నెడయుచు, అతని నేకాకిని గహనమున కెలయించెను. అంతట దానికడుపునుండి తలుపులు తెఱచుకొని వీరపురుషులు దుమికి అతనిం బట్టి యుజ్జయినికిం గొనిపోయిరి. చండమహాసేనుఁడు ఎదురువచ్చి సత్కరించి సంకెలల వైచియు 'ఓప్రభూ, ఈమెకు సంగీతము నేర్పుము, పిమ్మట నీకు కల్యాణ మగును, చిత్తమందు ఆయాసపడకుము,' అని చెప్పి వాసవదత్తను శిష్యఁగా నప్పగించెను. ఈప్రసక్తిచే వాసవదత్త వత్సేశుని వలచి యతనికై యేసాహసమేనియుం జేయ సిద్ధపడి యుండెను.

ఇంతలో వత్సేశునిమహామంత్రి యౌగంధరాయణుఁడు రాజ్యము రుమణ్వదాదుల కప్పగించి వచ్చి తనయోగవిద్యా ప్రభావముచేత తనకును వసంతకునికిని మాఱురూపులు గావించికొని ఉజ్జయినిం జొచ్చి ప్రభువునకు వినోదార్థమై వసంతకుని తత్సన్నిధికిం బంపెను. అనంతరము తాను వలసినయేర్పాట్లు గావించి అదృశ్యకరణిచే రాచనగరు సొచ్చి వత్సరాజుం గాంచి యాతని నిట్లు హెచ్చరించెను:- "రాజా, నిన్ను చండమహాసేనుఁడు మాయచేత పట్టి తెచ్చినాఁడు; నిన్నితఁడు కొమారిత నిచ్చి సమ్మానించి విడిపింపఁ దలఁచి యున్నాఁడు; కనుక ఇతనికొమారితను మనము స్వయముగా హరించికొనిపోవుదము. ఇందువలన నితనిగర్వమునకు తగినప్రాయశ్చిత్త మగును. మనకు పౌరుషము లేదనులాఘవము కలుగకుండును. ఇతఁడు కొమారితకు భద్రవతి యను నొకయేనుఁగును ఇచ్చియున్నాఁడు. దానివేగమును పట్టుసామర్థ్యము నడగిరికి తప్ప నంతి యేయేనుఁగునకును లేదు. దానిని చూఁచినయెడల నడగిరి దానితో యుద్ధము చేయఁ జేయదు. దానిమావటీని ఆసాఢకుఁ డనువానిని నేను విస్తారము ధన మిచ్చి స్వాధీనపఱ[illegible]కొని యున్నాను. కావున వాసవదత్తాసమేతుఁడవై సాయుధుఁడవై ఆయేను[illegible] రాత్రి రహస్యముగా వెడలిపోవలసినది." ఇట్లు చెప్పి యౌగంధరాయణు[illegible] పోయెను.

అనంతరము వత్సరాజు ఆపన్నాగమును వాసవదత్త కెఱుకపఱిచెను. ఆమె యాషాఢకునిం బ్రయాణసన్నాహమున కాజ్ఞచేసెను. రాత్రి ఆషాఢకుఁడు భద్రవతిని సన్నాహముచేసి తెచ్చెను. వత్సరాజు యౌగంధరాయణోపదిష్టయోగములచే సంకెళ్లూ డ్చుకొని ఘోషవతిం గైకొని, తానును వసంతకుఁడును వాసవదత్తయు ఆమెనెచ్చెలి కాంచనమాలయు ఆషాఢకుఁ డైదవవాఁడుగా ఆమత్తహస్తిని నెక్కినవాఁడై అది యప్పుడు ప్రాకారమును పగులఁగొట్టి చేసినదారిగుండ వెలువడి పహరావీరులను సంహ రించి వేగముగా పయనము సాగించెను.

అంతట పట్టణమెల్ల గందరగోళపడఁగా వృత్తాంత మెఱిఁగి పాలకుఁడు నడగిరి నెక్కి వీరిని వెంటఁ దఱిమెను. వత్సరాజు వానిపై అంపవాన గురియించెను. భద్రవతిని నడగిరి కొట్టి దాయెను. ఇంతలో గోపాలకుఁడువచ్చి తమ్ముని యుద్ధమునుండి నివారించి తోడ్కొనిపోయెను. అనంతరము వత్సరాజు నిరాతంకముగా పయనము సాగించి విం ధ్యారణ్యములో తనమిత్రుఁడు పుళిందకుని పల్లియలో విశ్రమించి క్రమక్రమముగా కౌ శాంబిం జేరి అచటివారికెల్ల నేత్రోత్సవము గావించెను. అనంతరము గోపాలకాదులు వచ్చి వత్సరాజునకు వాసవదత్త నిచ్చి యథావిధిగా వివాహమహోత్సవము జరిపిరి.

ఈనాటికలోనికథ బృహత్కథయందలి (కథాసరిత్సాగరమునందలి) బంధుమతీ చరిత్రముపోలికను కల్పింపఁబడినది. ఆచరిత్ర యెట్లనః—

బంధుమతి కథ.

ఒకప్పుడు గోపాలకుఁడు తాను బాహుపరాక్రమముచే పట్టితెచ్చిన బంధుమతి యనునొక రాజకన్యను వాసవదత్తకు కానుక పంపెను. ఆమెను వాసవదత్త మంజులిక యని మాఱుపేరు పెట్టి దాఁచి యుంచెను. రాజు ఒకనాఁడు బంధుమతిని చూచి వసం తకునిసాహాయ్యముచేత ఏకాంతముగా ఉద్యానవనములో నొకపొదరింట లావణ్యాసము ద్రములోనుండి యుద్భవించిన యపరశ్రీనిం బోలెగాంధర్వవిధిచేత వివాహమాడెను. దానిని చాటునుండి చూచి కోపగించి వాసవదత్త తనపుట్టినింటినుండి వచ్చియున్న యొకపరివ్రాజి కను సాంకృత్యాయని యనునామెను శరణుఁ జొచ్చెను. అమెమాటలచేత అలుకతీఱి వాసవదత్త బంధుమతిని భర్తకిచ్చివేసెను.; పతివ్రతల మనస్సు మృదువుగదా; ఇచ్చి వసంతకుని గూడ ఖయిదు నుండి వదలివేసెను.—

ఈ బంధుమతీ గోపాలక మంజులికా లతాగృహములకు బదులు నాటికలో ప్రియ మెవల విజయసే నారణ్యకా దీర్ఘికలు. కడమవిషయమెల్ల రెంటనుం గలదు.

తిని పరిణా

వునివరమువల

నాటకపాత్రములు.

పురుషులు.

సూత్రధారుఁడు.

వినయవసువు. ...	... అంగరాజుకంచుకి
ఉదయనుఁడు. ...	... వత్సరాజు, కథానాయకుఁడు.
వసంతకుఁడు. ...	... విదూషకుఁడు.
రుమణ్వాంతుఁడు. ...	... ఉదయనునియామాత్యుఁడు.
విజయసేనుఁడు. ...	... ,, సేనానాయకుఁడు.

చండమహాసేనునికంచుకి.

స్త్రీలు.

ప్రతీహారి.

వాసవదత్త. ...	... ఉదయనుని పట్టపుదేవి.
ఆరణ్యిక (=ప్రియదర్శిక).	... అంగరాజు కూఁతురు, కథానాయిక.
ఇందీవరిక. ...	... చేటి.
మనోరమ. ...	... ,,
కాంచనమాల. ...	... ,,
సాంకృత్యాయని. ...	... పరివ్రాజిక.

ఛందోవిషయము.

---

౧. శార్దూల విక్రీడితము (మసజసతతగ, 12, 7.)

సూర్యాశ్వై ర్మసజస్తతా స్సగురవః శార్దూలవిక్రీడితమ్.

ధూమవ్యా   లీలామ   అచ్ఛిన్నా   రూపంత   ధృష్టఃకిం
శ్రీహర్షో   క్షమాంమ   హృత్వాప   వృత్తిర్వశి   భ్రూభఙ్గం
భృత్యానా   బిభ్రాణా   పాదైర్న్యా   స్నిగ్ధంయ   ఏపామీ
దృష్టం ఛా   పాతాళా   సంతాపం   స్వేదామ్భః   నిశ్శేషం

౨. స్రగ్ధర. (మరభనయయయ, 7, 7, 7.)

మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయమ్.

కైలాసా పాదాతం ఆభాత్య వృన్తైఃతు శ్రోత్రంహం సద్యోవ నిర్దిష్టా ఉర్వీము.

ఇంద్రవజ్ర (తతజగగ); ఉపేంద్రవజ్ర (జతజగగ.)

స్యాదిన్ద్రవజ్రా తతజాస్తతో గా, ఉపేన్ద్రవజ్రా జతజాస్తతో గా.

3. కొన్ని పాదములు ఇదియు, కొన్ని పాదములు అదియు, నైన ఉపజాతి.

రాజ్ఞోవి.   అన్తఃపు.

౪. ఆర్య (వరుసగా, నాల్గుపాదములలో 12, 18, 12, 15 మాత్రలు.)

ఘనబ   ఆబద్ధ   ప్రాయోయ   అహీణ   సుఖిని
తతుణ   సాసణి   సహరి   ఏతేన   హత్వాక

౫. వసంతతిలక (తభజజగగ, 8, 6.)

ఉక్తా వసన్తతిలకా తభజాజగౌగః.

ఏవంబ   ఆభాతి   కింముక్త   అస్మద్బ   సంజాత

౬. ఉపగీతి (ఆర్యయే, ద్వితీయపాదము 15 మాత్రలు.)   ఉద్యాన

౭. మాలిని (ననమయయ 8, 7.)

ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైః.   అయివి

౮. గీతి (ఆర్యయే, చతుర్థపాదము 18 మాత్రలు.)   ఘణబం

౯. శిఖరిణి (యమనసభలగ, 6, 11.

రసై రుద్రైశ్ఛిన్నా యమనసభలా గః శిఖరిణీ.   స్వభావ

శ్రీ

ప్రియదర్శికా.

నాన్దీ.

ధూమవ్యాకులదృష్టి [1] రిన్దుకిరణై
  రాహ్లాదితాక్షీ, పునః
పశ్యన్తీ వర ముత్సుకా, నతముఖీ
  భూయో హ్రియా [2] బ్రహ్మణః,
స్వేద్యాః పాద నఖేన్దు దర్పణ గతే
  గఙ్గాం దధానే శివే,
స్పర్శా దుత్పులకా, కరగ్రహవిధౌ,
  గౌరీ శివా యాస్తు వః.

పాణిగ్రహణ విధియందు పొగచేత కలఁతపడిన చూపుగలదై చంద్రకిరణముల చేత సుఖపెట్టఁబడిన కన్నులు గలదియు, మఱల పెండ్లికుమారుని తమకముతో చూచుచున్నదై బ్రహ్మవలన ఎక్కుడుసిగ్గుచేత మోము వాంచినదియు, చంద్రునివలె గుండ్రము ప్రకాశమానమును అద్దమువలె స్వచ్ఛమును అయిన కాలిగోటియందు ప్రతిఫలించినవాఁడైన గంగాధరుఁడైన శివుని మీఁద ఈసు గలదియు, (ఆయనచేతి) తాఁకుడుచేత గగుర్కొన్నదియు, నయిన గౌరి మీకు మంగళముకై యగును గాక.

సామాజికులకు మేలుసేయవలయు నని గౌరిని వేఁడుట.—కరగ్రహవిధౌ—కర = చేతియొక్క (చేతిని) - గ్రహ = పట్టుకొనుటయొక్క - విధౌ = పనియందు (పెండ్లియందు అనుట; పెండ్లిలో పెండ్లికొమారితచేతిని పెండ్లికొమారునిచేత పట్టింతురు గావున, పాణిగ్రహణము కరగ్రహము ఇత్యాదిశబ్దములు పెండ్లికి పేర్లయినవి), ధూ...ష్టిః— ధూమ = (వివాహాగ్నియొక్క) పొగచేత - వ్యాకుల = కలఁతనొందిన - దృష్టిః = చూపుగలది (యు), ఇన్దుకిరణైః—ఇన్దు = (శివునిశిరస్సునందలి) చంద్రునియొక్క - కిరణైః = వెలుఁగులచేత, ఆ...క్షీ—ఆహ్లాదిత = ఆనందపెట్టఁబడిన - అక్షీ = కన్నులుగలది (యు), పునః = మఱల, ఉత్సుకా = తమకముగలదై, వరమ్ = పెండ్లికుమారుని (శివుని), పశ్యన్తీ = చూచుచున్నది (యు), బ్రహ్మణః = (చెంతనున్న) బ్రహ్మదేవునివలన, భూయోహ్రియా—భూయః = అధికమయిన - హ్రియా = సిగ్గుచేత, (పొగవలన మొదట దర్శనభంగమయినట్లు ఇప్పుడు బ్రహ్మవలన నయిన దని భావముగా, భూయః = మఱల, అని యేని యర్థము చెప్పవచ్చును.), నతముఖీ—నత =

వంగిన - ముఖీ = మొగము గలది (యు), గఙ్గామ్ = గంగాదేవిని, దధానే =(నెత్తి యందు) ధరించియున్నవాఁడై, పా... తే—పాద = (తనయొక్క అనఁగా పార్వతి యొక్క) కాలియొక్క - ఇన్దు = చంద్రునివంటి - నఖ = గోరనెడు - దర్పణ = అద్దమును (చంద్రునివలె గుండ్రముగాను తెల్లగాను, అద్దమువలె స్వచ్ఛముగాను, ఉన్నట్టిగోటిని) - గతే = పొందినట్టి (గోటియద్దమందు ప్రతిఫలించిన), శివే = శివునివిషయమై, సేర్ష్యా = ఈసుతోఁ గూడుకొన్నది (యు), స్పర్శాత్ =(శివునిచేతి) తాఁకడుచేత, ఉత్పులకా—ఉత్ = ఉద్భిన్న = మొలచిన - పులకా = గగుర్పాటు కలది (యు), (నయిన), గౌరీ = పార్వతి, వః = (ఓసామాజికులారా) మీకు, శివాయ = మంగళముకొఱకు, అస్తు = అగునుగాక (మేలు సేయును గాక).

1. ఇన్దుకిరణై రాహ్లాదితాక్షీ—ఇట్లే -
“ గిరిశ ముపచచార ప్రత్యహం సా సుకేశీ
ప్రశమితపరిఖేదా తచ్ఛిరశ్చన్ద్రపాదైః.” కుమార.

2. నతముఖీ హ్రియా బ్రహ్మణః—అసన్నిధియందు బ్రహ్మ యుండినందులకు.—
“ ఇత్థం విధిజ్ఞేన పురోహితేన ప్రయుక్తపాణిగ్రహణోపచారౌ
ప్రణేమతుస్తౌ పితరౌ ప్రజానాం పద్మాసనస్థాయ పితామహాయ.” కుమార.

తా.—పార్వతీపరమేశ్వరుల వివాహసమయమందు వివాహాగ్నియొద్ద పార్వతి పరమేశ్వరుని చూచుటకై ఆతనివైపు కడగంటి చూడ్కులు నిగిడింపఁగా కన్నులకు పొగ కమ్ముకొని కన్నులు ఎరియఁజొచ్చినవి; కాని, వెంటనే పెండ్లికుమారుని తలమీఁద నున్న జాబిల్లియొక్క వెలుఁగులచేత చల్లఁబడి మిక్కిలిసుఖము నొందినవి. అంత నామె మఱల నాతనిం దనివితీఱఁ గాంచుచుండఁగా ఆకాంచుటను ఆచెంతనున్న బ్రహ్మదేవుఁడు పరికించుచుండెను; అతఁడు పరికించుటను ఆమెయుం గని సిగ్గుపడినదై వరుని చూచుట మాని తలవంచుకొన్నది. అంతట అద్దమువలె స్వచ్ఛ మయినతనకాలిగోటియందు ఆమెకు శివునియొక్కయు అతనినెత్తిమీఁద నున్నగంగాదేవియొక్కయు నీడ యగపడెను. అంతట వేఱొకతెను నెత్తి కెక్కించుకొని యున్నాఁ డీతఁ డని యామెకు మనస్సులో ఆయనమీఁద ఈసు పొడమఁగా, ఆసమయమందు ఆమెచేతిని శివుఁడు తనచేతం గయికొనెను; అంత నామె ఆయీసు మఱచి ప్రియతముని చేతి స్పర్శానందమున ఓలలాడుచుండెను. ఆయానందదశలోనున్న పార్వతి, ఓసామాజికులారా, మీకు మే లొసంగుఁగాక.

ఇది నాందీ శ్లోకము. నాంది యనునది నాటకాదులయారంభమందు దేవ బ్రాహ్మణ రాజ ప్రభృతులకు స్తుతిగా సామాజికాదులకు ఆశీర్వచనరూపముగా **8, 12, 18, 22,** పదములు గలదిగా రచింపఁబడును. ఇందు బిల్వ శంఖ చంద్ర కమల చక్రవాక కుముదాది శుభవస్తువాచకములును కావ్యార్థసూచనయు, నుండవలయును. కొం

అపి చ;

[1]కైలాసాద్రా వుదస్తే

పరిచలతి, గణే

షూల్లసత్కౌతుకేషు,

మఱియును;

(రావణునిచేత) ఎత్తఁబడిన కైలాస పర్వతము తూలుచుండఁగా, ప్రమథులు ఉప్పొంగుచున్న కుతూహలముగలవారు అగుచుండఁగా, కుమారస్వామి తల్లియొ

దఱమతంబున పదనియమ కథాంశసూచనలు పాక్షికములు.

'ఆశీర్వచనసంయుక్తా స్తుతి ర్యస్మాత్ ప్రయుజ్యతే
దేవద్విజనృపాదీనాం తస్మా న్నాన్దీతి సంజ్ఞితా,
మఙ్గల్య శఙ్ఖ చ న్ద్రాబ్జ కోక కైరవ శంసినీ
పదై ర్యుక్తా ద్వాదశభి రష్టాభి ర్వా పదై రుత.' సా. ద.

'య త్రాష్టాభి ర్ద్వాదశభి రష్టాదశభి రేవ వా
ద్వావింశత్యా పదై ర్వాపి సా నాన్దీ పరికీర్తితా.'

'అర్థతః శబ్దతో వాపి మనా క్కావ్యార్థసూచనమ్.'

'పదాదినియమోఽపివా.'

'నన్దన్తి దేవతా యస్మాత్ తస్మా న్నాన్దీతి సంజ్ఞితా.'—అనఁగా, ఎందువలన దేవతలు(అ)నందింతురో అందువలన నాంది యని పేర్కొనఁబడినది, అని నాందీసంజ్ఞావివరణము.

కావ్యార్థసూచన వాదులు, ఈశ్లోకమునందు—గంగను నెత్తి కెక్కించుకొన్న శివుఁడు గౌరిని వివాహమయినట్లు చెప్పుటచేత, పట్టపుదేవికి (వాసవదత్తకు) మిక్కిలి యనురక్తుఁ డయినమహారాజొకఁడు (వత్సరాజు) వేఱొకకన్నెను (ప్రియదర్శికను) పెండ్లియగుట, పొగకమ్ముట లోనగువానిచేత వరుసగా నాయికావదనమును తామరకొలనిలో తుమ్మెదలు కమ్ముట, వానిని తొలఁగించి రాజు తనదేహప్రభచేత ఆమెనేత్రములకు విందొనర్చుట, ఆమె యాతనిం దమితోఁ గాంచుట, అనంతరము తనవిరాళిని చెలితోనేనియు చెప్పుకొనుటకు లజ్జించుట, పట్టపుదేవివిషయమై యీసు దాల్చుటయు, కడపట నతనింగూడి యానంద మొందుటయు, ననుకావ్యార్థాంశములు సూచితము లని చెప్పుదురు. పదనియమమతమున ఈశ్లోకమున 22 పదములను ఎన్నుకొనవచ్చును.

1. రావణుఁడు కైలాసము నెత్తినందునం గలిగినకార్యముల వర్ణనతోడి యీశ్వర ప్రార్థన.—ఉదస్తే = (రావణునిచేత) ఎత్తఁబడిన, కైలాసాద్రౌ—కైలాస = కైలాస మనెడు - అద్రౌ = పర్వతము, పరిచలతి (సతి) = అల్లలనాడుచు (ఉండఁగా), గణేషు = ప్రమథులు (అనఁగా శివకింకరులు), ఉల్ల...కేషు సత్సు—ఉల్లసత్ = ఉప్పొంగుచున్న - కౌతుకేషు సత్సు = (ఇదే మని తెలిసికొనుటకు) కోరికగలవారు

క్రోడం మాతుః కుమారే
విశతి, విషముచి
ప్రేక్షమాణే సరోషమ్,
పాదావష్టమ్భసీద
ద్వపుషి దశముఖే
యాతి పాతాళమూలం,
క్రుద్ధోఽ ప్యాశ్లిష్టమూర్తి
ర్భయఘన ముమయా
పాతు తుష్టః శివో వః.

కు అొమ్మునం జొరఁగా, పాము కోప
ముతో పరికించుచుండఁగా, (శివుఁడు) కా
లితో అదుముటచేత క్రుంగుచున్న దేహము
కలవాఁడై రావణుఁడు పాతాళమునడుగు
నకు పోవుచుండఁగా, (రావణునిమీఁద)
కోపగించినవాఁ డయ్యును పార్వతిచేత
భయమువలన బిగువుగా కవుంగిలింపఁబడిన
దేహముకలవాఁడై ఆనందించిన శివుఁడు
మిమ్ము రక్షించుఁగాక.

(అగుచుండఁగా), కుమారే మాతుః క్రోడం విశతి (సతి) = కుమారస్వామి (శిశువుగాన భయముచే) తల్లి(పార్వతి)యొక్క అొమ్మును చొచ్చుచు (ఉండఁగా), విషముచి=(విష= విషమును - ముక్ = వదలునది) (శివునికి ఆభరణమైన) సర్పము (వాసుకి), సరోషమ్= కోపముతో, ప్రేక్షమాణే = (సతి) చూచుచు (ఉండఁగా), పా...షి—పాద= (శివుని) పాదముయొక్క - అవష్టమ్భ = ఒత్తుటచేత - సీదత్ = క్రుంగుచున్న - వపుషి = దేహముకలవాఁడైన, దశముఖే = పదితలలవాఁడు (రావణుఁడు), పాతాళ మూలం యాతి (సతి)=పాతాళముయొక్క అడుగుభాగమునకు పోవుచు (ఉండఁగా) (రావణుఁడు కైలాసమును పెకలించి తూలించినంతట శివుఁడు తనపాదముతో దాని నదిమె ననియు అంతట రావణుని చేతులు కొండక్రింద నిఱికికొనఁగా కొండతోఁ గూడ రావణుఁడు పాతాళమునకు క్రుంగిపోయె ననియు భా.), క్రుద్ధః అపి = (రావణుని దౌ ర్జన్యమునకు) కోపగించినవాఁడయ్యును, ఉమయా = పార్వతిచేత, భయ ఘనమ్ = భయముచేత చిక్కఁగా, ఆశ్లిష్ట మూర్తిః (సన్) = కవుంగిలింపఁబడిన దేహముగల వాఁడు (అయి), తుష్టః = ఆనందమొందిన, శివః = శివుఁడు, వః పాతు = మిమ్ము కాచును గాక.

కొందఱు ఈశ్లోకము కూడ నాందిలో చేరినదే యనియు, ఇందును పరమేశ్వ రుఁడు రావణుని దండించి యుమాస్వయంగ్రాహముం బొందినట్లు వర్ణించుటచేత, వత్స రాజు వింధ్యకేతుకళింగ రాజులం గూల్చి ప్రియదర్శికం బడయుట సూచిత మనియు, చెప్పుదురు. ఈరెండుశ్లోకములనాందిని పదనియమము సరిపడుటకై పద మనఁగా శ్లోక పాద మని యర్థము చెప్పి అష్టపదనాంది యందురు. అయినను ఇట్టిరూపకారంభ శ్లోకములు రంగద్వారముగాని నాంది కావని విశ్వనాథకవిరాజుమతము.

---

[1] ప్రస్తావనా.

నాన్ద్యన్తే [2] సూత్రధారః (ప్రవిశ్య)—అద్యాహం [3] వసన్తోత్సవే సబహుమానమాహూయ నానాదిగ్దేశాగతేన రాజ్ఞః శ్రీహర్షదేవస్య పాదపద్మోపజీవినా రాజసమూహేనోక్తః—యథా - "అస్మత్స్వామినా శ్రీహర్షదేవేన అపూర్వవస్తురచనాలంకృతా ప్రియదర్శికా నామ [4] నాటికా కృతేతి అస్మాభిః

నాందికడపట సూత్రధారుఁడు (ప్రవేశించి)—నేఁడు నన్ను వసంతోత్సవములో సగౌరవముగా పిలిచి నానాదిగ్దేశములనుండి వచ్చినట్టిది (- నట్టివారు) శ్రీహర్ష (మహా) రాజుయొక్క పాదపద్మములవలన జీవించునది (జీవించువారు) రాజులసమూహము (రాజులు కలసి) ఆనతిచ్చినది (ఆనతిచ్చినారు):—ఎట్లన - "మాయేలినవారు శ్రీహర్షమహారాజుగారు నూతనకథారచనతో నలంకరించి ప్రియదర్శిక యను

1. నటి యేని విదూషకుఁ డేని పారిపార్శ్వకుఁ డేనియు సూత్రధారునితో స్వకార్యములంగూర్చి చిత్రవాక్యములతో నారంభించి నాట్యవస్తువును ప్రశంసించునట్టి సంభాషణ ఆముఖ మనియు ప్రస్తావన యనియు పేర్కొనఁబడును.

> 'నటీ విదూషకో వాపి పారిపార్శ్వక ఏవ వా
> సూత్రధారేణ సహితాః సంలాపం యత్ర కుర్వతే
> చిత్రై ర్వాక్యైః స్వకార్యోత్థైః ప్రస్తుతాక్షేపిభి ర్మిథః
> ఆముఖం త ద్విజానీయా ద్బుధైః ప్రస్తావ నోచ్యతే.'

2. సూత్రం కథాసూత్రం ధారయతీతి సూత్రధారః; సూత్రమును అనఁగా కథాసూత్రమును ధరించువాఁడు సూత్రధారుఁడు, ప్రధాననటుఁడు. ఒకసూత్రధారుఁడు తెరచాటున నేని తెరబయట నేని నాందిని పఠించును; అనంతరము అతఁడే యేని, అతఁడు పోయి (స్థాపకుఁ డను పేరి) యింకొకసూత్రధారుఁడేని తెరబయట ప్రస్తావనను జరుపును.

3. గ్రంథమందు వివాహకథయైనచో వసంతము నేని గ్రీష్మము నేని ప్రస్తావించుట సంప్రదాయము. 'శరత్ సంగ్రామవిషయే వివాహే గ్రీష్మమాధవౌ.'

4. నాటికయందు—కథ కల్పితము; స్త్రీపాత్రములు బహుళము; నాలు గంకములు; ప్రసిద్ధుఁడు ధీరలలితుఁడు రాజు నాయకుఁడు; నాయిక అంతఃపుర సంబంధురాలు, సంగీతవ్యాపారమం దుండునది యొండె, నూతనానురాగ, కన్య, మహీనాయకపుత్రి; ఈమెను గూడుటకు నాయకుఁడు పట్టపుదేవికి వెఱచియు జతనములు సేయును. దేవి జ్యేష్ఠురాలు, ప్రౌఢ, నరపతిపుత్రి, మాటిమాటికి మానము వహించునది. నాయికానాయకులసంగమము దేవివశములో నుండును. ఇందు కైశికీవృత్తి, విమర్శేతరసంధులు.

శ్రోత్రపరమ్పరయా శ్రుతా, న ప్రయోగతో దృష్టా; తత్ త స్యైవ రాజ్ఞః సకలజనహృదయాహ్లాద కారిణో బహుమానా దస్మాసు చా నుగ్రహబుద్ధ్యాయథావత్ త్వయా నాటయిత వ్యేతి. తద్యావ న్నె పథ్యరచనాం కృత్వా యథాభిల షితం సంపాదయామి. (ఇతి పరి తో విలోక్య) ఆవర్జితాని సామాజి కమనాం సీతి మే నిశ్చయః. కుతః?

పేర నాటికను చేసియున్నా రని కర్ణపరం పరగా వింటిమి గాని ఆటలో చూడమైతి మి; కావున సకలజనులహృదయములకు ఆనందము సేయువారయిన యా రాజుగారి మీఁది గౌరవమువలనను మామీఁది యను గ్రహముచేతను (ఆనాటికను) చక్కఁగా నీవు ఆడింపవలసినది.'' అని. కావున వేష ధారణముచేసి కోరినట్లు నెఱవేర్చెదను. (అని అంతటం గాంచి) సభాసదులహృద యములు వశీకరింపఁబడిన వని నాకు నిశ్చ యము. ఏల యన?

[3] శ్రీహర్షో నిపుణః కవిః, పరిషద
ప్యేషా గుణగ్రాహిణీ;
లోకే హారి చ వత్సరాజచరితం;
నాట్యే చ దక్షా వయమ్.

శ్రీహర్షుఁడు నేర్పరి యైన కవి, ఈస భయు గుణమును గ్రహించునట్టిది, వత్స రాజుకథయో లోకమందు మనోహరమై నది, మేమును నాట్యమందు సమర్థులము.

'నాటికా క్లృప్తవృత్తా స్యాత్ స్త్రీప్రాయా చతురఙ్కికా;
ప్రఖ్యాతో ధీరలలిత స్తత్ర స్యా న్నాయకో నృపః;
స్యా దన్తఃపురసంబద్ధా సంగీతవ్యాపృతాఽథవా
నవానురాగా కన్యాఽత్ర నాయికా నృపవంశజా;
సంప్రవర్తేత నేతాఽస్యాం దేవ్యా స్త్రాసేన శఙ్కితః;
దేవీ పున ర్భవే జ్జ్యేష్ఠా ప్రగల్భా నృపవంశజా
పదే పదే మానవతీ; తద్వశః సంగమో ద్వయోః,
వృత్తిః స్యాత్ కైశికీ; స్వల్పవిమర్శాః సంధయః పునః.' సా. ద.

1. యావత్సంపాదయామి = సంపాదయిష్యామి 'యావత్పురానిపాతయోర్లట్ '

2. సమాజః సమావేశనం ప్రయోజన మేషా మితి సామాజికాః.

3. పరితః సీద న్త్యస్యా మితి పరిషత్. కావ్యార్థాపత్తి అలంకారము 'కైముత్యే నార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తి రిష్యతే.' సముచ్చయాలంకారంబును 'అహం ప్రథమికాభాజా మేకకార్యాన్వయోఽపి సః.' ఈశ్లోకము ప్రరోచన యనెడిప్రస్తావనాంగము. కవికావ్యనటాదులప్రశంస ప్రరోచన యనఁబడును. రత్నా

వ స్త్వేకైక మపీహ వాఞ్ఛితఫల
ప్రాప్తేః పదం; కిం పున,
ర్మద్భాగ్యోపచయా దయం సము
దితః సర్వో గుణానాం గణః.

(¹నేపథ్యాభిముఖ మవలోక్య) అ
యే! ప్రస్తావనాభ్యుద్యతే మయి
విదితాస్మదభిప్రాయో ² ఽఙ్గాధి
పతే ర్దృఢవర్మణః ³ కఞ్చుకి
నో భూమికా మాదా యాస్మ⁴ద్భ్రా
త ఇత ఏ వాభివర్తతే! త ద్యా
వ దహమ ప్యనన్తరభూమికాం సం
పాదయామి. [ఇతి నిష్క్రాన్తః.

ఇతి ప్రస్తావనా.

ఈ(ప్రతిదియు) కోరినఫలము లభించుటకు
కారణమైయున్నది; ఇంక నేమి! నాయదృ
ష్టాతిశయమువలన నిదే సమస్తగుణముల
సముదాయము కూడినది.

(తెరవంక చూచి) ఆహా! నేను
ప్రస్తావనకై కడంగఁగానే నాతలంపు నె
ఱింగినవాఁడై, అంగదేశాధీశ్వరుఁడగు దృ
ఢవర్మయొక్క కంచుకియొక్క వేషమును
దాల్చి మానాయన ఇటకే వచ్చుచున్నాఁ
డు! కావున నేనును తరువాతివేషమును
సమకూర్చెదను. [అని నిష్క్రమించును.

ప్రస్తావన ముగిసినది.

వళీనాగానందములయందును ఇదే ప్రరోచనాశ్లోకము. నాగానందములో 'వత్స
రాజ' అనుటకు బదులు 'సిద్ధరాజ' అని భేదము.

'నియోజనం ప్రయోజ్యస్య, నిర్దేశో దేశకాలయోః,
కావ్యార్థసూచకైః సూక్తైః సభాయా శ్చిత్తరఞ్జనమ్
కవికావ్యనటాదీనాం ప్రశంసా చ, ప్రరోచనా.'

1. నేపథ్య మనఁగా తెరమఱుఁగున నటకుటుంబము వేషములు దాల్చెడుచోటు.

2. అచ్చోట మహాదేవునిహుంకారముచేత కాముఁడు అంగమును వదలినందున
దానికి అంగ (దేశ) మని పేరు కలిగినది.

3. 'అన్తఃపురచరో వృద్ధో విప్రో గుణగణాన్వితః
సర్వకార్యార్థకుశలః కఞ్చుకీత్యభిధీయతే.' (అభిధీయతే = అనఁబడును.)
'యే విద్యాసత్త్వసంపన్నాః కామదోషవివర్జితాః
జ్ఞానవిజ్ఞానకుశలాః కఞ్చుకీయాస్తు తే స్మృతాః.'

4. ఇట 'అస్మద్భ్రాతా' అనఁగా 'మాయన్న' అని పా. ఇవ్విధమున పాత్రము
ప్రవేశించుట ప్రయోగాతిశయ మనఁబడును.

'యది ప్రయోగ ఏకస్మిన్ ప్రయోగోఽన్యః ప్రయుజ్యతే
తేన పాత్రప్రవేశ శ్చేత్ ప్రయోగాతిశయ స్తదా.'

శుద్ధ విష్కమ్భః.[1]

(తతః ప్రవిశతి కఞ్చుకీ.)

కఞ్చు.—(సశోకం శ్రమం నాటయన్ నిశ్వస్య) కష్టం భోః కష్టమ్!

[2] రాజ్ఞో విప ద్బన్ధువియోగదుఃఖం
దేశచ్యుతి ర్దుర్గమమార్గఖేదః
ఆస్వాద్యతే ఽస్యాః కటు నిష్ఫలాయాః
ఫలం మ మైత చ్చిరజీవితాయాః.

(సశోకవిస్మయమ్) తాదృశస్యాపి నామ అప్రతిహత[3]శక్తిత్ర

(అంతట కంచుకి ప్రవేశించును.)

కంచు.—(దుఃఖముతోడి యలసట నభినయించుచు నిశ్వసించి) కటకటా!

రాజుయొక్క ఆపద, బంధువులను బాసినదుఃఖము, స్వదేశమునుండి తొలఁగుట, నడవ శక్యముగానిదారుల శ్రమ;— ఇది ఫలహీన మయినయాదీర్ఘాయుస్సుయొక్క చేదుపండు నాచే రుచిచూడఁబడుచున్నది.

(దుఃఖాశ్చర్యములతో) అట్టివానికి ఔరౌర! ఎదురులేని శక్తిత్రయముగలవా

1. విష్కంభస్వరూపము.—అయినవియు కాఁబోవునవియు నగు కథాంశములను సంగ్రహముగా తెలుపునది విష్కంభము, అంకమునకు పూర్వము నిబంధింపఁబడును. మధ్యపాత్రముచేతఁగాని మధ్యపాత్రములచేతఁగాని ప్రయోగింపఁబడునది శుద్ధ విష్కంభము; నీచమధ్యపాత్రములచేత ప్రయోగింపఁబడునది మిశ్రవిష్కంభము.

'వృత్తవర్తిష్యమాణానాం కథాంశానాం నిదర్శకః,
సంక్షిప్తార్థ స్తు విష్కమ్భ ఆదా వఙ్కస్య దర్శితః;
మధ్యేన మధ్యమాభ్యాం వా పాత్రాభ్యాం సంప్రయోజితః
శుద్ధో; మిశ్ర స్తు విజ్ఞేయో నీచమధ్యప్రయోజితః.'

2. రాజ్ఞః—ఈరాజు అంగాధిపతి దృఢవర్మ. విపత్—ఈయనకుఁ గలిగినయాపద కళింగరాజు తనపట్టణమును ముట్టడింపఁగా అతనితో పోరి ఓడి. గాయములుపడి అతని చేత చెఱఁగొనఁబడుట మొ. దుర్గమమార్గము – వింధ్యారణ్యమందలిదారి. చిరజీవితాయాః – ఈశబ్దముయొక్క స్త్రీలింగస్వారస్యముచేతను ఫలోక్తిచేతను చిరజీవిత నిడివిగా పర్వుచుండులతవంటి దని స్ఫురించుచున్నది. నిష్ఫలాయాః ఫలమ్ – అనుటలో విరోధ మేమియు లేదు, ఎట్లన, ఇంతవఱకు నిష్ఫలము ఇప్పుడు కటుఫల మని భా. ఈముదిమివలన ఇంతవఱకు సుఖానుభవ మేమియు లేక పోయెను, ఇప్పుడు ఈదుఃఖపరంపర కలిగెను, అని భా. సముచ్చయాలంకారము.

3. శక్తిత్రయము=ప్రభుమంత్రోత్సాహశక్తులు.

యస్య [1]రఘు దిలీప నహుష తుల్యస్య దృఢవర్మణో మత్ప్రార్థనేఽప్యనేన స్వ [2]దుహితా వత్సరాజాయ దత్తేతి బద్ధానుశయేన వత్సరాజో దృఢబన్ధనే వర్తత ఇతి లబ్ధరన్ధ్రేణ [3]కళిఙ్గహతకేన విపత్తిరీదృశీ క్రియత ఇతి [4]యత్సత్య ముపపన్న మపి న శ్రద్ధధే. కథ మేకాన్తనిష్ఠుర మీదృశం చ దైవ మస్మాసు! యేన సాఽపి రాజపుత్త్రీ 'యథాకథఞ్చి దేనాం వత్సరాజా యోపనీయ స్వామిన మనృణం కరిష్యామీ'తిమయా తాదృశాదపి ప్రళయకాలదారుణా దవస్కన్దసంభ్రమా దపవాహ్య దేవస్య దృఢవర్మణో మిత్రభావాన్వితతయా [5]ఆటవికస్య నృపతే ర్విన్ధ్యకేతో ర్గృహే స్థాపితా సతీ, స్నానాయ [6]నాతిదూర మిత్యగస్త్యతీర్థం గతే మయి క్షణాత్ కైరపి నిపత్య హతే విన్ధ్యకేతౌ రక్షోభిరివ నిర్మానుషీకృతే ద

నికి రఘు దిలీప నహుషులతో సమానునికి దృఢవర్మకు 'నేను (= కళింగరాజు) అడుగుచున్నను ఇతఁడు (= దృఢవర్మ) తన కూఁతును వత్సరాజునకు వాగ్దానము చేసినాఁడు' అని పగపట్టినవాఁడై పాడుకళింగుఁడు-వత్సరాజు గట్టిచెఱలో నున్నాఁడని సందు పొందినవాఁడై-(దృఢవర్మకు) ఇట్టి యాపదను చేయు నని యసంభావ్యవిషయమును జరిగినదాని నైనను నమ్మఁజాలకున్నాను. ఏమి! దైవము ఈవిధముగా మా విషయమై కేవలము క్రూర మయినది! ఏలయన,ఆరాజపుత్త్రిని 'ఎట్లో ఒకయట్లు ఈమెను వత్సరాజునకు అర్పించి (నా)దొరను (దృఢవర్మను) ఋణవిముక్తుని చేయుదును గాక' యని నేను ప్రళయకాలఘోరమైన యటువంటి ముట్టడిగందరగోళమునుండియు తప్పించి తెచ్చి (నవాఁడ నై) దృఢవర్మ నరపతికి మైత్రికలవాఁ డగుటచేత అడవిదొర వింధ్యకేతునియింటను ఉంచి స్నానమునకు అతిదూరముగామిచేత అగస్త్యతీర్థమునకు పోయి యుండఁగా క్షణములో ఎవరో వచ్చి (పల్లె) మీఁదఁబడి వింధ్యకేతుని చంపి రక్కసులువోలె చోటిని నిర్జ

1. రఘువు, దిలీపుఁడు, నహుషుఁడును తొంటిగొప్పరాజులు జేతలు.

2. ఆకూఁతుపేరు ప్రియదర్శిక(=ప్రియమునుచూపునది), ఆమె ఇందు నాయిక.

3. కళిఙ్గానాం రాజా కళిఙ్గః - కళిఙ్గ శ్చాసౌ హతక శ్చేతి కళిఙ్గహతకః-
* 'కుత్సితాని కుత్సనై రి'తి సమాసః.

4. 'అసంభావ్యే తు యత్సత్యమ్.'

5. అటవ్యాం భవః ఆటవికః - అడవియం దుండువాఁడు.

6. నాతిదూరమ్ = అనతిదూరమ్, నఞర్థేన నశబ్దేన సుప్సు పేతి సమాసః, అనఞ్త్వా న్నలోపాభావః, పృషోదరాదిత్వా ద్వా.

గ్ధే స్థానే న జ్ఞాయతే కస్యా మవ
స్థాయాం వర్తత ఇతి. నిపుణం చ
విచిత మేత న్మయా సర్వం స్థానమ్.
న జ్ఞాతం కిం త్తై దేవ దస్యుభి ర్నీ
తా కి మిహ దగ్ధేతి. త త్కిం కరో
మి మన్దభాగ్యః! (విచిన్త్య) అయే!
శ్రుతం మయా బన్ధనాత్ పరిభ్రష్టః
ప్రద్యోతతనయా మపహృత్య వత్స
రాజః కౌశామ్బ్యా మాగత ఇతి. కిం
త త్రైవ గచ్ఛామి? (నిశ్వ స్యాత్మ
నో ఽవస్థాం పశ్యన్) అహహ! రా
జపుత్ర్యా వినా తత్ర గత్వా కిం క
థయిష్యామి? అయే! కథితం చా
ద్య విన్ధ్యకేతునా 'జీవతి తత్రభ
వాన్ దృఢవర్మా గాఢప్రహారజర్జరీ
కృతవపు స్తిష్ఠ తీతి. త దధునా స్వా
మిన మేవ గత్వా పాద పరిచర్య
యా జీవిత శేష మాత్మనః సఫలీక
రిష్యామి. (పరిక్ర మ్యోర్ధ్వ మవలోక్య).
అహో! అతిదారుణతా శరదా
తపస్య! య దేవ మనేకదుఃఖసంతా
పితె నా ప్యతితీక్ష్ణో ఽవగమ్య తే!

ఘన బన్ధన ముక్తో ఽయం
కన్యాగ్రహణాత్ పరం తులాం

నముచేసి కాల్పఁగా (ఆరాజపుత్త్రి) ఏయ
వస్థలో నున్నదో తెలియకున్నది. మఱి
చక్కఁగా వెదకితిని ఈచోటి నెల్లను.
తెలియ దాయెను, ఆదొంగలే (ఆశత్రు
వులే) కొనిపోయిరో, ఇట కాలిపోయిన
దో, అని. కావున ఏమి సేయుదును అల్పపు
ణ్యుఁడను! (ఆలోచించి) ఆహా! వింటిని
నేను 'ఖయిదునుండి వెలువడినవాఁడై ప్ర
ద్యోతుని కూఁతును అపహరించి వత్సరాజు
కౌశాంబికి వచ్చె' నని. ఏమి అచటికే పోదు
నా? (నిట్టూర్పు పుచ్చి తన యవస్థను చూ
చుకొనుచు) అహాహా! రాజపుత్త్రి లేక
(=రాజపుత్త్రిని తోడ్కొనక) అచటికి పో
యి ఏమి చెప్పుదును? ఆహా! చెప్పినాఁడు
మఱి నేఁడు వింధ్యకేతుఁడు 'బ్రదికి యు
న్నాఁడు పూజ్యుఁడు దృఢవర్మ, గాటపు
దెబ్బలచేత (-దెబ్బలకు) శిథిలము సేయఁబ
డిన యొడలుగలవాఁడై (ఒడలు శిథిలమై),
యున్నాఁడు.' అని. కావున ఇపుడు (నా)
యేలినవారికడకే పోయి (తత్) పాద సేవ
చేత నాయొక్క ఆయుశ్శేషమును సఫలీక
రించెదను. (నడచి మీఁదు చూచి) అహో!
శరత్కాలపు టెండ ఎంతతీక్ష్ణముగా నున్న
ది! ఎట్లన, ఇవ్విధమున నానాశోకములచే
క్రాఁగుచున్న నాకును కడువేండ్రముగా తె
లియనగుచున్నది.[1]

గట్టిచెఱనుండి విడివడి వాసవదత్త
ను హరించి మహోత్కర్షను పొంది తనరా
జధానిం జేరి వత్సరాజు ఎట్లు ప్రతాపించు

1. మూలమందలి కర్మార్థకప్రయోగము అనువాదములో ఆంధ్రభాషోచితముగా కర్త్రర్థకముగా మార్పఁబడినది; ఇట్లే ఉత్తరత్ర అక్కడక్కడ.

ప్రాప్య — చున్నాఁడో అట్లె ఈసూర్యుఁడు మేఘము లయావరణమునుండి విడివడి కన్యారాశిం

రవి రధిగతస్వధామా — గూడినయనంతరము తులారాశింజేరి తన (పూర్వ) తేజస్సును (మఱల) పొందినవాఁ

ప్రతపతి ఖలు వత్సరాజఇవ. — డై మిక్కిలి క్రాఁచుచున్నాఁడు.

[ఇతి నిష్క్రాన్తః. — [అని నిష్క్రమించును.

ఇతి శుద్ధవిష్కమ్భః.

ఘన బన్ధన ముక్తః = దిట్టమయిన చెఱనుండి విడివడినవాఁడై, కన్యా గ్రహణాత్ పరమ్ = వాసవదత్తను కైకొన్న యనంతరము, తులాం ప్రాప్య = సాటిని (అనఁగా ఉపమానత్వమును) పొంది, అ...మా - అధిగత = పొందఁబడిన - స్వ=తన-ధామా = చోటుగలవాఁడైన, వత్సరాజఇవ = ఉదయనునివలె (అనఁగా ఉదయనుఁడు ఎట్లు ప్రతాపమును నెఱపుచున్నాఁడో అట్లు), అయం రవిః = ఈ సూర్యుఁడు, ఘ...క్తః—ఘన = మేఘములయొక్క - బంధన = ఆవరణమునుండి - ముక్తః = విడివడిన వాఁడై, కన్యా గ్రహణాత్ పరమ్=కన్యారాశిని కూడిన యనంతరము, తులాం ప్రాప్య = తులారాశిని చేరి, అ...మా—అధిగత = పొందఁబడిన - స్వ = తనయొక్క - ధామా = తేజస్సుగలవాఁడై, ప్రతపతి = మిక్కిలి క్రాఁచుచున్నాఁడు.

సూర్యుఁడు వర్షర్తువుకడపట కన్యలో నుండును, శరదృతువు నారంభమున తులలో ప్రవేశించును. తులాధిరోహణమునకు ప్రయోగాంతరము—

‘ దురధిగమః పరభాగో యావత్పురుషేణ పౌరుషం న కృతమ్
జయతి తులా మధిరూఢో భాస్వానపి జలదపటలాని.’

ఇందు వత్సరాజప్రస్తావము వెంటనే ఆపాత్రము ప్రవేశించు నని సూచించుచున్నది.

[1]ప్రథమాఙ్కః.

(తతః ప్రవిశతి రాజా [2]విదూషకశ్చ.)

రాజా.—

[3]భృత్యానా మవికారితా పరిగతా,
దృష్టా మతి ర్మన్త్రిణాం,
మిత్రా ణ్యప్యుపలక్షితాని, విదితః
పౌరానురాగోఽధికమ్,
నిర్వ్యూఢా రణసాహసవ్యసనితా,
స్త్రీరత్న మాసాదితం;
నిర్వ్యాజాదివ ధర్మతః కిమివ న
ప్రాప్తం మయా బన్ధనాత్.

(అంత రాజు విదూషకుఁడు ప్రవేశింతురు.)

రాజు.—త్రికరణశుద్ధిగా ఆచరించిన ధర్మమువలననుంబోలె నాకు చెఱవలన సకలశ్రేయములును కలిగినవి:—ఎట్లనఁగా:—నా సేవకులు నాకై పడినపాటువలన వారికి నాయందు భక్తి తప్పమి నాకు తెలియనయినది, నన్ను చెఱనుండి విడిపించుటకు యౌగంధరాయణాదిమంత్రులు చేసినయద్భుతోపాయములవలన వారి ప్రజ్ఞావిశేషము నాకు అనుభవమునకు వచ్చినది, మిత్రులయొక్క మైత్రియు తేటపడినది, ప్రజలకు నాయందుఁ గలయనురక్తి మిక్కిలి తెల్లమయినది, రణములో వాసవదత్తాబంధువుల నోడించి యాసుందరిని తెచ్చితిని గావున నారణక్రీడాలాలస నెఱవేఱినది, లోకోత్తర యైనకన్య నన్ను వలచి నాకు దొరకినది.

1. అంక మనఁగా నాటకాదులయందలి పరిచ్ఛేదము. తత్స్వరూపము సాహిత్యదర్పణము **278**-వ కారికవలనం దెలియ నగును.

2. విదూషకుఁడు—నాయకునికి శృంగారసహాయుఁడు, బ్రాహ్మణుఁడు, కుసుమవసంతాదినామధేయుఁడు, క్రియా శరీర వేష భాషాదులచేత హాస్యము పుట్టించువాఁడు, జగడగొండి, తనపనిలో నేర్పరి.

3. భృత్యానామ్ = సేవకులయొక్క, అవికారితా=(భక్తి) మాఱమి, పరిగతా= ఎఱుకవడినది, మన్త్రిణాం మతిః దృష్టా = (యౌగంధరాయణాది) మంత్రుల తెలివి చూడఁబడినది, మిత్రాణి అపి ఉపలక్షితాని=స్నేహితులు కూడ ఎఱుఁగఁబడిరి, పౌరానురాగః—పౌర=పురజనులయొక్క—అనురాగః=ప్రేమ, అధికం విదితః = మిక్కిలి తెలియఁబడినది, రణ...తా—రణ = యుద్ధమందలి—సాహస= తెగువయందలి—వ్యసనితా = ఆసక్తత, నిర్వ్యూఢా = నెఱవేర్పఁబడినది, స్త్రీరత్నమ్ = శ్రేష్ఠమయినకన్య, ఆసాదితమ్=పొందఁబడినది, మయా = నాచేత, నిర్వ్యాజాత్ ధర్మతః ఇవ=నిష్కపటముగా

విదూ.—(సరోషమ్) భో వయస్య, కథం త మేవ ¹ దాస్యాఃసుతం బన్ధనహతకం ప్రశంససి! త దిదానీం విస్మృతం, య న్నవగ్రహాఇవ యూథపతిః ² ఖలఖలాయమాన లోహశృఙ్ఖలా బన్ధ పరిస్ఖలచ్చరణః శూన్య ముఖపుష్కర పిశునితహృదయసంతాపః రోషవశో త్తమ్భిత దృష్టి రధిగత ధరణీపృష్ఠః రజనీ ష్వపి నిద్రాసుఖం న ప్రాప్నోషి?

(కోపముతో) ఓ మిత్రమా, ఏమి వానినే లంజెకొడుకును పాడుచెఱను పొగడుచున్నావు! దానిని ఇప్పుడు మఱచితివా? దేని ననఁగా—క్రొత్తగా పట్టఁబడిన పరికాని (=ఏనుఁగుమందను నడపునట్టి యేనుఁగు)వలె ఖలఖలమని శబ్దించుచున్న యినుపసంకెలకట్టుచేత తొట్రిలుచున్న పాదములతో వట్టి (=మనోభావము ఏమాత్రమును తెలియరాని) మోముదమ్మిచేత తెలుపఁబడిన మనోదుఃఖముతో కోపాధీనతచేత నిలువుచూపుపడి నేలవీపున (= వట్టినేలను) పరుండి రాత్రులందు సయితము నిద్దురసుఖమును పొందవే (దానిని).

రాజా.—వసన్తక, దుర్జనః ఖల్వసి; పశ్య :

రాజు.—వసంతకుఁడా, దుర్జనుఁడవు సుమా నీవు; చూడు :

ఆచరింపఁబడిన ధర్మమువలననుం బోలె, బన్ధనాత్=ఖయిదువలన, కి మివ న ప్రాప్తమ్= ఏ దఁట పొందఁబడలేదు? (సర్వమును పొందఁబడిన దనుట). అవికారితా—వికారః ఏషా మ స్తీతి వికారిణః – తె న భవ న్తీ త్యవికారిణః – తేషామ్ భావః అవికారితా. పౌరాః=పురే భవాః. స్త్రీరత్నమ్ = స్త్రీ చాసౌ రత్నం చేతి, * 'రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేఽపీ' త్యమరః. దోషమందు గుణకల్పనరూప మైనలేశాలంకారము * 'లేశః స్యా ద్దోషగుణయోః గుణదోషత్వకల్పనమ్.'

1. దాస్యాఃసుతః—ఇదియొకతిట్టు * అలుక్సమాసము.

2. ఇట రాజునకు చెప్పఁబడిన దెల్ల ఏనుఁగునకును అన్వయించును. ఇంతచేటు చేసినబంధనమును పొగడుట సరి గా దని ప్రశ్నాభిప్రాయము. ఉపమాలంకారము * 'ఉపమా యత్ర సాదృశ్యలక్ష్మీ రుల్లసతి ద్వయోః.'

విదూ.—భో వఅస్స, కహం తం ఎవ్వ దాసీఏ సుదం బంధణ హదఅం పసంససి! తం దాణిం విసుమరిదం జం ణవగ్గహో విఅ జూహావఈ ఖలఖలాయమాణ లోహ సింఖలా బంధపరిక్ఖలంత చలణో సుణ్ణ ముహ పొక్ఖర పిసుణిద హిఅఅ సందావో రోసవసుత్తంభిఅ దిట్ఠీ అహిగఅ ధరణిపిట్ఠో రఅణీసు వి ణిద్దాసుహం ణ పావేసి?

¹దృష్టం చారక మన్ధకారగహనం,
నో తన్ముఖేన్దుద్యుతిః,
పీడా తే నిగళస్వనేన, మధురా స్త
స్యా గిరో న శ్రుతాః;
క్రూరా బన్ధనరక్షిణోఽద్య మనసి,
స్నిగ్ధాః కటాక్షా న తే;
దోషాన్ పశ్యసి బన్ధనస్య, న పునః
ప్రద్యోతపుత్ర్యా గుణాన్.

చీఁకటిచేత చొరరాని చెఱను లెక్కింతవుగాని ఆసుందరియొక్క ముఖచంద్రప్రభను లెక్కింపవు; సంకెలశబ్దముచేత నీకు బాధకలిగెనేగాని ఆకోమలియొక్క మధురవాక్కులు గణనకు రావాయెను; క్రూరు లయినచెఱకాపరులను తలపోసెదవేగాని చెలిమి యొలికెడి యాక్రేఁగంటి చూపులను తలంపవు; చెఱయొక్క దోషములనే ఎన్నెదవుగాని వాసవదత్తయొక్క గుణములను ఎన్నవు.

విదూ.—(సగర్వమ్) యది నిగళబన్ధనం సుఖబన్ధనం భవతి తర్హి కస్మాత్ త్వం దృఢవర్మా బద్ధ ఇతి కళిఙ్గ రాజ స్యోపరి రోష ముద్వహసి?

విదూ.—(గర్వముతో) సంకెలలతో కట్టుట సుఖముతో కట్టుట యగునేడల ఏల నీవు దృఢవర్మను (సంకెలల౯) గట్టినాఁ డని కళింగరాజుమీఁద కోపము దాల్చెదవు?

రాజా.—(విహస్య) ధి జ్మూర్ఖ! న ఖలు సర్వో వత్సరాజః, య ఏవం

రాజు.—(నవ్వి) ఛీ! మూర్ఖుఁడా! ప్రతివాఁడును ఇవ్విధమున వాసవదత్తను

1. అన్ధకార గహనం చారకం దృష్టమ్ = చీఁకటిచే-చొరరాని చెఱ గణింపఁబడినది (గాని), త...తిః—తత్ = ఆసుందరియొక్క—ఇన్దు = చంద్రునివంటి—ముఖ = మొగముయొక్క—ద్యుతిః = లావణ్యము, నో దృష్టా = గణింపఁబడ దాయెను; తే నిగళ స్వనేన పీడా (జాతా) = నీకు సంకెల శబ్దముచేత = బాధ (గలిగెనేగాని), తస్యాః మధురాః గిరః న శ్రుతాః = ఆచెలువయొక్క తియ్యని మాటలు వినఁబడవాయెను; అద్య మనసి క్రూరాః బన్ధన రక్షిణః (వర్తన్తే) = ఇప్పుడు (నీ) మనస్సులో క్రూరులయిన చెఱ కాపరులు (కలరు) (గాని), స్నిగ్ధాః తే కటాక్షాః న = నిద్దములయిన యా (= అకోమలి యొక్క) కడకంటిచూడ్కులు (లేవు); బన్ధనస్య దోషాన్ పశ్యసి = చెఱయొక్క దోషములను చూచెదవు (గాని), ప్రద్యోత పుత్ర్యాః గుణాన్ పునః న (పశ్యసి) = ప్రద్యోతుని కొమారితయొక్క గుణముల నన్న నో చూడవు. అనుజ్ఞాలంకారము
* 'దోష స్యాభ్యర్థ నానుజ్ఞా తత్త్రైవ గుణదర్శనాత్.'

విదూ.—జది ణిఅళబంధణం సుహబంధణం హోది, తా కీస తుమం దిఢవమ్మా బద్ధొత్తి కళింగరణ్ణో ఉవరి రోసం ఉవ్వహసి?

వాసవదత్తా మవాప్య బన్ధనా న్ని
ర్యాస్యతి. త దాస్తాం తావ దియం
కథా. విన్ధ్యకేతో రుపరి బహూని
దివసాని విజయసేనస్య ప్రేషితస్య;
న చా ద్యాపి తత్సకాశాత్ కశ్చి
దాగతః. త దాహూయతా మమా
త్యో రుమణ్వాన్, తేన సహ కిఞ్చి
దాలపితు మిచ్ఛామి.

పొంది చెఱనుండి వెలువడునట్టి వత్సరాజు
గాఁడు. కావున ఈకథ య టుండుఁగాక.
వింధ్యకేతునిమీఁదికి బహుదినములు (అయి
నవి) విజయసేనుని పంపి. మఱి అతని (విజ
యసేనుని) కడనుండి ఇప్పటికిని ఎవ్వఁడును
రాలేదు. కనుక మంత్రిని రుమణ్వంతుని
పిలువుము, అతనితో కొంచెము సంభాషిం
పఁ గోరియున్నాను.

(ప్రవిశ్య ప్రతీహారీ)

(ద్వారపాలిక ప్రవేశించి)

జయతు జయతు దేవః. ఏ
ష ఖలు విజయసేనః అమాత్యో
రుమణ్వా నపి ప్రతీహారభూమి
ముపస్థితౌ.

జయము జయము ఏలినవారికి. వీ
రుగో విజయసేనుఁడును మంత్రి రుమ
ణ్వంతుఁడును ద్వారప్రదేశమందు వచ్చి
యున్నారు.

రాజా.—త్వరితం ప్రవేశయ.

రాజు.—త్వరగా ప్రవేశపెట్టుము.

ప్రతీ.—[1] య ద్దేవ ఆజ్ఞాపయతి.

ప్రతీ.—ఏలినవారి యాజ్ఞ.

[ఇతినిష్క్రాన్తా.

[అని నిష్క్రమించును.

రుమణ్వాన్.—(విచిన్త్య)

రుమణ్వంతుఁడు.—(ఆలోచించి)

[2] తత్క్షణ మపి నిష్క్రాన్తాః
కృతదోషా ఇవ వి నాపి దోషేణ

రాజసేవకులు రాజసన్నిధినుండి అ
ప్పుడే వెలువడినవా రయినను తమయందు
తప్పిద మేమియు లేకయే ప్రాయికముగా

ప్రతీ.—జేదు జేదు దేవో. ఏసో క్ఖు విజఅసేణో అమచ్చో రుమణ్ణో వి పడిహార
భూమిం ఉవట్ఠిదో.

ప్రతీ.—జం దేవో ఆణవేది.

1. యత్ = దేనిని, దేవః = ప్రభువు, ఆజ్ఞాపయతి = ఆజ్ఞాపించుచున్నాఁడో, దానిని చేసెదను అని శేషము.

2. భృత్యాః = (రాజ) సేవకులు, తత్ క్షణం నిష్క్రాన్తాః అపి = ఆక్షణమే (రాచనగరినుండి) వెలువడినవా రయ్యును, దోషేణ వినా అపి = తప్పు లే కున్నను,

ప్రవిశన్తి శఙ్కమానా
రాజకులం ప్రాయశో భృత్యాః.
(ఉపసృత్య) జయతు దేవః.

రాజా.—(ఆసనం నిర్దిశ్య) రుమ
ణ్వాన్, ఇత ఆస్యతామ్.

రుమ.—(సస్మిత ముపవిశ్య) ఏష
ఖలు విన్ధ్యకేతో ర్విజేతా విజ
యసేనః ప్రణమతి.

[విజయసేన స్తథా కరోతి.

రాజా.—(సాదరం పరిష్వజ్య) అపి
కుశలీ భవాన్?

విజ.—అద్య స్వామినః ప్రసా
దాత్.

రాజా.—విజయసేన, ఉపవిశ్య
తామ్. [విజ. ఉపవిశతి.

రాజా.—విజయసేన, కీదృశో
విన్ధ్యకేతో ర్వృత్తాన్తః?

విజ.—దేవ, కి మపరం కథయా
మి! యాదృశః స్వామిని కుపితే.

రాజా.—తథాఽపి విస్తరతః
శ్రోతు మిచ్ఛామి.

విజ.—దేవ, శ్రూయతామ్. ఇ
తో వయం దేవపాదాదేశాత్ య

తప్పిదము చేసినవారంబోలె రాజసన్నిధికి
భయపడుచు భయపడుచుం బోవుదురు.
(సమీపించి) జయము ఏలినవారికి.

రాజు.—(ఆసనము చూపి) రుమ
ణ్వంతుఁడా, ఇటఁ గూర్చుండుము.

రుమ.—(చిఱునగవుతో కూర్చుండి)
వీఁడుగో వింధ్యకేతుని జయించినవాఁడు
విజయసేనుఁడు ప్రణమిల్లుచున్నాఁడు.

[విజయసేనుఁ డట్లు సేయును.)

రాజు.—(ప్రీతితో కవుంగిలించి) నీకు
సేమమా?

విజ.—ఇప్పుడు, ఏలినవారి యను
గ్రహామువలన.

రాజు.—విజయసేనుఁడా, కూర్చుం
డుము. [విజ. కూర్చుండును.

రాజు.—విజయసేనుఁడా, ఏమి విం
ధ్యకేతుని సమాచారము?

విజ.—దేవా, వేఱే ఏమి చెప్పుదును!
ఏలినవారు కోపగించిన నేదో (అదే.)

రాజు.—అట్లయినను సవిస్తరముగా
విన గోరుచున్నాను.

విజ.—దేవరా, వినుము. ఇటనుండి
మేము ఏలినవారి పాదములయానచేత ని

ప్రాయశః తఱుచుగా. కృత దోషాః ఇవ = తప్పు చేసినవారు వోలె, శఙ్కమానాః = వెఱచుచు, రాజ కులం ప్రవిశన్తి = రాచ నగరిని చొత్తురు. విభావనాలంకారము,
* 'విభావనా వినాపి స్యా త్కారణం కార్యజన్మ చేత్.' కృతదోషా ఇవ - ఉత్ప్రేక్షాలంకారము, 'భవే త్సంభావ నోత్ప్రేక్షా.'

థాదిష్టేన [1]కరి తురగ పదాతి సైన్యేన మహాన్త మప్యధ్వానం దివసత్రయే ణోల్లఙ్ఘ్య ప్రభాతవేలాయా [2]మతర్కితా ఏవ విన్ధ్యకేతో రుపరి నిపతితాః స్మః.

యోగింపఁబడిన గజాశ్వ పదాతి సైన్యముతో ఎంతయో దారిని మూఁడుదినములలో దాఁటి వేగుతఱిని కేవలము ఆకస్మికముగా వింధ్యకేతునిమీఁద పడితిమి.

రాజా.—తత స్తతః ?

రాజు.—అంతట? అంతట?

విజ.—తతః సో௨ప్యస్మత్కలకలాకర్ణనేన ప్రతిబుద్ధః [3]కేసరీవ విన్ధ్యకన్దరా న్నిర్గత్య విన్ధ్యకేతు రనవేక్షిత బలవాహనో యథాసన్నిహితకతిపయసహాయః సహసా ఖ ముద్ఘోషయ న్నస్మా నభియోక్తుం ప్రవృత్తః.

విజ.—అంతట ఆవింధ్యకేతుఁడును మాకోలాహలము విని మేలుకొని (తెలిసికొని) సింగమువోలె వింధ్యగుహనుండి వెలువడి దండును గుఱ్ఱమును ఎదురుసూడక అప్పటికి తనతో నున్న కొంచెపాటి సహాయులతో తటాలున ఆకాశము మాఱుసెలంగునట్లు (సింహనాదములు) సేయుచు మమ్ము తాఁక సమకట్టెను.

రాజా.—(రుమణ్వన్త మవలోక్య సస్మితమ్) శోభితం విన్ధ్యకేతునా. తత స్తతః ?

రాజు.— (రుమణ్వంతునిఁ గాంచి చిఱునగవుతో) తేజరిల్లినాఁడు వింధ్యకేతువు. అంతట? అంతట?

విజ.—తతో௨స్మాభి రయ మసా వితి ద్విగుణబద్ధమత్సరోత్సాహై ర్మహతా విమర్దేన నిశ్శేషిత సహాయః ఏక ఏవ వివర్ధితాధిక బల క్రోధ వేగో దారుణతరం సంప్రహార మకరోత్.

విజ.—అంతట మేము వీఁడే వీఁడే అని యినుమడిగా మత్సరోత్సాహంబులం బూని మిక్కిలి పోరి వానిసహాయుల నెల్ల రూపుమాపితిమి. (అంత నతఁడు) ఒక్కరుండే బలమును క్రోధమును వేగంబును పెంచుకొని అతిక్రూరముగా పోరెను.

1. రథములను మానుట అడవిలో వానికి దారి లేనందున. పదాతిః—పాదాభ్యా మత తీతి పదాతిః.

2. అతర్కితాః=ఊహింపఁబడనివారమై.

3. వింధ్యకేతునికిని కేసరికిని గలసామాన్యధర్మములు—కలకలాకర్ణనము, ప్రతిబోధ, వింధ్యకందరనిర్గమనము, గర్జనము, తటాలునఁ దాఁకుటయు. ఉత్ప్రేక్ష.

రాజా.—సాధు! విన్ధ్యకేతో, సాధు!

విజ.—కిం వా వర్ణ్యతే! దేవ, సంక్షేపేణ విజ్ఞాపయామి :—

[1] పాదాతం పత్తిరేవ
ప్రథమతర మురః
క్షేపమాత్రేణ పిష్ట్వా,
దూరం నీత్వా శరౌఘై
ర్హారిణకుల మివ
త్రస్త మశ్వీయ మాశాః,
సర్వత్రోత్సృష్టసర్వ
ప్రహరణనివహ
స్తూర్ణ ముత్ఖాయ ఖడ్గం
పశ్చాత్కర్తుం ప్రవృత్తః
కరిషు కదళికా
కాననచ్ఛేదలీలామ్.

రాజు.— బళీ! వింధ్యకేతూ! బళీ!

విజ.—ఏమని వర్ణింతును! దేవరా, సంగ్రహముగా విన్నవించెదను:—

తాను కాలరియై మొట్టమొదట కాలరిదండును ఱొమ్ము త్రోపుడుమాత్రాననే నుగ్గుచేసి, బెదరిన లేటితండమో యనునట్లుగా గుఱ్ఱపుదండును బాణపరంపరచే దవ్వులకు తఱిమి, ఎల్లయాయుధముల మొత్తమును ఎల్లయెడలను విసరి వైచి, చరాలున కత్తి దూసి, యనంతరము ఏనుఁగుదండులో అరఁటితోఁటం గోయు నాటను ఆడం దొడంగెను.

1. పత్తిరేవ=తాను కాలుబంటే అయి (=వాహన మెక్కక), పాదాతమ్=కాల్బంట్లసమూహమును, ప్రథమతరమ్=మొట్టమొదట, ఉరః క్షేప మాత్రేణ=ఱొమ్మున కొట్టుట మాత్రముచేత (వారిని చేతఁగొని యెత్తి చట్రాతిపైఁ గొట్టినట్లు తనకడింది వెడంద ఱొమ్మునం గొట్టుటచేత అని యేని, వారిఱొమ్ములమీఁద గ్రుద్దులు గ్రుద్ది యని యేని, తనఱొమ్ముతో వారిని ఒకరిమీఁద నొకరు పడి నలిగి చచ్చునట్లుగా త్రోపులుత్రోసి యని యేని, అర్థము.), పిష్ట్వా = నుగ్గుచేసి, అశ్వీయమ్ త్రస్త హారిణకులమ్ ఇవ శరౌఘైః దూరం నీత్వా = గుఱ్ఱపుదండును బెదరిన లేడిమందనో యనునట్లుగా (శర=) బాణముల (ఓఘైః=) సమూహములచేత దూరమునకు తఱిమి, సర్వత్ర ఉత్సృష్ట సర్వ ప్రహరణ నివహః (సన్) = ఎల్లయెడలను వైవఁబడిన సకలమైన యాయుధముల సమూహము కలవాఁడు (అయి), తూర్ణం ఖడ్గమ్ ఉత్ఖాయ=శీఘ్రముగా కత్తిని దూసి, పశ్చాత్ = అనంతరము, కరిషు = ఏనుఁగులయందు, కదళికా కానన చ్ఛే (ఛే)ద లీలాం కర్తుం ప్ర

¹ఏవం బల త్రితయ మా
కుల మేక ఏవ
కుర్వన్ కృపాణ రుధిర
చ్ఛురి తాంసకూటః
శస్త్ర ప్రహార శత జ
ర్జరి తోరు వక్షాః
శ్రాన్త శ్చిరా ద్వినిహతో
యుధి విన్ధ్యకేతుః.

ఈరీతిగా యుద్ధములో అసహాయుండ డై (మన) మూఁడంగములబలమును చీకాకుపఱిచి కత్తిని ఎగఁబుజమున మోపుకొని దానినుండి నెత్తురు బుజమును కమ్ముచుండఁగా ఆయుధములగాయములు నూర్లకొలఁది ఱొమ్మును చక్కడఁగా బడలి ఎట్టకేలకు వింధ్యకేతువు కూలెను.

వృత్తః = అరఁటి యడవిని నఱకుటయనెడి యాటను చేయుటకు (ఆడుటకు) కడంగెను (అరఁటియడవిని నఱుకునంత సులువుగా ఏనుగులను నఱుకం దొడంగెను. ఏనుఁగుల తొండములును కాళ్లును ముఖ్యముగా వ్రేటునకు అందునట్టివి, లావుగాను నిలువుగాను అరఁటికంబములవలె నుండును, గావున నిట్లు చెప్పుట; సులువుగా నని భా.) పదాతీనాం సమూహః పాదాతమ్. పద్యత ఇతి పత్తిః. అశ్వానాం సమూహః = అశ్వీయమ్. ద్వితీయపాదమున ఉత్ప్రేక్ష. చతుర్థమున పదార్థవృత్తినిదర్శన;

'వాక్యార్థయోః సదృశయో రైక్యారోపో నిదర్శనా...
పదార్థవృత్తి మప్యేకే వద న్త్యన్యాం నిదర్శనామ్.'

1. ఏవమ్ యుధి ఏక ఏవ బల త్రితయమ్ ఆకులం కుర్వన్=ఈరీతిగా యుద్ధములో ఒక్కరుండే దండుయొక్క మూఁడు అంగములను (ఏనుఁగులు గుఱ్ఱములు, కాలరులు అను మూఁడంగములను) చీకాకు చేసి, కృ...టః—కృపాణ = కత్తియొక్క—రుధిర = నెత్తురుచేత (కత్తినుండి కాఱుచున్నశత్రురక్తముచేత) ('కిరణ' అనుపాఠమున వెలుఁగులచేత)—ఛురిత = వ్యాప్తమయిన—అంస కూటః = (కూట=) శిఖరమువంటి (అంస=) బుజముగలవాఁడై, శస్త్ర ప్రహార శత జర్జరిత ఉరు వక్షాః=ఆయుధముల దెబ్బల నూర్లచేత శిథిలితమయిన గొప్ప ఱొమ్ముకలవాఁడై, శ్రాన్తః=బడలినవాఁడై, విన్ధ్యకేతుః చిరాత్ వినిహతః=వింధ్యకేతువు చాలసేపటికి చంపఁబడెను. కృపా...టః—నఱికి నఱికి విసిగి కత్తిని బుజమున మోపుకొని నిలిచె ననుట. ఉరు వక్షాః—గొప్ప ఱొమ్ము మిక్కిలిబలవంతుని కుండును. వక్షస్సును చెప్పుటచే శత్రువులకు వెన్నియ్య లే దనిభా. చిరాత్—బడలియు త్వరగా కూలఁ డాయె నని భా. శ్రాన్తః—బడలినయనంతరము కూల్చితిమి గాని తత్పూర్వము కూల్పలే కుంటి మని యతనిచేవను పొగడుట.

రాజా.—రుమణ్వన్, సత్పురుషకులోచితమార్గ మనుగచ్ఛతో [1] యత్సత్యం వ్రీడితా ఏవ వయం విన్ధ్యకేతో ర్మరణేన.

రాజు.— రుమణ్వంతుఁడా, సజ్జనకులమునకుఁ దగినమార్గము ననుసరించిన వింధ్యకేతుని యీయసంభావనీయమరణముచే మేము నిజముగా లజ్జితులముసుమా.

రుమ.—దేవ, త్వద్విధానా మేవం [2] గుణైకపక్షపాతినాం రిపో రపి గుణాః ప్రీతిం జనయన్తి.

రుమ.— దేవా, మీబోఁటిగుణైకపక్షపాతులకు పగవాని వయినను గుణములు ఈవిధముగా అనురక్తిం బుట్టించును.

రాజా.—విజయసేన, అస్తి కిఞ్చిదపత్యం విన్ధ్యకేతో ర్యత్రాస్య పరితోషస్య ఫలం దర్శయామి?

రాజు.—విజయసేనుఁడా, వింధ్యకేతునికి బిడ్డ ఏ మేని కలదా, దానియందు ఈప్రీతికి ఫలమును చూపుటకు?

విజ.—దేవ, ఇద మపి విజ్ఞాపయామి.—ఏవం సబన్ధుపరివారే హతే విన్ధ్యకేతౌ, త మనుస్మృతాసు [3] సహధర్మచారిణీషు, విన్ధ్యశిఖరాశ్రితేషు [4] జనపదేషు వినష్టేషు, శూన్యభూతే తత్స్థానే, 'హా తాత! హా మాతః' ఇతి కృతకృపణప్రలాపా విన్ధ్యకేతో ర్వేశ్మ న్యభిజాతరూపా కన్యకా కాచిత్ తద్దుహితే త్యస్మాభి రానీతా ద్వారి తిష్ఠతి. తాం ప్రతి దేవః [5] ప్రమాణమ్.

విజ.—దేవరా, ఇదియు విన్నవించెద:—ఈవిధముగా బంధుపరిజనసమేతముగా వింధ్యకేతువు మడిసినంతట అతని ధర్మపత్నులు అతనితో సహగమనము చేసిరి, వింధ్యశిఖరముల కెక్కిన ప్రజలు పరారియైరి, (అట్లు) పాడైనయాచోట 'అయ్యో! నాయనా! అయ్యో! అమ్మా!' అని దీనముగా విలపించుచు సుందరమూర్తి యొకానొక కన్యక వింధ్యకేతునియింట నుండఁగా అతనికూఁతు రని తలఁచి మేము తెచ్చితిమి, ద్వారమందు ఉన్నది. ఆమెనుగూర్చి యేలినవారిచిత్తము.

1. యత్సత్యమ్—ఈశబ్దసముదాయము అసంభావనీయమును సూచించును * 'అసంభావ్యే తు యత్సత్యమ్' అని భరతవచనము.

2. గుణేషు ఏకః (ఏకాన్తః) పక్షపాతో యేషాం తే గుణైకపక్షపాతినః.

3. సహధర్మచారిణీ—సహ = పెనిమిటితోఁగూడ—ధర్మ=వేదవిహితకర్మను—చారిణీ=చేయుశీలముగలది, ధర్మపత్ని యనుట.

4. జనపదేషు భవాః జానపదాః=పల్లెలయం దుండువారు, (ప్రజలు).

5. ప్రమాణమ్=ప్రమాత=కర్తవ్య మెఱింగినవాఁడు.

రాజా.—[1] యశోధరే, గచ్ఛ త్వమేవ వాసవదత్తాయై సమర్పయ. వక్తవ్యా చ దేవీ ‘భగినీబుద్ధ్యా త్వయైవ సర్వదా ద్రష్టవ్యా. నృత్యగీత వాద్యాదిషు విశిష్టకన్యకోచితం సర్వం శిక్షయితవ్యా. యదా వరయోగ్యా భవిష్యతి తదా మాం స్మారయే’తి.

రాజు.—యశోధరా, పోయి నీవే (ఆకన్యను) వాసవదత్తకు అప్పగింపుము. అప్పగించి దేవితో చెప్పుము:—“చెల్లెలినిగాఁ దలఁచి నీవే ఎల్లప్పుడును చూచుకోవలసినది. ఆట పాట వాద్యములు లోనగువానియందు ఉత్తమకన్యకలకు తగిన దెల్ల నేర్పింపవలసినది. ఎప్పుడు పెండ్లికి తగిన దగునో అప్పుడు మాకు జ్ఞప్తిసేయవలసినది.” అని.

ప్రతీ.—యదాజ్ఞాపయతి దేవః.

[ఇతి నిష్క్రాన్తా.

ప్రతీ.—ఏలినవారియాజ్ఞ.

[అని నిష్క్రమించును.

(నేపథ్యే వైతాళికః)

[2] లీలామఙ్గళమజ్జనోపకరణ
స్నానీయసంపాదినః
సర్వాన్తఃపురవారవిభ్రమవతీ
లోకస్య తే సంప్రతి
ఆయాసస్ఖల దంశుకావ్యవహిత
చ్ఛాయావదాతైః స్తనై
రుత్క్షిప్తాపరశాతకుమ్భకలశే
వాలం కృతా స్నానభూః.

(నేపథ్యమున స్తుతిపాఠకుఁడు)

దేవా, సవిలాసమైన నీమంగళస్నానమునకై వలయుగిండులను గంధచూర్ణమును అంతఃపురవారవిలాసిను లెల్లరును సమకూర్చుచున్నారు. ఆబడలికచేత సన్ననిపైట జాఱఁగా కుచములు మఱుఁగుతొలఁగిన బంగారువన్నెలావణ్యముతో ప్రకాశించుచు స్నానభూమికి అలంకారముగానున్నవి. వానిచేత స్నానభూమి వారు తెచ్చియుంచిన బంగారుకలశములకంటె వేఱుగా తానును నీస్నానమునకై బంగారుకలశములను ఎత్తినదో యనునట్లు తోఁచుచున్నది.

1. యశోధర.—ద్వారపాలిక పేరు. ఇది రుమణ్వద్విజయసేనులను రాజసన్నిధిం బ్రవేశపెట్టి ద్వారముకడ నిలిచియున్నది.

2. సంప్రతి = ఇప్పుడు, తే = నీయొక్క, స్నానభూః = స్నానభూమి, లీలా మఙ్గళ మజ్జన ఉపకరణ స్నానీయ సంపాదినః = విలాసయుక్తమయిన శుభ స్నానము యొక్క సాధనములను గంధచూర్ణమును సమకూర్చునదైన, సర్వ అన్తఃపుర వారవిభ్రమవతీ లోకస్య = సమస్తమయిన యంతిపురి వెలయెమ్మెకత్తెల సమూహముయొక్క, ఆయాస స్ఖలత్ అంశుక వ్యవహిత చ్ఛా (ఛా) యా అవదాతైః స్తనైః=శ్రమచేత జాఱుచున్న పలిపముచేత చాటుసేయఁబడని లావణ్యము గలవై గౌరవర్ణములయిన పాలిండ్ల

రాజా.-(ఊర్ధ్వ మవలోక్య) అయే!
కథం నభోమధ్య మధ్యాస్తే భగవా
న్సహస్రదీధితిః! సంప్రతి హి:-
¹ ఆభా త్యర్కాంశుతాపాత్
క్వథ దివ శఫరో
ద్వర్తనై ర్దీర్ఘికామ్భః;
ఛత్రాభం నృత్తలీలా
శిథిల మపి శిఖీ
బర్హభారం తనోతి;
ఛాయాచక్రం తరూణాం
హరిణశిశు రుపై
త్యాలవాలామ్బులుబ్ధః;
సద్య స్త్యక్త్వా కపోలం
విశతి మధుకరః
కర్ణపాళీం గజస్య.

రాజా.—(మీఁదఁ గాంచి) అహో! ఏమి వేవెలుఁగుల దేవుఁడు మింటి నడిమికి వచ్చినాఁడు! ఇప్పుడు నిశ్చయముగా:—
దిగుడుబావిలోని యెండకాఁగుడు నీళ్లలో నుండలేక బేడిసచేఁపలు పైకి తూలుచున్నవి, అవి తూలుట ఎండవేఁడికి ఆ నీళ్లు తెరలి అందునుండి బొబ్బలులేచుచున్నట్లు ఉన్నది; నెమలి నర్తనముచే బడలియు నర్తనముచేత సడలిపోయిన తనకుంచెమొత్తమును గొడుగుగా విప్పినెత్తిమీఁద నిల్పుకొనుచున్నది; లేడిపిల్ల నీళ్ళకై యాసించి చెట్లమొదటనే చుట్టువారుకొనియున్న నీడను నీళ్లుగలపాదుగా భ్రమపడి సమీపించుచున్నది.తటాలునతుమ్మెదఏనుఁగుయొక్క ఎండ తగిలెడుగండమును వదలి చలువ గల దగుచెవితొంటలోఁ జొచ్చుచున్నది.

తో, ఉత్క్షిప్త అపర శాతకుమ్భ కలశా ఇవ=ఎత్తఁబడిన (వారు తెచ్చిన బంగారుగిండ్లు గాక) వేఱు బంగారు గిండ్లుగలదియో యన, అలంకృతా=కైసేయఁబడియున్నది. స్ఖలత్ - అనుటచే ఒక్కొక్కతెయొక్కయు పయ్యెద జాఱఁగానే దాని స్తనములు అంతకుముందు అటనున్న గిండ్లకంటె తటాలున నెత్తఁబడిన మఱిరెండు గిండ్లో యన తోఁచుచుండును.(ఆ నేత్రోత్సవ మనుభవించుచు) జలకమాడ తఱి యైన దనుట. అంశుకము వలిపవస్త్రము, ఇది చాటున్నను కుచములకు సొంపే, ఎడలిన చెప్పవలసినదే లేదు. శాతకుమ్భమ్—శతకుమ్భే పర్వతే భవమ్. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

1. దీర్ఘికా అమ్భః శఫర ఉద్వర్తనైః అర్క అంశు తాపాత్ క్వథత్ ఇవ ఆభాతి =డిగ్గియయొక్క నీరు బేడిసలయొక్క ఎగురుటలచేత సూర్యుని కిరణముల వేఁడికి తెర్లుచున్న దోయనునట్లు ప్రకాశించుచున్నది, (కాఁగిననీట నుండలేక ఎగిరిపడు బేడిసమీలు నీరు తెర్లునప్పుడు లేచుబుడగలవలె నున్న వనుట); శిఖీ నృత్త లీలా శిథిలమ్ అపి బర్హభారం ఛత్రాభం తనోతి=నెమలి నర్తనకేళిచే సడలినదాని నైనను కుంచెమొత్తమును గొడుగునాకారముగా విప్పుచున్నది, (సడలినను విప్పుట ఎండకు ఆఁగలేక); హరిణ శిశుః ఆలవాల అమ్బు లుబ్ధః సన్ తరూణాం ఛాయా చక్రమ్ ఉపైతి=లేడిపిల్ల పాదులలోని

రమణ్వాన్, ఉత్తిష్ఠ, ప్రవిశ్యాభ్యన్తరమేవ కృతయథోచితక్రియాః సత్కృత్య విజయసేనం ప్రేషయామః.	రమణ్వంతుఁడా, లెమ్ము, లోపలికేపోయి యథోచితక్రియ లొనర్చి విజయసేనుని సత్కరించి పంపుదము.
[ఇతి నిష్క్రాన్తాః సర్వే.	[అందఱు నిష్క్రమింతురు.

ఇతి ప్రథమోఽఙ్కః.

నీళ్ళయందు ఆసగొన్నదై చెట్లయొక్క మండలాకారమయిన నీడను దరియును, (పిల్లగను క మండలాకారమయిన యానీడయే పాదులోని జల మని భ్రమసినది); మధుకరః గజస్య కపోలం సద్యః త్యక్త్వా కర్ణ పాళీం విశతి = తుమ్మెద ఏనుఁగుయొక్క చెక్కిటిని ఇప్పుడే వదలి శ్రోత్ర పుటమును చొచ్చుచున్నది, (గండమున కెండ తగులుటచే దానిని వీడి చెవిలోపల చలువ యుండును గాన నటం జొచ్చుట). ఛత్త్రాభమ్=ఛత్త్రస్య ఆభేవాభా యస్య సః తమ్. స్వభావోక్త్యలంకారము, * 'స్వభావోక్తిః స్వభావస్య జాత్యాదిస్థస్య వర్ణనమ్.' ప్రథమపాదంబున * ఉత్ప్రేక్షయును, ద్వితీయపాదంబున * భ్రాంతిమద్ధ్వనియును స్వభావోక్తితో చేరియున్నవి. * 'స్యాత్ స్మృతి భ్రాన్తి సన్దేహై స్తదఙ్కాలఙ్కృతిత్రయమ్.'

ద్వితీయోఽఙ్కః.

(తతః ప్రవిశతి విదూషకః)

విదూ.—నను భణితో౽స్మి ఇన్దీవరికయా 'వసన్తక, అద్య [1] ఉపవాసనియమస్థితా దేవీ వాసవదత్తా స్వస్తివాచననిమిత్తం [2] శబ్దాయత' ఇతి. తద్యావ [3] ద్ధారాగృహోద్యానదీర్ఘికాయాం స్నాత్వా దేవీపార్శ్వం గత్వా కుక్కుటవాదం కరిష్యామి. అన్యథా [4] అస్మాదృశా బ్రాహ్మణాః కథం రాజకులే ప్రతిగ్రహం కుర్వన్తి? (నేపథ్యాభిముఖ మవలోక్య) కథ మేష ప్రియవయస్యః అద్య దేవ్యా విరహోత్కణ్ఠావినోదననిమిత్తం ధారాగృహోద్యానం ప్రస్థితః. తద్యావ ద్వయస్యేన సహైవ గత్వా యథోద్దిష్ట మనుతిష్ఠామి.

(అంతట విదూషకుఁడు ప్రవేశించును.)

చెప్పినది గదా నాతో ఇందీవరిక, 'వసంతకుఁడా, నేఁడు వాసవదత్తాదేవి ఉపవాసవ్రత మవలంబించి స్వస్తిచెప్పుట నిమిత్తము (నిన్ను) పిలుచుచున్నది' అని. కావున ధారాగృహోద్యానంపుడిగ్గియలో స్నానముచేసి దేవియొద్దకుఁ బోయి హుంళిక్కి స్వస్తి పఠించెదను. అటు గాదేని, మాబోఁటి బ్రాహ్మణులు ఎట్లు రాచనగరిలో ప్రతిగ్రహము సేయుదురు! (తెరవంక చూచి) ఓహో! వీఁడుగో ప్రియవయస్యుఁడు నేఁడు దేవితోడియెడఁబాపువలని నెవ్వగను తలంగుటకు ధారాగృహోద్యానమునకు తరలినాఁడు. కావున, వయస్యునితోఁ గూడ నేపోయి నే ననుకొన్నట్లు చేసెదను.

1. ఉపవాసము అగస్త్యార్ఘ్యముకొఱకు. 2. శబ్దం కరోతీతి శబ్దాయతే. 3. ధారాగృహోద్యాన మని ఒకతోఁటపేరు; అందు ధారాగృహము (కేళాకూళియిల్లు) ఉండుటచే ఆపేరు వచ్చినది. 4. మాబోఁటిబ్రాహ్మణు లనఁగా వేదము రానివా రనుట.

విదూ.—ణం భణిదొమ్హి ఇందీవరిఆఏ 'వసంతఅ, అజ్జ ఉవవాస ణిఅమట్ఠిదా దేవీ వాసవదత్తా సొత్థివాఅణ ణిమిత్తం సద్దావేది' త్తి. జావ ధారాఘరుజ్జాణ దిగ్ఘిఆఏ ణ్హాఇఅ దేవీపాసం గదుఅ కుక్కుటవాదం కరిస్సం. అణ్ణహా అమ్హారిసా బమ్హణా కహం రాఅఉలే పడిగ్గహం కరంతి? (నేపథ్యాభిముఖ మవలోక్య) కహం ఏసో పిఅవఅస్సో అజ్జ దేవీఏ విరహుక్కంఠా విణోదణ ణిమిత్తం ధారాఘరుజ్జాణం పత్థిదో. తా జావ వఅస్సేణ సహ జెవ్వ గదుఅ జహోద్దిట్ఠం అణుచిట్ఠిస్సం.

(తతః ప్రవిశతి సోత్కణ్ఠో రాజా.)

రాజా.—

క్షామాంమఙ్గళమాత్రమణ్డనభృతం

మన్దోద్యమాలాపినీ

మాపాణ్డుచ్ఛవినా ముఖేన విజిత

ప్రాత స్తనేన్దుద్యుతిమ్

సోత్కణ్ఠాం నియమోపవాసవిధినా

చేతో మ మోత్కణ్ఠతే

తాంద్రష్టుం ప్రథమానురాగజనితా

వస్థా మి వాద్య ప్రియామ్.

(రాజు తమకము గలవాఁడై ప్రవే.)

రాజు.—

ప్రియ నన్ను వలచినతొలితొలిదినము లలో ఆవలపుచేత కృశించి, ఎక్కువమండ నము లొల్లక మంగళమండనములు మాత్ర ము దాలిచి, సగము అలసతతో సగమే పలుకుచు, మొగము కొంచెపాటిపాండిమ దాల్చి ప్రభాతచంద్రునియొప్పును మించి సొంపారఁగా, కోర్కి గలదై నాకు నేత్రో త్సవముచేసినది. ఆదశలో ప్రియను వెం డియుం గాంచుభాగ్యము చేకూరదు గావు నను, వ్రతోపవాసముచేత నిపుడు అట్టి దశయే కలిగియున్నందునను, ఈదశ లో నున్నప్రియను ఇపుడు చూచి ఆదశ లోనే మఱలం గాంచినట్లు ఆనంద మొం దఁగోరెదను.

క్షామామ్=కృశించినదియు, మ...తమ్—మఙ్గళమాత్ర=మంగళముమాత్రమే అయి నట్టి (అనఁగా మంగళముమాత్రమే ప్రయోజనముగాఁగలయట్టి) మణ్డన = అలంకారము లను—భృతమ్ = తాల్చినదియు, మన్ద ఉద్యమ ఆలాపినీమ్ = అలసమయిన ప్రయత్నము తోడ భాషించునదియు, ఆపాణ్డు చ్ఛ (ఛ) వినా ముఖేన విజిత ప్రాత స్తన ఇన్దు ద్యుతిమ్ = కొంచెము తెల్లని కాంతిగలదైన మొగముచే జయింపఁబడిన తెల్లవాఱుసమ యపుఁ జంద్రుని కాంతిగలదియు, నియమ ఉపవాస విధినా సోత్కణ్ఠామ్ = వ్రతముకై ఉపవాసము సేయుటచేత సాభిలాషయు, (నయిన) తాం ప్రియామ్ = అట్టి (నా) ప్రి యను, ప్రథమ అనురాగ జనిత అవస్థామ్ ఇవ = తొలియనురాగముచేత చేయఁబడిన దశగలదానింబోలె, అద్య ద్రష్టుం మమ చేతః ఉత్కణ్ఠతే = ఇప్పుడు చూచుటకు నా యుల్లము తమకపడుచున్నది. ప్రథమానురాగపక్షమున మండనములు ఎక్కువ దాల్పమి అరతిచేత. పాండిమ కొంచెపాటిగానే యుండుట అనురాగముయొక్క ఆరంభదశ యగుటచేత? ప్రభాతచంద్రుఁడు వెలవెలఁ బోవుచుండును, వానిని మించుటలో ఉత్కర్ష యేమి కల దనవలదు, ఆవెలవెలయే యొకయొప్పు, అట్టిది మొగ మున నొక సొంపు. మఙ్గళ మేవ మఙ్గళమాత్రమ్. ప్రాత ర్భవః ప్రాత స్తనః. ఉపమాస్వభావోక్తులు.

[1] విదూ.—(ఉపసృత్య) స్వస్తి భవతే; వర్ధతాం భవాన్.

రాజా.—(విలోక్య) వసన్తక, కస్మాత్ ప్రహృష్ట ఇవ లక్ష్యసే?

[2] విదూ.—అర్చితి ఖలు దేవీ బ్రాహ్మణమ్.

రాజా.—యద్యేవం కిం తవ?

[3] విదూ.—(సగర్వమ్) భో ఈదృశః ఖలు బ్రాహ్మణః యః చతుర్వేద పఞ్చవేద షడ్వేద బ్రాహ్మణ సహస్ర పర్యాకులే రాజకులే ప్రథమ మేవ దేవీసకాశాత్ స్వస్తివాచనం లభతే.

రాజా.—(విహస్య) వేదసంఖ్యయై వావేదితం బ్రాహ్మణ్యమ్. తదాగచ్ఛ [4] మహాబ్రాహ్మణ, ధారాగృహోద్యాన మేవ గచ్ఛావః.

విదూ.—(దరిసి) శుభము నీకు; వర్ధిల్లుము నీవు.

రాజు.—(చూచి) వసంతకా, ఏల సంబరపడుచున్న ట్లగపడుచున్నావు?

విదూ.—పూజించును గదా దేవి బ్రాహ్మణుని.

రాజు.—అటయిన నీ కేమి కలదు?

విదూ.—(గర్వముతో) ఓయి బ్రాహ్మణుం డనఁగా ఎవఁ డనుకొంటివి? నాలుగు వేదముల నైదు వేదముల నాఱు వేదముల బ్రాహ్మణులు వేనవేలు మూఁగియున్న రాచనగర మొట్టమొదట రాణిగారి వలననుండి ఎవఁడు స్వస్తివాచనము పొందునో వాఁడు బ్రాహ్మణుఁడు.

రాజు.—(నవ్వి) వేదసంఖ్యచేతనే నీబ్రాహ్మణ్యము తెల్ల మయినది. మఱి రమ్ము మహాబ్రాహ్మణుఁడా ధారాగృహోద్యానమునకే పోవుదము.

1. విదూ.—...సోత్థి భవదో. వడ్ఢదు భవం.

2. విదూ.—అచ్చది క్ఖు దేవీ బహ్మణం.

3. విదూ.—......ఈరిసో క్ఖు బహ్మణో జో చఉవ్వేద పంచవేద ఛట్ఠవేద బహ్మణ సహస్స పజ్జాఉళే రాఅఉళే పుఢమం ఎవ్వ దేవీసఆసాదో సోత్థివాఅణం లహేది.

4. మహాబ్రాహ్మణుఁడు.—(1) బ్రాహ్మణోత్తముఁడు, (2) బ్రాహ్మణాధముఁడు, అని యీమాటకు రెం డర్థములు; రెండును ఇట నన్వితములే.

"పుణ్యో మహాబ్రహ్మసమూహజుష్టః సంతర్పణో నాకసదాం వరేణ్యః
జజ్వాలలోకస్థితయే స రాజా యథాధ్వరే వహ్ని రభిప్రణీతః." భట్టిః.

'శ్ఖే తైలే తథా మాంసే వైద్యే జ్యోతిషికే ద్విజే
యాత్రాయాం పథి నిద్రాయాం మహచ్ఛబ్దో న దీయతే.' భట్టి టీకా,

[1] విదూ.—యద్భవా నాజ్ఞాపయతి.

రాజా.—గచ్ఛాగ్రతః.

[2] విదూ.—భో ఏహి గచ్ఛావః. (పరిక్రమ్యావలోక్య చ) భో వయస్య, పశ్య పశ్య అవిరత పతద్వివిధకుసుమ సుకుమార శిలాతలోత్సఙ్గస్య పరిమళ నిలీన మధుకర భర భగ్నవకుళ మాలతీలతా జాలకస్య కమల గన్ధ వహా నోద్దామ సూరుత ప్రతిబుద్ధ బన్ధూక బన్ధనస్య అవిరళ తమాల తరు పిహి తాతప ప్రకాశస్య ధారా గృహో ద్యానస్య సశ్రీకతామ్.

రాజా.-వయస్య, సాధ్వభిహితమ్.

అత్ర హి:—

[3] వృన్తైః క్షుద్రప్రవాళ
స్థగిత మివ తలం
భాతి శేఫాలికానాం;

విదూ.—నీ యాజ్ఞ.

రాజు.—ముందు నడవుము.

విదూ.—మతి రాపోదము.(నడచి పరికించి) ఓవయస్యుఁడా పరికింపుము పరికింపుము ధారాగృహోద్యానంపు సొంపును. ఇచ్చట తెంపులేక రాలుచున్న నానావిధపుష్పములచేత ఱాతిబండలపైతలములు ఎంతకోమలముగా నున్నవో! (పూవుల) నెత్తావికై తుమ్మెదలు మెత్తములై మీఁదఁ బడినబరువునకు పొగడలును జాజితీవలును విఱిగినవి! తామరవలపును మిక్కుటముగా మోచుకొని వచ్చుచున్న యీ గాలికి మంకెనమొగ్గలు విచ్చుచున్నవి! దట్టంపుఁ జీఁకటిచెట్లు ఎండదీప్తిని చొరనీయకున్నవి!

రాజు.—మిత్రమా చక్కఁగా చెప్పితివి. ఎట్లన నిచట:—

రాలియున్న వావిలి తొడిమలతో
కప్పఁబడియున్న నేల చిన్న చిన్న పగడపు మోసులతో కప్పఁబడినది వోలె నొప్ప

1. విదూ.—జం భవం ఆణవేది.

2. విదూ.—భో ఏహి గచ్ఛమ్హ....భో వఅస్స పెక్ఖ పెక్ఖ అవిరద పడంత వివిహకుసుమ సుఉమార సిలాఅలుచ్ఛంగస్స [illegible] మాలదీలదా జాలఅస్స [illegible] బన్ధూఅ బంధ[illegible]అస్స [illegible] ధారాఘరుయ్యాణస్స సస్సిరీఅదం.

3. శేఫాలికానాం వృన్తైః తలం క్షుద్ర ప్రవాళ స్థగితమ్ ఇవ భాతి=వావిలి పువ్వుల తొడిమలచేత నేల చిన్న పగడములతో (చిన్న చిన్న పగడపుమోసులతో) కప్పఁబడినది వోలె ప్రకాశించుచున్నది; సప్తచ్ఛ (ఛ) దానాం గన్ధః సపది గజ మద ఆ

గన్ధ స్సప్తచ్ఛదానాం
సపది గజమదా
మోదమోహం తనోతి;
ఏతే చోన్నిద్ర పద్మ
చ్యుత బహుళ రజః
పుఞ్జ పిఙ్గాఙ్గరాగా
గాయ న్త్యవ్యక్త వాచః
కి మపి మధులిహో
వారుణీ పాన మత్తాః.

చున్నది; ఏడాకుల యరఁటిపువ్వుఁదావి మొదట ఏనుఁగుమదంపు వాసన భ్రమను కలిగించుచున్నది; మఱి సారాయిత్రాగిమత్తాగొన్న విలాసిజనులవలె ఈతుమ్మెదలు తామరలనుండి రాలిన దట్టంపుఁబుప్పొడి తమయొడల పసిమిమైపూఁతవలె నొప్పుచుండ మకరందము త్రాగి పొగరెక్కినవై అస్ఫుట వాక్కుల నేమేమో పాడుచున్నవి.

మోద మోహం తనోతి = ఏడాకులయరఁటిపూవుల పరిమళము వెంటనే ఏనుఁగు మదముయొక్క వాసనయొక్క భ్రమను కలిగించుచున్నది; (కిం) చ = మఱియు, ఉన్నిద్ర...రాగాః వారు...త్తాః ఏతే మధులిహః అవ్య...చః కి మపి గాయన్తి=వికసించిన తామరలనుండి రాలిన మిక్కుటపుం బుప్పొడి మొత్తమనెడు (పిఙ్గ =) పసిమి (అఙ్గరాగాః =) మైపూఁతగలవియు మకరందముయొక్క (సురయొక్క) త్రాగుడుచేత పొగరెక్కినవి (కైపెక్కినవి) యు (నయిన) యీ తుమ్మెదలు అస్ఫుటమైన వాక్కుగలవై ఏమేమో పాడుచున్నవి; చందనాదిచర్చితములై సారాయి త్రాగి కై పెక్కి మాట స్ఫుటముగా తెలియరాకుండ కృతులో జావళీలో ఏవో పాడెడి నని స్ఫురణ; వారుణీశబ్దమునకు సారాయి వాచ్యార్థము, మకరందము లక్ష్యార్థము. సపది (= వెంటనే) అనుటచే చక్కఁగా పరికించిన మీఁద ఏనుఁగుమదంపువాసన గా దని తెలియు నని భా. సప్తచ్ఛద క్షీరకకుసుమములకు గజమదామోదము ప్రసిద్ధము:—

"కృతమదం నిగద న్త ఇ వాకులీకృతజగ త్త్రియ మూర్జ మతఙ్గజమ్
వవు రయుక్ఛదగుచ్ఛసుగన్ధయః సతతగా స్తతగానగిరో ౽ళిభిః." మాఘః.

"స ప్తచ్ఛదక్షీరకటుప్రవాహ మసహ్య మాఘ్రాయ మదం తదీయమ్
విలఙ్ఘితాధోరణతీవ్రయత్నాః సేనాగజేన్ద్రా విముఖా బభూవుః" రఘు.

ప్రథమపాదమున ఉత్ప్రేక్ష, ద్వితీయమున భ్రాంతిమంతయు, ఉత్తరార్ధమున ప్రస్తుతమయిన తుమ్మెదలయందు విలాసిజనవ్యవహారము స్ఫురించుటచేత సమాసోక్త్యలంకారము * 'సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతే౽ప్రస్తుతస్య చేత్.' రజః పుఞ్జ పిఙ్గాఙ్గరాగాః - అనుచోట ప్రకృతార్థమున రూపకాలంకారము: * 'విష య్యభేదతాద్రూప్యరఞ్జనం విషయస్య యత్ రూపకమ్.' అప్రకృతార్థమున ఉపమ.

విదూ.—భో వ అస్య, ఏత దపి తావత్ పశ్య పశ్య—య ఏషః అవిరతపతత్కుసుమనికరః అగ్రపత్త్రాన్తర గళ[1] ద్వర్షావసాన సమయ సలిలబిన్దు రివ లక్ష్యతే సప్తపర్ణ పాదపః.

రాజా.—సమ్య గుపలక్షితం వయస్యేన. అత్ర హి బహేష్వేవ సదృశం జలదసమయస్య. తథాహి:

[2] బిభ్రాణామృదుతాంశిరీషకుసుమ
శ్రీహారిభిః శాద్వలైః
సద్యఃకల్పితకుట్టిమా మరకత
క్షోదై రివ క్షాళితైః.
ఏషా సంప్రతి బన్ధనా ద్విగళితై
ర్బన్ధూకపుష్పోత్కరై
ర ద్యాపి క్షితి రిన్ద్రగోపకశతై
శ్ఛన్నేవ సంలక్ష్యతే.

విదూ.—వయస్యా, దీనిని గూడ చక్కఁగా చూడు చూడు — ఎడతెంపులేక రాలుచున్న పూమొత్తములతో ఈయేడాకులయరఁటి వాన వెలసిన వెంటనే నీటిబొట్లు పైయాకులయంచులలోనుండి రాలుచున్నట్లు శోభిల్లుచున్నది.

రాజు.—చక్కఁగా కనిపట్టితివి వయస్యా. ఏలయన నిచట వానకారుతోడిపోలిక మెండుగానే యున్నది. అట్లే:

దిరిసెన పువ్వులవలె రమణీయ మయిన పచ్చికచేత మెత్తనిదై యీ నేల యిప్పుడే కడిగిన పచ్చలచూర్ణముతో ఇప్పుడే యిటు నెలకట్టు కట్టిరో యనునట్లు శోభిల్లుచున్నది. మఱియు ఇప్పుడే తొడిమలనుండి రాలిన మంకెనపువ్వుల మొత్తములచేత ఈ నేల వర్షర్తువు దాఁటిపోయినను ఇంకను ఆరుద్ర పురుగులు వందలువందలుగా రాలి అంతటను మూఁగియున్నవో యనునట్లు ప్రకాశించుచున్నది.

1. వర్షావసాన—వర్షమ్ = వాన, వర్షాః (స్త్రీ. బ.) = వర్షర్తువు. అగ్రపత్త్ర = పత్త్రాగ్ర. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

విదూ.—భో వఅస్స, ఏదం పి దావ పెక్ఖ పెక్ఖ, - జో ఏసో అవిరద పడంత కుసుమణిఅరో అగ్గపత్తంతర గళంత వరిసావసాణసమఅ సలిలబిందూ విఅ లక్ఖీఅది సత్తవణ్ణ పాఅవో.

2. శిరీష కుసుమ శ్రీ హారిభిః శాద్వలైః మృదుతాం బిభ్రాణా=దిరిసెన పువ్వుల శోభను హరించునవైన (అనఁగా దిరిసెనపువ్వులవలె శోభిల్లుచున్న) పచ్చికచోట్లచేత మెత్తఁదనము వహించుచు, క్షాళితైః మరకత క్షోదైః సద్యః కల్పిత కుట్టిమా ఇవ = కడుగఁబడిన పచ్చలచూర్ణములతో ఇప్పుడే కట్టఁబడిన నెలకట్టుగలదియుం బోలె (నొప్పుచు), ఏషా క్షితిః = ఈ నేల, సంప్రతి బన్ధనాత్ విగళితైః బన్ధూక పుష్ప ఉత్కరైః=ఇప్పుడే తొడిమ(ల)నుండి రాలిన మంకెన పువ్వుల మొత్తములచేత, అద్య అపి

ఇన్ద్రగోపక శక్తైః ఛన్నా ఇవ సంలక్ష్యన్తే=ఇప్పుడు కూడ (= వర్ష ర్తువు గడచినను) ఆరుద్రపురుగుల మూకచేత మూఁగఁబడియున్నదో యనునట్లు తోఁచుచున్నది. క్షా ళితైః—కడుఁగుట నిర్మల మగుటకు. మరకతము పసరువన్నెకు; క్షోదము మెత్తఁదనమునకు, ధౌళధళ్యాతిశయమునకును ; 'సద్యః' అనుట వెండియు నప్పటికి మలినము గామికి; 'సద్యః' 'క్షోద' అన్నందులకు సదృశవర్ణనలను వీనిని గనుఁడు.

" ఉత్పశ్యామి త్వయి తటగతే స్నిగ్ధభిన్నాఞ్జనాభే
సద్యఃకృత్తద్విరదదన చ్ఛేదగౌరస్య తస్య." మేఘః.

" కలయతి చ హిమాంశో ర్నిష్కళఙ్కస్య లక్ష్మీ
మభినవకరిదన్తచ్ఛేదకాన్తః కపోలః." మాలతీ.

" ఇన్ద్రో యద్దళితేన్ద్రనీలశకలశ్యామం దరీదృశ్యతే
తత్ సాన్ద్రం నిశి పీత మన్ధతమసం కుక్షిస్థ మాచష్ట హో." బిల్హణః.

'సంప్రతి విగళితైః' 'ఇప్పుడే రాలిన' యనుటచే వాడకయు నల్లఁబడకయు నున్న వనుట. బంధూకము ఎఱుపునకు, ఆరుద్రపురుగు ఎఱుపుగావున; విగళితైః— రాలుటను చెప్పుట ఇంద్రగోపములు ఆకసమునుండి రాలును గావున ఆసాధర్మ్యము నయితము లభించుటకు. ఇంద్రగోపములు రాలు ననుటకు విష్ణుచిత్తీయము:—

గగనరంగస్థలంబున మిగులఁ బ్రౌఢి । మయునఁ గాళిక నిల్చి కోలము నటింపఁ
బోరి మొగంబున రాలునిప్పుక లనంగఁగుంపు లై రాలె మహి నింద్రగోపతతులు.

ఇట శరద్ధర్మము లగుశాద్వలబంధూకములు వర్షాధర్మము లగుశాద్వలేంద్రగోప ములను పోలియున్న వని భా. శాద్వలము వర్షాధర్మ మనుటకు:—

" ఇయం గన్ధోద్దామా నవహరితశష్పాఙ్కురవతీ
ధరా ధారాపాతై ర్మణిమయశరై ర్భిద్యత ఇవ." మృచ్ఛకటీ.

శాద్వలము శరద్ధర్మ మనుటకు:—

"ముకుళిత మతిశయ్య బన్ధుజీవం । ధృతజలబిన్దుషు శాద్వలస్థలీషు
[illegible] సురేన్ద్రగోపాః [illegible]." భా[illegible].

బంధూకము శరద్ధర్మ మనుటకు:—

"[illegible]
బన్ధూకపుష్పరచితారుణితా చ భూమిః
వప్రాశ్చ చారుకలమావృత భూమిభాగాః,
ప్రోత్కణ్ఠయన్తి న మనో భువి కస్య యూనః. ఋ. సం. శర.

శాదో ఽస్మిన్న స్తీతి శాద్వలః. కుట్టేన కుట్టనేన ఘుట్టనేన నిర్వృత్తైః.

(తతః ప్రవిశతి చేటీ.)

చేటీ.—ఆజ్ఞప్తాస్మి దేవ్యా వాసవదత్తయా:—[1] 'హఞ్జే ఇన్దీవరికే, అద్య మయా అగస్త్యమహర్షే[2]రర్ఘ్యో దాతవ్యః, తత్ గచ్ఛ త్వమ్, శేఫాలికాపుష్పాణి లఘు గృహీత్వా ఆగచ్ఛే'తి. 'ఏషా[3]ప్యారణ్యికా ధారాగృహోద్యానదీర్ఘికాయాం యావ దేవ అస్తాభిలాషిణా సూర్యేణ న ముకుల్యన్తే కమలాని తావ దేవ అపచిత్య ఆగచ్ఛ త్వి'తి.—ఏషా తపస్వినీ ఆరణ్యికా తాం దీర్ఘికాం న జానాతి.

(అంతట చేటి ప్రవేశించును.)

చేటి.—దేవి వాసవదత్త ఆజ్ఞాపించినది:—'ఓసి ఇందీవరికా, నేఁడు నేను అగస్త్యమహర్షికి అర్ఘ్యము ఈయవలయును, కనుక నీవు పోయి వావిలిపువ్వులను త్వరగా కొనిరమ్ము' అని, 'ఈ యారణ్యికయు ధారాగృహోద్యానదీర్ఘికయందు తామరలను అస్తము (= అస్తమింపఁ) గోరుసూర్యుఁడు ముగుడ్చుకొనిపోవునట్లు చేయక(—వాలుప్రొద్దుచేముడుంగక)ముందే కోసికొని వచ్చును గాక.' అని.—పాపము! ఈయారణ్యిక ఆదిగ్గియ నెఱుఁగదు.

కుట్టిమః. ' ఇన్ద్రః గోపో రక్షకో యేషాం తే ఇన్ద్రగోపా ఇన్ద్రగోపకా శ్చ. శ్రియం హరన్తి తచ్ఛీలాః శ్రీహారిణః. ప్రథమపాదమున * ఉపమ; 'శ్రీహారిభిః'—

"తస్య ముష్ణాతి సౌభాగ్యం, తస్య కాన్తిం విలుమ్పతి,...
ఉపమాయా మిమే ప్రోక్తాః కవీనాం సౌఖ్యదాయకాః."

అని దండిచెప్పినట్లు సాదృశ్యవాచకము. ద్వితీయ తృతీయముల నుత్ప్రేక్షలు.

1. నీచను హణ్డే అనియు, చేటిని హఞ్జే అనియు, సఖిని హలా అనియు, సంబోధింపవలయు; 'హణ్డే హఞ్జే హ లాహ్వానే నీచాం చేటీం సఖీం ప్రతి.' అమ.

2. అర్ఘాయ (=పూజకై) ఇదమ్ అర్ఘ్యమ్.

3: ఆరణ్యికయే ప్రియదర్శిక అడవినుండివచ్చినదని ఇచ్చటివారు ఆ పేరిడి దాన వ్యవహరించినారు; అరణ్యా దాగతా ఆరణ్యికా.

చేటీ.—ఆణత్తమ్హి దేవీఏ వాసవదత్తాఏ:—'హంజే ఇందీవరిఏ అజ్జ మఏ అగత్థమహేసిణో అగ్ఘో దాదవ్వో, తా గచ్ఛ తుమం, సేహాలిఆ పుప్ఫాఇం లహు గేణ్హిఅ ఆఅచ్ఛే'త్తి. 'ఏసా వి ఆరణ్ణిఆ ధారాఘరుజ్జాణదిగ్ఘిఆఏ జావ ఎవ్వ అత్థాహిలాసిణా సుయ్యేణ ణ మఉళావిజ్జంతి కమలాఇం దావ ఎవ్వ అవచిణుఅ ఆఅచ్ఛదు'త్తి. ఏసా తవస్సిణీ ఆరణ్ణిఆ తం దిగ్ఘిఅం ణ జాణాది. తా గేణ్హిఅ తం గమిస్సం...ఇదో ఇదో ఆరణ్ణిఏ.

తత్ గృహీత్వా తాం గమిష్యా మి. (నేపథ్యాభిముఖ మవలోక్య) ఇత ఇత ఆరణ్యికే.

(తతః ప్రవిశ త్యారణ్యికా.)

[1]ఆరణ్యికా.—(సబాష్ప మాత్మ గతమ్) తథా నామ తాదృశే వంశే ఉత్పన్నా దాసజన మాజ్ఞా ప్య సాంప్రతం మయా పరస్య ఆజ్ఞ ప్తిః కర్త వ్యేతి నాస్తి దైవస్య దు ష్కరమ్. అథవా మ మైవ నైష దోషః యేన జాన త్యాపి న వ్యా పాదిత ఆత్మా. తత్ కిం సాంప్రతం కరిష్యామి? అథవా దుష్కర మి దానీం మయా చిన్తితమ్. న పునః ఆత్మనో మహార్ఘం వంశం ప్రకాశ యన్త్యా మయా లఘూకృత ఆత్మా. కా గతిః! యథాభణిత మనుతి ష్ఠామి.

[2] చేటీ.—ఇత ఏహి ఆరణ్యికే.

[3] ఆర.—ఇయ మాగచ్ఛామి. (శ్రమం నాటయన్తీ) హఞ్జే, అపి దూ రే దీర్ఘికా?

కావున దానిని తోడ్కొనిపోయెదను. (నేపథ్యమువైపు చూచి) ఇటు (రావే), ఇటు (రావే), ఆరణ్యికా.

అంతట ఆరణ్యిక ప్రవేశించును.)

ఆరణ్యిక.—(కన్నీళ్లతో తనలో తా ను) అట్లుగా అప్రసిద్ధవంశములో పుట్టి దా సజనముచే పనులుగొనుచు ఉండి ఇప్పు డు నేను ఒరులయాజ్ఞను చేయవలసినదాన నైతిని గదా! దైవమున కశక్య మేమున్న ది? అట్లుగాదు, నాదే యీతప్పిదము; ఏల యన, (ఇట్టిదశ కలుగు నని) యెఱిఁగియు నేను నాప్రాణములను వదల నైతిని; ఆ పని యిప్పుడు చేయుదునా? వలదు, అట్లు చేయ నిపుడు సాధ్యము గాదు. అయినను నామహోత్కృష్టవంశమును ప్రకటించుకొ నులాఘుమమునకు పాల్పడ నయితిని ఏమి గతి! చెప్పినపని చేసెదను.

చేటి.—ఇటురావే ఆరణ్యికా.

ఆర.—ఇదిగో వచ్చుచున్నాను. (శ్రమమభినయించుచు) ఓసి దూరమా దిగ్గియ?

1. ఆర.—...తహ ణామ తారిసే వంసే ఉత్పణ్ణా, దాసజణం ఆణావిఅ, సం పదం మఏ పరస్స ఆణత్తీ కాదవ్వత్తి ణత్థి దేవస్స దుక్కరం. అహవా మహ ఎవ్వ ఏసో దోసో, జేణ జాణంతీఏ వి ణ వావాదిఓ అప్పా. తా కిం సంపదం కరిస్సం? అ హవా దుక్కరం దాణిం మఏ చింతిదమ్. ణ ఉణ అప్పణో మహగ్ఘం వంసం పఆస అంతీఏ మఏ లహుఆకిదో అప్పా. కా గఈ. జహ భణిదం అణుచిట్ఠిస్సమ్.

2. చేటీ.—ఇదో ఏహి ఆరణ్ణిఏ.

3. ఆర.—ఇఅం ఆ అచ్ఛామి....హంజే అవి దూరె దిగ్ఘిఆ?

చేటీ.—ఏషా శేఫాలికాగుల్మాన్తరితా. త దేహి, అవతరావః.

[అవతరణం నాటయతః.

చేటీ.—ఇదిగో వావిలిగుబురుచాటున. రా మఱి దిగుదము.

[దిగుట నభినయింతురు.

రాజా.—వయస్య, కిమన్యదివ చిన్తయం స్తిష్ఠసి? నను బ్రవీమి బహ్వేవ సదృశం జలదసమయస్యేతి.

[బిభ్రాణేత్యాది పునః పఠతి.

రాజు.—వయస్యా, ఏమి వేఱే (ఏమో) ఆలోచించుచున్నట్టున్నావు? చెప్పుచున్నాను గదా వర్షర్తువును మిక్కిలి పోలియున్న దని.

[బిభ్రాణేత్యాది మఱల పఠించును.

విదూ.—(సక్రోధమ్) భోః త్వం తావ దేత దన్య చ్చ పశ్య న్నుత్కణ్ఠానిర్భర మాత్మానం వినోదయసి. మమ పున ర్బ్రాహ్మణస్య స్వస్తివాచనవేలా ఽతిక్రామతి. తద్యావ దహం త్వరితం దీర్ఘికాయాం స్నాత్వా దేవీసకాశం గమిష్యామి.

విదూ.—(కోపముతో) ఓహో యి నీవు మాత్రము ఇది(యు)అదియు చూచుచు పట్టరాని నీతమకమును తీర్చుకొనుచున్నావు. మఱి నాకు బాపనికి స్వస్తివాచనవేళ మిగిలిపోవుచున్నది. కనుక నేను డిగ్గియలో స్నానముచేసి రాణియొద్దకు పోయెదను.

రాజా.—మూర్ఖ, పారం గతా ఏవ వయం దీర్ఘికాయాః. ఏవ మనేకేన్ద్రియసుఖ మనుభవ న్నపి నోపలక్షయసి. తథా హి; పశ్య:—

రాజు.—మూర్ఖుఁడా, రానే వచ్చితిమి డిగ్గియదరికి. ఇవ్విధమున అనేకేంద్రియసుఖమును అనుభవించుచుండియు కనిపట్టవైతివి. అట్లే గదా; చూడు:—

[1] శ్రోత్రం హంసస్వనోఽయం
సుఖయతి దయితా
నూపురహ్రాదహారీ

ప్రియయొక్క యందియల మ్రోఁతవలె
ఇంపయినయీయంచకూఁత వీనులకు విందొ
నర్చుచున్నది; గట్టుమీఁదిచెట్లసందులగుం

చేటీ.—ఏసా సేహాలిఆగుమ్మంతరిదా, తా ఏహి ఓదరమ్హ.

విదూ.—...తుమం దావ ఏదం అణ్ణం అ పెక్ఖంతో ఉక్కంఠాణిబ్భరం అత్తాణం విణోదేసి. మహ ఉణ బమ్హణస్స సొత్థివాఅణవేళా అదిక్కామది. తా జావ అహం దిగ్ఘిఆఏ ణ్హాఇఅ దేవీసఆసం గమిస్సం.

1. దయితా నూపురహ్రాదహారీ అయం హంసస్వనః (శ్రోత్రం) సుఖయతి=ప్రియ

దృష్టేః ప్రీతిం విధత్తే
తటతరువివరా
లక్షితా వీచిమాలా;
గన్ధేనామ్భోరుహాణాం
పరిమళపటునా
జాయతే ఘ్రాణసౌఖ్యం;
గాత్రాణాం హ్లాద మేతే
విదధతి మరుతో
వారిసంస్పర్శశీతాః.

డ అగపడుచున్నతరంగలవరుస కంటికి వేడుక సేయుచున్నది; నెత్తావులు వెదచల్లుతామరల గంధముచేత ఘ్రాణేంద్రియమునకు సుఖము కలుగుచున్నది; నీటిమీఁది నుండి వీచుచున్న యీ తెమ్మెరలు అవయవములకు హాయి సేయుచున్నవి

తదేహి దీర్ఘికా ముపసర్పావః.
(పరిక్రమ్యావలోక్య) వయస్య, పశ్య:

కనుక రమ్ము దిగ్గియకడకు పోవుదము.
(నడచి, పరికించి) వయస్యా, చూడు:

[1] ఉద్యానదేవతాయాః
స్ఫుటపఙ్కజకాన్తిహారిణీ స్వచ్ఛా
దృష్టి రివ దీర్ఘి కేయం
రమయతి మాం దర్శనే నైవ.

నిర్మలమును వికసిల్లినతామరలశోభచే రమణీయంబును అయినయీడిగ్గియ, ప్రసన్నంబును వికసిల్లినతామరల కాంతివంటి కాంతిగలదియు నగునుద్యానదేవతానేత్రమో యన, నాకంటి కగపడినమాత్రాననే నాకు ప్రీతి యొనర్చుచున్నది.

యొక్క అందెలయొక్క నాదమువలె మనోహరమైన యీ యంచ రుతము వీనులకు విందొనర్చుచున్నది; తట తరు వివర ఆలక్షితా వీచి మాలా దృష్టేః ప్రీతిం విధత్తే = గట్టుమీఁది చెట్ల సందులలో (= సందులగుండ) చూడఁబడిన (= అగపడుచున్న) యలల పంక్తి కంటికి వేడుక సేయుచున్నది; పరిమళ పటునా అమ్భోరుహాణాం గన్ధేన ఘ్రాణ సౌఖ్యం జాయతే = నెత్తావిచే దట్టమయిన (= నెత్తావులు వెదచల్లుచున్న) తామరల వాసనచే ఘ్రాణేంద్రియమునకు సుఖము కలుగుచున్నది; వారి సంస్పర్శ శీతాః ఏతే మరుతః గాత్రాణాం హ్లాదం విదధతి = నీటి తాఁకుడుచేత చలువలైన యీ తెమ్మెరలు అవయవములకు హాయిని చేయుచున్నవి. దయితా...హారీ—ఉపమాలంకారము. శ్లోక మంతట స్వభావోక్తి.

1. స్వచ్ఛా స్ఫుట పఙ్కజ కాన్తి హారిణీ ఇయం దీర్ఘికా=నిర్మలంబును వికసిల్లిన తామరల శోభచేత రమణీయమును (అయిన) ఈడిగ్గియ, ఉద్యానదేవతాయాః =

విదూ.—(సకౌతుకమ్) భో వయస్య, పశ్య పశ్య:—కా పున రేషా కుసుమ పరిమళ సుగన్ధి [1]వేణీ మధుకరావళీ, విద్రుమ దళారుణ హస్త పల్లవా, ఉజ్జ్వల త్తను కోమల బాహులతా, సత్యం ప్రత్యక్షచరీ వోద్యానదేవతా స్త్రీ దృశ్యతే?

విదూ.—(కుతూహలముతో) వయస్యా, చూడు చూడు. ఎవరు మఱి యీమె పువ్వులనెత్తావిచే జడతుమ్మెదబారు పరిమళించుచుండ, పవడపుఁజిగుళ్లవలె నెఱ్ఱని వైనకేలుఁజిగుళ్లతో, వెలుఁగుచున్న సన్నని మృదుభుజాలతలతో వాస్తవముగా ప్రత్యక్షముగా చరించుచున్న యుద్యానదేవతయో యన(నొక) స్త్రీ యగపడుచున్నది?

రాజా.—(సకౌతుకం విలోక్య) వయస్య, [2]నిరతిశయస్వరూపశోభా జనితబహువికల్పేయం, యత్సత్యం! నావగచ్ఛామి పశ్య:—

[3]పాతాళా ద్భువనావలోకనధియా
కిం నాగకన్యోత్థితా?

రాజు.—(కుతూహలముతో కాంచి) వయస్యా, ఈచెలువ సర్వోత్కృష్టస్వరూపకాంతిచే పెక్కుశంకలు గొల్పినది. ఔరా! ఎఱుంగఁజాలకున్నాను. చూడు:

జగ మెల్ల చూడఁగోరి పాతాళము నుండి వెడలివచ్చిననాగకన్యయా. ఏమి?

ఉద్యానదేవతయొక్క, స్వచ్ఛా స్ఫుట పఙ్కజ కాన్తి హారిణీ దృష్టిరివ = ప్రసన్నంబును వికసిల్లిన తామరయొక్క శోభచేత మనోజ్ఞంబును (అయిన) కంటివలె, మాం దర్శనేన ఏవ రమయతి=నన్ను చూపుచేతనె (= నేను చూచినమాత్రానసే) ఆనందపెట్టుచున్నది. ఉత్ప్రేక్ష. దృష్టిపరముగా స్ఫుటాదిసమాసమున * నిదర్శ.

1. వేణీమధుకరావళీ = (౧) (స్త్రీపక్షమున) తుమ్మెదబారువంటిజడకలది, (౨) (ఉద్యానదేవతాపక్షమున) జడయనెడు తుమ్మెదలబారుకలది. హస్తపల్లవా = (౧) చిగుళ్లవంటిచేతులుగలది, (౨) చేతులనెడిచిగుళ్లుగలది. బాహులతా = (౧) లతలవంటిబాహువులుగలది, (౨) బాహువు లనెడిలతలుగలది.

విదూ.—...భో వఅస్స, పెక్ఖ పెక్ఖ: కా ఉణ ఏసా కుసుమపరిమళసుఅంధివేణీమహుఅరావళీ విద్దుమదళారుణహత్థపల్లవా ఉజ్జలంత తణు కోమళ బాహులదా సచ్చం పచ్చక్ఖచరీ విఅ ఉజ్జాణదేవదా ఇత్థిఆ దీసఇ?

2. నిరతిశయస్వరూప—నిరతిశయ = దేనికన్న ఎక్కువ లేదో అట్టి—స్వరూప = మూర్తిగలది.

3. భువన అవలోకన ధియా పాతాళాత్ ఉత్థితా నాగకన్యా కిమ్=జగత్తును

మిథ్యా తత్ తఖలు దృష్ట మేవ
హి మయా,
తస్మిన్ కుత స్త్రీదృశీ?
మూర్తా స్యా దిహ కౌముదీ?
న ఘటతే
తస్యా దివా దర్శనం;
కేయం హ స్తతలస్థితేన కమలే
నాలోక్యతే శ్రీ రివ?

కాదు. నే నాపాతాళమును వృథాగానే గదా చూచితిని, అందు ఇట్టిసుందరి యెక్కడిది? ఇ ట్లిట వెన్నెల యే మేని మూర్తీభవించినదా? వెన్నెల పగలు అగపడుట సంభవింపదు. మఱి యెవతె యీరమణి, చేతిలో తామరను దాల్చి లక్ష్మివోలె నగపడుచున్నది?

విదూ.—(నిరూప్య) ఏషా దేవ్యాః పరిచారికా ఇన్దీవరికా ఆగచ్ఛతి, త ద్గుల్మా న్తరితా భూత్వా పశ్యావః.

[ఉభౌ తథా కురుతః.

విదూ.—(పరికించి) ఇదిగో రాణిగారిపరిచారిక ఇందీవరిక వచ్చుచున్నది. కావున పొదచాటున నుండి చూతము.

[ఇరువురు నట్లు చేయుదురు.

చూచు తలంపుచేత పాతాళమునుండి లేచిన నాగకుమారి యా; మయా ఖలు తత్ మిథ్యా ఏవహి దృష్టం = నాచేత (ఆ) పాతాళము వృథాగానే కదా చూడఁబడినది, (వృథ యే మనఁగా), తస్మిన్ ఈదృశీ కుతః=(ఆ) పాతాళమందు ఇట్టిది (ఇట్టిసుందరి) ఎక్కడిది? (లే దన్నమాట). ఇహ మూర్తా కౌముదీ స్యాత్ (వా) = ఇచ్చట రూపుదాల్చిన వెన్నెలగా నుండు (నా)? తస్యాః దర్శనం దివా న ఘటతే = దానియొక్క (= వెన్నెలయొక్క) అగపడుట పగలు ఘటిల్లదు; కా ఇయమ్ హస్త తలస్థితేన కమలేన శ్రీ రివ ఆలోక్యతే = ఎవతె యీరమణి చేతి లోపల నున్న తామరతో లక్ష్మి వలె అగపడుచున్నది. కౌముదానా మియం కౌముదీ. లక్ష్మి చేతిలో నొకకమలమును దాల్చియుండును. ఇందులకు వసుచరిత్రలో సంవాదము:

"కేలఁ దమ్మి ఘటించి పాలమున్నీటిలోఁ బొడమినజవరాలిఁ బోలె నొకతె."

"దివ్యానా మపి కృతవిస్మయాం పురస్తా దమ్భస్తః స్ఫురదరవిన్దచారుహస్తామ్
ఉద్వీక్ష్య శ్రియమివ కాఞ్చి దుత్తరన్తీ మస్మార్షీ జ్జలనిధిమన్థనస్య శౌరిః." మాఘః.

* సందేహాలంకారము; కడపట * ఉపమయు.

విదూ.—...ఏసా దేవీఏ పరిచారిఆ ఇందీవరిఆ ఆఅచ్ఛది. తా గుమ్మంతరిదా భవిఅ పెక్ఖమ్హ.

చేటీ.—(నళినీపత్త్రిగ్రహణం నాటయన్తీ) ఆరణ్యికే, అపచిను త్వం పద్మాని, అహ మప్యేతస్మి న్నళినీపత్త్రే శేఫాలికాకుసుమా న్యపచిత్య దేవ్యా స్సకాశం గమిష్యామి.

చేటి.—(తామరాకుం గైకొనుట నభినయించుచు) ఆరణ్యికా, నీవు పద్మములను కోయుము, నేనును ఈతామరపాకులో వావిలిపువ్వులను కోసి దేవికడకు పోయెదను.

రాజా.—వయస్య, ఆలాపఇవ శ్రూయతే, త దవహితాః శృణువః, కదాచి దత ఏవ వ్యక్తీభవిష్యతి.

రాజు.—వయస్య, సంభాషణవలె వినఁబడుచున్నది, కనుక హెచ్చరికతో విందము. ఒకవేళ ఆసంభాషణవలననే (ఈకన్య ఎవరో) తెల్లము కాఁగలదు.

[చేటీ గమనం నాటయతి.

[చేటిపోవుట నభినయించును

ఆర.—హలా ఇన్దీవరికే, న శక్నోమి త్వయా వినా ముహూర్త మ ప్యత్రాసితుమ్.

ఆర.—సఖీ, ఇందీవరికా, నావలనఁగాదు నీవు లేక క్షణ మేనియు నిట నుండుటకు.

చేటీ.—(విహస్య) యాదృశ మద్య మయా దేవ్యాః మన్త్రితం శ్రుతం తాదృశం చిర మేవ మయా వినా త్వయా ఆసితవ్యమ్.

చేటి.—ఏమాటను నేఁడు నేను దేవి పలుకఁగా వింటినో ఆమాటవలన చిరకాలమే నన్నుఁబాసి నీవు ఉండవలయును.

ఆర.—(సవిషాదమ్) కిం దేవ్యా మన్త్రితమ్ ?

ఆర.—(ఖేదముతో) ఏమి పలికినది దేవి ?

చేటీ.—"తదా అహం మహా

చేటి.—"అప్పుడు నాతో ఆర్య

చేటీ.—...ఆరణ్ణిఏ, అవచిణు తుమం పదుమాఇం, అహం వి ఏతస్సిం ణళిణీపత్తమ్మి సేహాలిఆ కుసుమాఇం అవచిణిఅ దేవీఏ సఆసం గమిస్సం.

ఆర.—...హళా ఇందీవరిఏ ణ సక్కుణోమి తుఏ విణా ముహుత్తంవి ఏత్థ ఆసిదుం.

చేటీ.—...జాదిసం అజ్జమఏ దేవీఏ మంతిదం సుదం తారిసం చిరం ఎవ్వ మఏ విణా తుఏ ఆసిదవ్వం.

ఆర.—...కిం దేవీఏ మంతిదం?

చేటీ.—"తదా అహం మహారాఏణ భణిఆ, జహా—'జా ఏసా వింజ్ఝకేదుదుహి

రాజేన భణితా; యథా— 'మైషా విన్ధ్యకేతుదుహితా యదా వరయోగ్యా భవిష్యతి తదా అహం స్మారయితవ్య' ఇతి; తత్సాంప్రతం మహారాజం స్మారయామి, యేనాస్యాః వరచిన్తయా పర్యాకులో భవిష్యతి.''

పుత్త్రుడు ఆనతిచ్చెను గదా 'ఈవిన్ధ్యకేతుకుమారి యెప్పుడు పెండ్లికి తగిన దగునో అప్పుడు తనకు జ్ఞప్తిచేయవలసినది' అని. కనుక ఇపుడు ఆర్యపుత్త్రునికి జ్ఞప్తి సేసెదను, ఆయన దీనికి వరుని వెదకుటకు పూనుకొనును.''

రాజా.—(సహర్షమ్) ఇయం సా విన్ధ్యకేతో ర్దుహితా! (సానుతాపమ్) చిరం ముషితాః స్మో వయమ్. వయస్య నిర్దోషదర్శనాః కన్యకాః, విస్రబ్ధ మిదానీం పశ్యామః.

రాజు.— (హర్షముతో) ఈకుమారి ఆవింధ్యకేతునికన్యయా! (వగపుతో) చిరకాలము కొల్లఁబోయితిమి మేము. వయస్యా, కన్యకలం జూచుటయందు దోషములేదు; నిశ్చింతగా తిలకింతము.

[1] ఆర.—(సరోషమ్) తత్ గచ్ఛ త్వమ్. న మమ త్వయా అసంబద్ధప్రలాపిన్యా ప్రయోజనమ్. [చేటీ అపసృత్య పుష్పాపచయం నాటయతి.

ఆర.—(రోషముతో) అటయిన పొమ్ము నీవు. అసంబద్ధము లాడెడినీతో నాకు పని లేదు. [చేటి అవలి కేఁగి పూవులు గోయుట నభినయించును.

రాజా.—అహో! సుతరాం ప్రకటీకృత మాభిజాత్యం [2] ధీరత

రాజు.—అహాహా! [2] ఈధీరతచే గొప్ప యింటిపుట్టుక మిక్కిలి తెల్ల మయినది!

దా జదా వర జోగ్గా భవిస్సది, తదా అహం సుమరావఇదవ్వో' త్తి. తా సంపదం మహారాఅం సుమరావేమి, జేణ సే వరచింతాఏ పయ్యాఉలో భవిస్సది.''

1. ఆర.—...తా గచ్ఛ తుమం ణ మహ తుఏ అసంబద్ధ పలావిణీఏ పఓఅణం.

తుల్యసందర్భము:—

''శకున్తలా.—(సరోషమివ) అనసూయే, గమిష్యామి తావ దహమ్...ఇమా మసంబద్ధప్రలాపినీం ప్రియంవదా మార్యాయై గౌతమ్యై నివేదయితుమ్.'' శాకు. అ. ౧.

2. 'ఈధీర...మయినది.'—తాను (రాజు) పరిగ్రహింపఁ దగినది అని భా. 'ఈరము...ధన్యుఁడు'—దానిని నాకుం గూర్ప యత్నింపుమని భా. ధనం లబ్ధా=ధన్యః.

యా ! వయస్య, ధన్యః ఖ ల్వసౌ య ఏతదఙ్గస్పర్శసుఖభాజనం భవిష్యతి.

[ఆర. కమలాపచయం నాటయతి.

విదూ.—భో వయస్య, పశ్య పశ్య, ఆశ్చర్య మాశ్చర్యమ్! ఏషా [1]సలీలచలత్కరపల్లవప్రభా విచ్ఛురితేన అపహసితశోభం కరోతి కమల మవచిన్వన్తీ.

రాజా.—స్వల్ప మే వైతత్ ; పశ్య పశ్య.

[2] అచ్ఛిన్నామృతవృష్టిపాతసదృశీం
ప్రీతిం దదత్యా దృశాం,
యాతాయా విగళత్పయోధరపటా
ద్దిష్టవ్యతాం కా మపి,
అస్యా శ్చన్ద్రమస స్తనోరివ కర
స్పర్శాస్పదత్వం గతా
నైతే య న్ముకుళీభవన్తి సహసా
పద్మా స్త దే వాద్భుతమ్.

వయస్యా, ఈరమణి నెమ్మేనిం దాఁకెడు సుఖమున కెవఁడు పాత్రమగునో వాఁడు గదా ధన్యుఁడు.

[ఆర. తామరలఁగోయుట నభినయించును.

విదూ.—వయస్యా, చూడుము చూడుము, ఆశ్చర్య మాశ్చర్యము! సవిలాసముగా ఈమె కదలించుచున్న కేలుఁజిగురుయొక్క కాంతి కమ్ముటచేత ఈమెకోయుచున్న కమలము వెలవెలఁబోవుచున్నది!

రాజు.—అది ఏపాటివింత? (వాస్తవమయినవింత యిదిగో) చూడు చూడు.

చంద్రమూర్తివలె, కన్నులకు, వానియందు ఎడతెంపులేకకురియునమృతవర్షము ఎట్టిప్రీతిని చేయునో, అట్టిప్రీతిని చేయుచున్నదియు, మేఘమనెడితెర తొలంగుచుండగా క్రమక్రమముగా చంద్రమూర్తి ఎట్లు చెప్పనలవిగానిదర్శనీయతను పొందునో అట్లే పయ్యెద జాఱుచుండ నించించుకగా పాలిండ్లదర్శనముచేత చెప్పశక్యముగాని నేత్రోత్సవము నిడుచున్నదియు,

1. సలీల చరత్ కరపల్లవ ప్రభా విచ్ఛురితేన = సవిలాసముగా కదలుచున్న కేలుఁజిగురుయొక్క కాంతియొక్క వ్యాప్తిచేత. విచ్ఛురితమ్ = విచ్ఛురణమ్ = కమ్ముకొనుట. అపహసిత శోభమ్=పరిహసింపఁబడిన (తిరస్కరింపఁబడిన) కాంతిగలదానినిగా.

విదూ.—భో వఅస్స, పెక్ఖ పెక్ఖ, అచ్చరిఅం అచ్చరియం! ఏసా సలీల చలంత కర పల్లవ ప్పహా. విచ్ఛురిదేణ ఓహసిఅసోహం కరేది కమలం అవచిణంతీ.

2. దృశామ్ అచ్ఛిన్న అమృత వృష్టి పాత సదృశీం ప్రీతిం దదత్యాః = (లోక) నేత్రములకు ఎడతెంపులేని యమృత వర్షముయొక్క కురియుటతో సమానమయిన యా

నయిన యీరమణియొక్క చేతితాఁడునకు చంద్రమూర్తియొక్క కిరణముల తాఁకుడు నకుం బోలె పాత్రము లయ్యును ఈకమల ములు వెంటనే ముకుళింపమియే అద్భుతము.

ఆర.—(భ్రమరబాధాం నాటయన్తీ) హా ధిక్! హా ధిక్! ఏతే ఖల్వవరే పరివర్జ్య కమలనీలోత్పలవనం సమాపతన్తః ద్విగుణతర మాయాసయన్తిమాందుష్టమధుకరాః. (సభయమ్) హలా ఇన్దీవరికే, పరిత్రాయస్వ మామ్, ఏతే ఖలు

ఆర.—(తుమ్మెదలవలనిబాధను అభినయించుచు) అయ్యయ్యో! (దీనిమాటలు గాక) ఇవి వేఱే పాడుతుమ్మెదలు కమలేందీవరషండమును వదలి వచ్చి మీఁదఁబడి నన్ను రెట్టింపుగా బాధించుచున్నవి. (భయముతో) ఓసీ ఇందీవరికా, కావుము నన్ను ఈ పాడుతుమ్మెదలు బాధించుచున్నవి. [అని పయ్యెదను ముఖమునకు కప్పుకొనును.

హ్లాదమును ఇచ్చునదియు, విగళత్ పయోధర పటాత్ కామ్ అపి ద్రష్టవ్యతాం యాతాయాః=జాఱుచున్న మేఘమనెడి తెరవలన అనిర్వచనీయమైన దర్శనీయతను పొందినదియు, (అయిన) చన్ద్రమసః తనోః = చంద్రుని మూర్తియొక్క, కర స్పర్శ ఆస్పదత్వమ్ ఇవ = కిరణములతాఁకుడునకు పాత్రమగుటనుం బోలె, అచ్ఛి...దదత్యాః = (ఆయర్థమే), విగళత్ పయోధర పటాత్=జాఱుచున్న స్తనోత్తరీయమువలన, ద్రష్ట... యాతాయాః = (ఆయర్థమే), (అయిన), అస్యాః కర స్పర్శ ఆస్పదత్వమ్=ఈసుందరియొక్క చేతి తాఁకుడుయొక్క పాత్రమగుటను, గతాః ఏతే పద్మాః సహసా న ముకుళీభవన్తి ఇతి యత్ తత్ ఏవ అద్భుతమ్=పొందినవైన యీ తామరలు వెంటనే ముగుడక ఉండుట ఏదో అది యే వింత.

పద్మాః—'వా పుంసి పద్మం నళినమ్' అని నిఘంటువుంబట్టి పద్మశబ్దము పుల్లింగముకూడ నయినను, దానికి పుల్లింగమున నప్రయుక్తత్వదోషమును ఆలంకారికులు వచింతురు. ఉపమ. చంద్రమూర్తివంటిమూర్తియొక్క కరస్పర్శ యను పుష్కలకారణ మున్నను పద్మముకుళన మనుకార్యము కలుగమి విశేషోక్త్యలంకారము, 'కార్యాజని ర్విశేషోక్తిః సతి పుష్కలకారణే.'

ఆర.—...హద్ధి! హద్ధి! ఏదే క్ఖు అవరే పరివజ్జిఅ కమలణీలుప్పలవణం సమాపడంతా దిఉణదరం ఆఆసఅంతి మం దుట్ఠమహుఅరా....హలా ఇందీవరిఏ పరిత్తాహి మం, ఏదే క్ఖు దుట్ఠమహుఅరా పరిభవిస్సంతి....

దుష్టమధుకరాః పరిభవన్తి.

[ఇ త్యుత్తరీయేణ ముఖం పిదధాతి.

విదూ.—భోవయస్య, పూర్ణా స్తే మనోరథాః, యావ దే వైషా ఇన్దీవరికా నాగచ్ఛతి తావ దేవ త్వం తూష్ణీకో భూత్వా ఉపసర్ప. సాపి సలిలశబ్దసూచితపదసంచారేణ ఇన్దీవరికా ఆగచ్ఛ తీతి జ్ఞాత్వా స్వయ మే వావలమ్బిష్యతే.

విదూ.—వయస్యా, నీకోరికలు కొనసాగినవి. ఈయిందీవరిక రాకముందే నీవు మాటలాడక సమీపింపుము. నీటిచప్పుడువలన కాలినడకనూహించి ఆమెయు ఇందీవరక (యే) వచ్చుచున్న దని యనుకొని స్వయముగానే (నిన్ను) పట్టుకొనును.

రాజా.—సాధు! వయస్య, సాధు! కాలానురూప ముపదిష్టమ్.

రాజు.—బళి! మిత్రమా, బళి! సమయోచితముగా నుపదేశించితివి.

[ఇ త్యారణ్యికాసమీప ముపసర్పతి.

[అని ఆరణ్యిక చెంతకు నడచును.

ఆర.—(పదశబ్దాకర్ణనంనాటయన్తీ) ఇన్దీవరికే, లఘు ఉపసర్ప, ఆకులీకృతాస్మి దుష్టమధుకరైః.

ఆర.—(అడుగులచప్పుడు వినుట నభినయించుచు) ఇందీవరికా త్వరగా రా. పాడుతుమ్మెదలు నన్ను చీకాకు పెట్టుచున్నవి.

[ఇతి రాజాన మవలమ్బతే. రాజా కణ్ఠే గృహ్ణాతి. ఆరణ్యికా ఉత్తరీయం ముఖాదపనీయ రాజాన మపశ్యన్తీ భ్రమరావలోకనం నాటయతి.

[అని రాజును పట్టుకొనును. రాజు మెడను కవుఁగిలించుకొనును. ఆర. మొగము మీఁది యుత్తరీయమును తీసి రాజును చూడక తుమ్మెదలను చూచుట నభినయించును.

రాజా.—(స్వోత్తరీయేణ భ్రమరాన్నివారయన్)

అయి, విసృజ విషాదం;

భీరు, భృఙ్గా స్తవైతే

రాజు.— (తనయుత్తరీయముతో తుమ్మెదలను తోలుచు)

ఓ వెఱపరీ, వగవకు. ఈతుమ్మెదలు నీ మోముఁదమ్మిపై దాని నెత్తావి నానుట్కై

విదూ.—భో వఅస్స, పుణ్ణా దే మణోరహా. జావ ఎవ్వ ఏసా ఇందీవరిఆ ణాఅచ్ఛఇ, దావ ఎవ్వ తుమం తుణ్హీఓ భవిఅ ఉవసప్ప. ఏసా వి సలిలసద్దసూఇదేణ పదసంచారేణ ఇందీవరిఆ ఆఅచ్ఛ ది త్తి జాణిఅ సఅం తుమం ఓలంబిస్సది.

అయి భీరు విషాదం విసృజ = ఓ వెఱపరీ వగపును మానుము (ఈమూఁగినతుమ్మె

పరిమళరసలుబ్ధా
వక్త్రపద్మే వసన్తి.
విసృజసి యది భూయ
స్త్రాసలోలాయతాక్షీ
కువలయవనలక్ష్మీం
తత్కుతస్త్వాం త్యజన్తి?

ఆర.—(సాధ్వసం నాటయన్తీ) కథం నైషా ఇన్దీవరికా! (సభయం రాజానం త్యక్త్వా అపసరన్తీ) ఇన్దీవరికే, లఘ్వాగచ్ఛాగచ్ఛ; [1] పరిత్రాయస్వ మామ్.

మూఁగుచున్నవి. (వీనిని నేను తోలుచున్నాను.) నీ విట్లు మిక్కిలి బెదరి వానిం గాంచుచు నీ వెడందకన్నులధాళధళ్యమును నలుదెసలం బర్వింపకుము; ఏలయన, అట్లు పర్విన యాధాళధళ్యము కలువతండ మని భ్రమసి మఱి యాతుమ్మెదలు నిన్ను వదలనే వదలవు; కావున వానిం జూడకుము.

ఆర.—(భయ మభినయించుచు) ఏమి! ఇందీవరిక కాదే! (భయపడుచు రాజును వీడి అవలికి జరుగుచు) ఇందీవరికా, త్వరగా నే రావే రావే; కావుము నన్ను.

దలను నేను తోలివేయుచున్నాను అని భా.), ఏతే భృఙ్గాః పరిమళ రస లుబ్ధాః తవ వక్త్రపద్మే వసన్తి = ఈ తుమ్మెదలు తావియొక్క స్వారస్యమునందు అభిలాషుకములై నీ మోముఁదామరయందు మూఁగుచున్నవి. భూయః త్రాస లోల ఆయత అక్షీ (సతీ) కువలయ వన లక్ష్మీం వికిరసి యది తత్ కుతః త్వాం త్యజన్తి = ఎక్కువ భయముచే చంచలములయిన విశాల నేత్రములుకలదాన (వై) కలువ తండముయొక్క సిరిని చల్లుదు వేని ఆపక్షమున ఏల నిన్ను వదలును? (వదల వనుట.) తుమ్మెదలను చూడకుము అనుటలో నన్ను చూడు మని యాశయము. అనర్థకారి యగుటచే తుమ్మెదలఁ గాంచుట మాని, ఇతఁ డెవరో యనుజిజ్ఞాసచే తన్నుఁ గాంచు నని ప్రత్యాశ.

శ్లోకమందు * కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము, 'కైముత్యే నార్థసంపత్తిః కావ్యార్థాపత్తి రిష్యతే.' వక్త్రపద్మే—* రూపకాలంకారము. కువలయవనలక్ష్మీం వికిరసి—* నిదర్శనాలంకారము.

ఆర.—...కహం ణ ఏసా ఇందీవరిఆ!...ఇందీవరిఏ, లహు ఎవ్వ ఆఅచ్ఛ ఆఅచ్ఛ; పరిత్తాహి మం.

1. 'కావు' మనుటయందు ఈమాటు అభిప్రాయవిశేషము కలదు. ఇంతకు ముందు తుమ్మెదలనుండి మాత్రమే కాపు వలసి యుండినది. ఇపుడు పరపురుషునితో నుండుట యనుదుశ్శీలతనుండియుం గాపు వలసియున్నది. ఈరెండువిధములను కావు మని ఆత్మగతమైన భావము. తుమ్మెదనుండి కావ చెలులను వేఁడుట శాకుంతలమునం గలదు.

విదూ.—[1]భవతి, [2]సకలభువనప రిత్రాణసమర్థేన వత్సరాజేన పరిత్రాయమాణా ౽పి కిం చేటీ మా క్రన్దసి ?

విదూ.—అమ్మా, సకలలోకమును కావ సమర్థుఁడు వత్సరాజు నిన్ను కాచుచుండఁగా ఏల చేటిని పిలిచెదవు?

[రాజా 'అయివిస్సృజే' త్యాది పునః పఠతి.

ఆర.—(రాజాన మవలోక్య సస్పృహం సలజ్జం చ ఆత్మగతమ్) అయం స మహారాజః, య స్యాహం తాతేన దత్తా? [3]స్థానే ఖలు తాతస్య పక్షపాతః. [ఆకులతాం నాటయతి.

[రాజు 'అయివిస్సృజ' మొ.పఠించును.

ఆర.—(రాజును గాంచి తమకముతో సిగ్గుతో మనస్సులో) నన్ను నాయన ఇచ్చిన యామహారాజు ఈతఁడా? యుక్తమే నాయన పక్షపాతము. [తత్తరపాటు నభినయించును.

"శకున్తలా.—సఖ్యౌ పరిత్రాయేథాం పరిత్రాయేథా మనేన దుర్వినీతేన మధుకరేణ అభిభూయమానాం మామ్." శాకు. ౧.

1. భవతి.—'వదే ద్రాజ్ఞీం చ చేటీం చ భవ తీతి విదూషకః.' సా. ద.

2. సకలభువన...—శాకున్తలమున:

"ఉభే.—కే ఆవాం పరిత్రాతుమ్? దుష్యన్త మాక్రన్ద. రాజరక్షితాని తపోవనాని నామ.

"శకున్తలా.—హలా అశరణా౽స్మి, అన్యతరా వా మాగచ్ఛతు.

"ఉభే.—పృథివ్యా యః శరణం స తవ సమీపే వర్తతే." శాకు. 3.

విదూ.—హోది, సఅలభువణ పరిత్తాణ సమత్థేణ వచ్ఛరాఏణ పరిత్తాఅంతీ వి కిం చేడిం అక్కన్దసి ?

3. స్థానే.—యుక్త మని యర్థము, అవ్యయము. వత్సరాజని ప్రియదర్శికకు విదూషకభాషితమువలన నెఱుకవడినది. దానింబట్టి తెలిసికొన్నది యీయనకే తాను వాగ్దత్త యని. నాయిక ఆభిజాత్యవంతురాలు గావున ప్రథమదర్శనమున పరపురుష భ్రాంతిచేత వత్సరాజువిషయమై చక్షుఃప్రీతిమనస్సంగములం బొందక, పిదప తనతండ్రి తన్ను ఇచ్చినవరుఁ డని యెఱుకవడినయనంతరము ఆతనివిషయమై చక్షుఃప్రీతిమనస్సంగములం బొందినది. 'స్థానే ఖలు తాతస్య పక్షపాతః' —అందుఁగాఁ డని ఎల్లవిధములను వరణీయుఁ డని భా. దీనిచే జక్షుఃప్రీతి తెలియుచున్నది. ఆకులతచే మనస్సంగము తెలియుచున్నది.

ఆర.—...అఅం సో మహారాఓ, జస్స అహం తాదేణ దిణ్ణా. ఠాణే క్ఖు తాదస్స పక్ఖవాదో,

చేటీ.—ఆయాసితా ఖల్వారణ్యికా దుష్టమధుకరైః. తద్యావదుపసృత్య సమాశ్వాసయామి. ఆరణ్యికే, మా భైషీః మా భైషీః. ఏషా ఆగతాస్మి.

చేటి.—చీకాకుపెట్టినవి గదా పాడు తుమ్మెదలు ఆరణ్యికను. కనుక దగ్గఱకుఁబోయి ఓదార్చెదను. ఆరణ్యికా, భయపడకు భయపడకు. ఇదిగో వచ్చితిని.

విదూ.—భోః అపసర అపసర; ఏషా ఖల్విన్దీవరికా ఆగతా. ఏతద్వృత్తాన్తం ప్రేక్ష్య దేవ్యా నివేదయిష్యతి. (అఙ్గుళ్యా నిర్దిశ్య) తదేతత్కదళీగృహం ప్రవిశ్య తిష్ఠావః.

[ఉభౌ ససంభ్రమ మపసరణం నాటయతః.

విదూ.—ఓయి, జరుగు జరుగు; ఇదె ఇందీవరిక వచ్చినది. ఈవృత్తాంతముం గని దేవికి ఎఱుకసేయఁగలదు. (వ్రేలితో చూపి) కనుక ఈయరఁటియిల్లు చొచ్చియుందము.

[ఇరువురును తొట్రుపాటుతో అవలికేఁగుటను అభినయింతురు.

చేటీ.—(ఉపసృత్య) ఆరణ్యికే, [1] కమలసదృశస్య తవ వదనస్యాయం దోషః య న్మధుకరా ఏవ మపరాధ్యన్తి. (హస్తే గృహీత్వా) తదేహి గచ్ఛావః, పరిణతో దివసః.

[గమనం నాటయతః.

చేటి.—(సమీపించి) ఆరణ్యికా, తుమ్మెద లీవిధమున తప్పు సేయుట వానిదోషము గాదు, కమలమువంటిదైన నీమొగము యొక్క దోష మిది. (చేయి పట్టుకొని) కనుక రా పోదము. ప్రొద్దు గ్రుంకనున్నది.

[పోవుట నభినయింతురు.

ఆర.—(కదళీగృహాభిముఖం విలోక్య)

ఆర.—(అరఁటిపాదరింటికేసి చూచి)

చేటీ.—ఆఆసిఆ క్ఖు ఆరణ్ణిఆ దుట్ఠమహుఅరేహిం; తా జావ ఉపసప్పిఅ సమాస్సాసేమి. ఆరణ్ణిఏ, మాభాఆహి మాభాఆహి. ఏసా ఆఅదమ్హి.

విదూ.—భో ఓసర ఓసర. ఏసా క్ఖు ఇందీవరిఆ ఆఅదా. ఏదం ఉత్తంతం పెక్ఖిఅ దేవీఏ ణివేదఇస్సది....ఇదం ఎవ్వ కదలీఘరం పవిసిఅ చిట్ఠమ్హ.

1. కమలసదృశస్య...—తుల్యసందర్భము:

"ఉభే.—అత్ర తావ త్పయోధరవిస్తారయిత్రుక మాత్మనో యౌవన ముపాలభస్వ."

శాకు. ౧.

చేటీ.—...ఆరణ్ణిఏ, కమలసరిసస్స తుహ వదణస్స అఅం దోసో, జం మహుఅరా ఎవ్వం అవరజ్ఝంతి....తా ఏహి గచ్ఛమ్హ, పరిణదో దిఅహో,

హఞ్జే ఇన్దీవరికే, [1] అతిశిశిరతయా సలిలస్య ఊరుకమ్ప ఇవ సముత్పన్నః. తత్ శనై ర్గచ్ఛావః.

ఓ చెలీ ఇందీవరికా, నీటిమిక్కుటపుఁజలిమిరిచేత నాకు తొడవణఁకువలె వచ్చియున్నది; కాన మెల్లన నేఁగుదము.

చేటీ.—తథా. [ఇతి నిష్క్రాన్తే.

చేటి.—అట్లే. [అని నిష్క్రమింతురు.

విదూ.—భో ఏహి నిష్క్రామావః. తాం గృహీత్వా ఏషా దాస్యాఃసుతా ఇన్దీవరికా గతా.

[తథా కురుతః.

విదూ.—రా వోయి వెలువడుదము. ఆమెను దోడ్కొని యీలంజెకూఁతురు ఇందీవరిక యేఁగినది.

[అట్లు చేయుదురు.

రాజా.—కథం గతా! (నిశ్వస్య) సఖే వసన్తక, [2] న ఖల్వవిఘ్న మభిలషిత మధన్యైః ప్రాప్యతే. (విలోక్య) సఖే, పశ్య పశ్య ;

రాజు.—ఏమీ ! పోయినదే! (నిట్టూర్పు పుచ్చి) మిత్రమా వసంతకుఁడా, విఘ్నములు లేక అధన్యులకోరికలు ఈడేఱవు సుమా. (చూచి) మిత్రమా, చూడు చూడు;

[3] ఆబద్ధముఖ మపీదం
కణ్టకితం కమలకాననం తస్యాః

ఈతామరతంపర నోరు మూఁతపడినను కంటకముల (గగుర్పాటు) చేత ఆ

1. అతిశిశిరతయా...—ఏతత్తుల్యవ్యాజము.—
"దర్భాఙ్కురేణ చరణః క్షత ఇ త్యకాణ్డే
తన్వీ స్థితా కతిచి దేవ పదాని గత్వా;
ఆసీ ద్వివృత్తనయనా చ విమోచయన్తీ
శాఖాసు వల్కల మసక్త మపి ద్రుమాణామ్." శాకు. ౨.

ఆర.—...హంజే ఇందీవరిఏ, అదిసిసిరదాఏ సలిలస్స ఊరుకంపో విఅ సముప్పణ్ణో. తా సణిఅం గచ్ఛమ్హ.

విదూ.—భో ఏహి, ణిక్కమమ్హ; తం గేణ్హిఅ ఏసా దాసీఏసుదా ఇందీవరిఆ గదా.

2. "రాజా.—(పూర్వస్థాన ముపేత్య సనిశ్వాసమ్) అహో విఘ్నవత్యః ప్రార్థితార్థసిద్ధయః!" శాకు. 3.

3. ఇదం కమల కాననమ్ ఆబద్ధ ముఖమ్ అపి కణ్టకితం (సత్) తస్యాః సుకుమార పాణి పల్లవ సంస్పర్శ సుఖం కథయతి ఇవ = ఈతామర తంపర కట్టఁబడిన నోరు

సుకుమారపాణిపల్లవ సంస్పర్శసుఖం కథయ తీవ.	యింతియొక్క. కోమలహస్తప్రవాళస్పర్శ సౌఖ్యమును తెలుపునదివోలె నున్నది.
(నిశ్వస్య) క ఇదానీ మభ్యుపాయ స్తాం ద్రష్టుమ్?	(నిశ్వసించి) ఏమి యిపుడు ఉపాయము ఆచెలువం గనుటకు?
విదూ.—భో స్త్వ మేవ పుత్త్రళికాం భఙ్క్త్వా ఇదానీం రోదిషి. న మమ ఖలు బ్రాహ్మణస్య వచనం కరోషి.	విదూ.—ఓయి నీవే బొమ్మను పగులఁగొట్టుకొని యిపుడు ఏడ్చుచున్నావు. బాపనవాఁడ నైననామాట చేయవైతివి?
రాజా.—కిం మయా న కృతమ్?	రాజు.—ఏమి నేను చేయనైతిని?
విదూ.—త దిదానీం విస్మృతమ్? తదా, తూష్ణీకో భూత్వా ఉపస ర్పేతి, మయా భణితః, అతిసంకటే య ద్భవాన్ ప్రవిశ్య, అలీకపాణ్డిత్యదుర్విదగ్ధః 'అయి విసృజ విషాదం భీరు భృఙ్గా స్త వే' తి ప్రైరన్యై శ్చ కటుకవచనైః నిర్భత్స్యా	విదూ.—అది యిపుడు పరాకయినదా? ఏ దనఁగా-ఇది, అప్పుడు, 'మౌనముగా సమీపింప వోయి, అని నేను చెప్పఁగా, కడిఁదియిఱుకటములో నీవు ప్రవేశించి లేని పాండిత్యపుబడాయి యొకటి కల్పించుకొని 'అఇ విసిజ విసాదం భీరు భింగా తవ' అని యివి యింక నితరములును చేదుమాటలు పలికి బెదరఁగొట్టి యిప్పుడు ఏడ్చె

గలది (1 ముకుళించినది, 2 మౌనము దాల్చినది) అయ్యును కంటకములుగలది (1. ముండ్లుగలది, 2. పులకలుగలది) అయి (కంటికితమయిన హేతువుచేత) (తనకు) ఆయింతి యొక్క కోమలపుఁ గేలుఁజిగురుయొక్క తాఁకుడుచేతనయిన సుఖమును చెప్పఁ బోలును. ఆతామరషండమునకు ఆయింతిచేతితాఁకుడుభాగ్యము కలిగిన దని దానిమీఁద నసూయయు తనకుఁ గలుగ దాయె నని వగపును ధ్వనించుచున్నవి. * ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

విదూ.—భో తుమం ఎవ్వ పుత్తళిఅం భంజిఅ దాణిం రోదిసి. ణ మహ క్ఖు బమ్హణస్స వఅణం కరేసి.

విదూ.—తం దాణిం విసుమరిదం? తహ తుణ్హీకో భవిఅ ఉపసప్పే త్తి మఏ భణిదో, అదిసంకటే జం భవం పవిసిఅ అళిఅపండిచ్చదువ్విదద్ధో 'అఇ విసిజ విసాదం భీరు భింగా త వే' త్తి ఏదేహిం అణ్ణేహిం అ కడుఅవఅణేహిం ణిబ్భచ్ఛిఅ సంపదం రోదిసి, పుణోవి ఉవాఅం పుచ్ఛసి.

సాంప్రతం రోదిషి. పున ర ప్యుపాయం పృచ్ఛసి.

దవు. వెండియు ఉపాయ మడిగెదవు.

రాజు.—కథం! సమాశ్వాసన మపి నిర్భర్త్సన మితి గృహీతం మూర్ఖేణ!

రాజు.—ఏమి యిది! ఊఱడింపును సయితము బెదరిం పనుకొన్నాఁడు మూర్ఖుఁడు!

విదూ.—జ్ఞాత మేవ కోఽత్ర మూర్ఖ ఇతి. త త్కి మేతేన? అస్తాభిలాషీ భగవాన్ దివసకరః, తదేహ్యాభ్యన్తర మేవ ప్రవిశావః.

విదూ.—తెలియనే తెలిసినది ఇం దెవ్వఁడు మూర్ఖుఁ డయినది. కానీ, దీనితోనేమి? సూర్యదేవుఁడు పడమటికొండను కోరుచున్నాఁడు. రా మఱి లోనికే పోవుదము.

రాజా.—(విలోక్య) అయే! పరిణతప్రాయో దివసః! సంప్రతి హి—

హృత్వా పద్మవనద్యుతిం ప్రియతమేవేయం దినశ్రీ ర్గతా,
రాగోఽస్మిన్ మమ చేతసీవ సవితుర్బిమ్బేఽధికం లక్ష్యతే,
చక్రాహ్వోఽహమివ స్థితః సహచరీం ధ్యాయ న్నళిన్యాస్తటే,
సంజాతా స్సహసా మమేవ భువనస్యాప్యన్ధకారా దిశః.

రాజు.—(చూచి) అహో! పగటికి ముదిమి ముసరుచున్నది. కావున నిప్పుడు—

నాప్రియతమవలె పగటిశోభ యిది పద్మవనకాంతిని కైకొని యేఁగినది, నాహృదయమునందుంబోలె సూర్యబింబమునందు రాగము ఎక్కువగా నగపడుచున్నది, నావలెనే (ఈ) జక్కవ (యు) చెలిని తలపోయుచు తామరకొలనిగట్టున నున్నది, నాకుం బోలె లోకమునకు (ను) తటాలున దిక్కులు చీఁకట్లు క్రమ్మినవి.

విదూ.—జాణిదం ఎవ్వ కో ఎత్థ ముక్ఖోత్తి. తా కిం ఏదిణా? అత్థాహిలాసీ భఅవం దివసఅరో. తా ఏహి అబ్భంతరం ఎవ్వ పవిసహ్మ.

మమ ప్రియతమా ఇవ ఇయం దిన శ్రీః పద్మ వన ద్యుతిం హృత్వా గతా = నాప్రేయసి వలె ఈపగటిశోభ తామర తంపరయొక్క కాంతిని కొని యేఁగినది (ప్రియతమ తామరలను గిల్లుకొని పోవుటచేత ఆతంపరయొక్క శోభను తగ్గించినది. దినలక్ష్మి సాయంసమయ మగుటచే తామరలను ముకుళింపఁజేసి వానిశోభను పోఁగొట్టినది. ఇట్లు సామ్యము ; పోవుట ఉభయసామాన్యము.); మమ చేతసి ఇవ అస్మిన్ సవితుః బిమ్బే రాగః అధికం లక్ష్యతే = నా హృదయంబునం బోలె ఈ సూర్య బింబమునందును రాగము (1. అనురక్తి, 2. ఎఱుపు) ఎక్కువగా అగపడుచున్నది; అహమ్ ఇవ చక్రాహ్వః

[ఇతి నిష్క్రాన్తాః సర్వే. [అని అందఱును నిష్క్రమింతురు.

ఇతి ద్వితీయోఽఙ్కః.

సహచరీం ధ్యాయన్‌ నలిన్యాః తటే స్థితః = నా వలె చక్రవాకము చెలిని తలపోయుచు తామరకొలని దరని ఉన్నది (శ్రీరామ శాపముచేత చక్రవాకమిథునమునకు రాత్రి యెడఁబాపు ఏర్పడినది. చక్రవాకదంపతులకు అన్యోన్యము అత్యంతప్రేమయు దానంజేసి విరహమందు అత్యంతఖేదమును స్వాభావసిద్ధములు. ఆసాటి చెప్పుటచేత తనమదిలోఁగలిగినయీవిరహఖేదము అత్యంత మని భా.); మమ ఇవ భువనస్య అపి దిశః సహసా అన్ధకారాః సంజాతాః = నాకుం బోలె లోకమునకు సయితము దెసలు తటాలున చీఁకట్లు (1. వాచ్యార్థము లోకపరము, 2. విరహదుఃఖము లక్ష్యార్థము రాజపరము. 1. దినలక్ష్మీనిర్గమనముచే లోకమున కంధకారము, 2. ఆరణ్యకానిర్గమనముచే రాజునకు, నని తెలివిడి.) అయినవి. * ఉపలమాంకారము.

తృతీయోఽఙ్కః.

(తతః ప్రవిశతి మనోరమా.)

మనో.—ఆజ్ఞప్తాస్మి దేవ్యా వాసవదత్తయా—'హఞ్జె మనోరమే, య[1]త్సాంకృత్యాయన్యా [2]ఆర్యపుత్రస్య మమ చ చరిత్రం నాటకోపనిబద్ధం తస్య నర్తితవ్యశేషం యుష్మాభిః [3]కౌముదీమహోత్సవే నర్తితవ్య మి'తి. హ్యః ఖలు ఆరణ్యికయా ప్రియసఖ్యా [4]శూన్యహృదయయా అన్యథైవ నర్తితమ్. అద్య పునః వాసవదత్తాయా వేషం కృత్వా తథా నర్తితే దేవ్యాః కోపో భవిష్యతి. తత్కుత్ర తావత్తాం ప్రేక్ష్య ఉపాలప్స్యే? (విలోక్య) ఏషా ఆరణ్యికా ఆత్మనైవ కిమపి మన్త్రయమాణా దీర్ఘి

(అంతట మనోరమ ప్రవేశించును.)

మనో.—దేవి వాసవదత్త నన్నాజ్ఞాపించినది—'ఓసి మనోరమా, సాంకృత్యాయని యల్లినదే నాటకముగా ఆర్యపుత్రునియొక్కయు నాయొక్కయు చరిత్రమును, అందు ఆడవలసిన మిగతను మీరు వెన్నెలపండుగలో ఆడవలసినది' అని. నిన్నను నెచ్చెలి ఆరణ్యిక పరధ్యానముచే వేఱువిధముగా ఆడినది. నేఁడును వాసవదత్తావేషము దాల్చి అట్లే ఆడునేని దేవికి కోపము వచ్చును. కనుక ఎక్కడ దానిని కని మందలింతును? (చూచి) ఇదిగో ఆరణ్యిక తనలో తానే ఏమో గొణుగుకొనుచు డిగ్గియచెంగటియనంటి పొదరింటిలోనికి పోవుచున్నది. కావున పొదచాటుననుండి విని యెదఁ గాక దీని విస్రంభాలాపములను.

1. సాంకృత్యాయనీ = సంకృతే ర్గోత్రాపత్యం స్త్రీ, ఒకానొక పరివ్రాజిక పేరు.

2. ఆర్యపుత్రః—'సర్వస్త్రీభిః పతి ర్వాచ్యః ఆర్యపుత్రేతి యావనే.' ఆర్యస్య శ్వశురస్య పుత్రః సుతః.

3. కౌముదీ (మహోత్సవః) "కౌ మోదన్తే జనా యస్మాత్ ... తేన సా కౌముదీ మతా" అని వివరింపఁబడినవి కార్తికపౌర్ణమాసియు, ఆశ్వినపౌర్ణమాసియు.

4. శూన్యహృదయా—వట్టి (అనఁగా - ఉండవలసిన వ్యాపారము లేనట్టి) మనస్సుగలది, అనఁగా - వేఱుచింతగలది.

కాతీరే కదళీగృహం ప్రవిశతి. తద్గుల్మాన్తరితా భూత్వా శ్రోష్యామి తావ దస్యాః [1] విస్రబ్ధజల్పితాని.

(తతః ప్రవిశ త్యారణ్యికా.)

(అంతట ఆరణ్యిక ప్రవేశించును.)

ఆర.—(కామావస్థాం నాటయన్తీ, నిశ్వస్య) హృదయ, దుర్లభజనం ప్రార్థయమానం త్వం కస్మా న్మాం దుఃఖితాం కరోషి?

ఆర.—(కామావస్థను అభినయించుచు, నిశ్వసించి) హృదయమా, అందని పురుషుని కోరుచు నీవు ఏల నన్ను దుఃఖముపాలు సేసెదవు?

మనో.—త దేత దేతస్యాః శూన్యహృదయత్వస్య కారణమ్. కం పున రేషా ప్రార్థయతే? అవహితా తావత్ శ్రోష్యామి.

మనో.—ఇదే అది దీని పరధ్యానమునకు కారణము. కాని, ఎవరిని ఇది కోరుచున్నది? హెచ్చరికగా వినియెద.

ఆర.—(సాస్రమ్) తథా నామ [2]సౌమ్యదర్శనో భూత్వా మహారాజః కథ మేవం మాం సంతాపయతి!

ఆర.—(కన్నీళ్లతో) ఆవిధమున నట్టి సౌమ్య దర్శనుఁ డయ్యు మహారాజు ఏల యిట్లు నన్ను పొగిలించుచున్నాఁడు! ఆ

1. విస్రబ్ధజల్పితాని = నమ్మకముగా (భయములేకుండ) పలుకుకొనెడు మాటలు.

మనో.—అణ త్తమ్హి దేవిఏ వాసవదత్తాఏ.—'హంజే, మణోరమే, జం సంకిచ్చాయణీఏ అయ్యాఉత్తస్స మహ అ చరిదం ణాడఓవణిబద్ధం, తస్స ణచ్చిదవ్వే సేసం తుమ్హేహిం కోముదీమహూసవే ణచ్చిదవ్వంతి. హిఓ క్ఖు ఆరణ్ణిఆఏ పిఅసహీఏ సుణ్ణహిఅఆఏ అణ్ణహా ఏవ్వ ణచ్చిదం. అజ్జ ఉణ వాసవదత్తాఏ వేసం కదుఅ తిహ ణచ్చిదే, దేవీఏ కోవో హువిస్సది. తా కహిం దావ తం పెక్ఖిఅ ఉవాలహిస్సం?...ఏసా ఆరణ్ణిఆ అప్పణా ఏవ్వ కిం వి మంతఅంతీ దిగ్ఘిఆతీరే కఅలీఘరం పవిసది. తా గుమ్మంతరిదా భవిఅ సుణిస్సం దావ సే వీసద్ధ జప్పిదాణిం.

ఆర.—...హిఅఅ, దుల్లహజణం పత్థఅంతో తుమం కీస మం దుఃఖిదం కరేసి?

మనో.— తం ఏదం ఏదస్స సుణ్ణహిఅఅత్తణస్స కాలణం. కం ఉణ ఏసా పత్థేది? అవహిదా దావ సుణిస్సం.

2. సోమ ఇవ (చంద్రునివంటివాఁడు) సోమః - స ఏవ సౌమ్యః - చతుర్వర్ణాదిత్వాత్.

'ఆశ్చర్య మాశ్చర్యమ్ ! (నిశ్వస్య) అథవా మ మై[2] వాభాగధేయ తా, న పున ర్మహారాజస్య దోషః.

[1]శ్చర్య మాశ్చర్యము! (నిశ్వసించి) అట్లననేల! నాదే యభాగ్యతగాని మహారాజు తప్పు గాదు.

మనో.—(3 సబాష్పమ్) కథం మహారాజ ఏ వాస్యాః ప్రార్థనీయః! సాధు! ప్రియసఖి, సాధు! అభిజాత సదృశ స్తేఽభిలాషః.

మనో.—(బాష్పములతో) ఏమీ! మహారాజే యీమెకు వలవఁదగినవాఁడు! బళి! నెచ్చెలీ, బళి! ఆభిజాత్యమునకు తగియున్నది నీకోరిక.

4 ఆర.—కస్యేదానీ మేనం వృత్తాన్తం నివేద్య సహ్యవేదన మివ దుఃఖం కరిష్యే? (విచిన్త్య) అథవా అస్తి మే హృదయనిర్విశేషా ప్రియసఖీ మనోరమా. తస్యా అ ప్యే

ఆర.—ఎవరితో నిపుడు ఈవృత్తాంతమును చెప్పుకొని యీనెగులుయొక్క వేదనను సైపఁజాలుదును? (ఆలోచించి) కానీ, కలదు నాకు నాహృదయముకన్న వేఱుగాని నెచ్చెలి మనోరమ. దానితో సయితము దీనిని లజ్జచేత చెప్పనేరకున్నాను.

1. ఆశ్చర్యము—సౌమ్యదర్శనుఁడు సంతాపమిడుట యాశ్చర్యము.

2. భాగ ఏవ = భాగధేయమ్.

ఆర.—...తహ ణామ సొమ్మదంసణో భవిఅ మహారాఓ కహం ఎవ్వం మంసందావేది? అచ్చరిఅం అచ్చరిఅం!...అహవా, మహ ఎవ్వ అభాఅహేఅదా,ణ ఉణ మహారాఅస్స దోసో.

3. బాష్పములు ఆనందముచేత.

మనో.—...కహం మహారాఓ ఎవ్వ సే పత్థణిజ్జో! సాహు, పిఅసహి, సాహు. అహిజాదసరిసో దే అహిలాసో.

4. "ఉభే.—అత ఏవ నిర్బన్ధః స్నిగ్ధజనసంవిభక్తం హి దుఃఖం సహ్యవేదనం భవతి." 'శకున్తలా.—బలవాన్ ఖలు మే అభినివేశః ఏతయో రపి సహసా న శక్నోమి నివేదయితుమ్." శాకు. 3.

'దుర్లభజనానురాగో; లజ్జా గుర్వీ; పరవశ ఆత్మా;
ప్రియసఖి, విషమం ప్రేమ; మరణం శరణం నవర మేకమ్.' రత్నా.

ఆర.—కస్స దాణిం ఏదం వుత్తంతం ణివేదిఅ సజ్ఝవేదణం విఅ దుక్ఖం కరిస్సం?... అహవా అత్థి మే హిఅఅణివ్విసేసా పిఅసహీ మణోరమా; తా ఏ వి ఏదం లజ్జాఏ ణ పారెమి కహిదుం. సవ్వహా మరణం వజ్జిఅ కుదో మే హిఅఅస్స అణ్ణా నివ్వుదీ?

తం లజ్జయా న పారయామి కథయితుమ్. సర్వథా మరణం వర్జయిత్వా కుతో మే హృదయ స్యాన్యా నిర్వృతిః?

నిక్కముగా మరణము దక్క లేదు నా హృదయమునకు వేఱు ఊఱట!

[1] మనో.—హా ధిక్! హా ధిక్! అతిభూమిం గతో౽స్యా స్తపస్విన్యా అనురాగః! తత్కి మిదానీ మత్ర కరిష్యామి?

మనో.—అయ్యయ్యో! పాపము! దీనియనురాగము మేరమీఱి పోయినది. మఱి ఇందుకై నే నేమి చేయుదును?

ఆర.—(సాభిలాషమ్) అయం స ఉద్దేశః యస్మిన్ మధుకరై ర్బాధ్యమానా అవలమ్బ్య మహారాజేన సమాశ్వాసితా౽స్మి ‘మా భీరు బైభేషీ’ రితి.

ఆర.—(అభిలాషతో) ఎచ్చోట తుమ్మెదలవలన నేను గాసిపడుచుండఁగా నన్ను చేపట్టి మహారాజు ‘వెఱపరీ వెఱవకుము’ అని ఓదార్చెనో ఆచోటు ఇది.

[2] మనో.—(సహర్షమ్) కథమ్! ఏ షాపి దృష్టా మహారాజేన! సర్వథా అ స్త్యస్యాః జీవిత స్యోపాయః. త ద్యావ దుపసర్ప్య సమా

మనో.—(సంతోషముతో) ఏమీ! దీనిని మహారాజు గాంచుటయు సంభవించెనా! తప్పక దీనికి ప్రాణము దక్కుటకు ఉపాయము కలదు. కాన చెంత కేఁగి దీ

1. ‘ఈవలపు నివారింప శక్యమగునది గాదు, ఇది యీడేరనిచో చెలికి ప్రాణాపాయముతప్పదు; ఈవలపును నే నెట్లు ఈడేర్తును?’ అని జిజ్ఞాస.

“ప్రియం.—అనసూయే, దూరగతమన్మథయ మక్షమా కాలహరణస్య.” శాకు. 3.

మనో.—హద్ధి! హద్ధి! అదిభూమిం గదో సే తవస్సిణీఏ అణురాఓ. తా కిం దా-ం ఎత్థ కరిస్సం.

ఆర.—...అఅం సో ఉద్దేసో, జస్సిం మహుఅరేహిం ఆయాసిజ్జంతీ ఓలంబిఅ మహారాఏణ సమస్ససిదహ్మి—‘మా భీరు భాఆహి’ త్తి.

2. “న స్వేష రాజర్షి రస్యాం స్నిగ్ధదృష్ట్యా సూచితాభిలాషః ఇమాని దివసాని ప్రజాగరకృశో లక్ష్యతే.” శాకు. 3.

ఈమెను చూచినచో ఈమెను గూడుటకు యత్నింపకమానఁడు, - ఈమెయొక్క

శ్వాసయా మ్యేనామ్. (సహ సోప
సృత్య) అయి యుక్తం నామ కిం
హృదయ స్యాపి లజ్జితుమ్.

నిని ఊఱడించెదను. (తటాలున దరిసి) చె
లీ ఇసీ తగునా యిట్లు హృదయముకడ
సయితము లజ్జించుట.

ఆర.—(లజ్జాం నాటయన్తీ ఆత్మగ
తమ్) హాధిక్! హాధిక్! సర్వం శ్రు
త మేతయా. తదత్ర యుక్త మేవ
ప్రకాశయితుమ్. (హస్తే గృహీత్వా ప్ర
కాశమ్) ప్రియసఖి, మా కుప్య మా
కుప్య, లజ్జై వా త్రాపయాధ్యతి.

ఆర.—(లజ్జ నభినయించుచు, ఆత్మగ
తము) అయ్యో! అయ్యో! ఇది అంతయు
విన్నది. కనుక నిందు యుక్తమే తెలియఁ
జేయుట. (చేయిపట్టుకొని, వెల్లడిగా) నె
చ్చెలీ, కోపగింపకు కోపగింపకు, ఈనేరము
సిగ్గదే (గాని నాది గాదు.)

మనో.—(సహర్షమ్) సఖి, అలం
శఙ్కయా. ఏతన్మే ఆచక్ష్వ, స
త్య మేవ త్వం మహారాజేన దృ
ష్టా న వేతి.

మనో.—(హర్షముతో) చెలీ, జంకు
మానుము. ఇదొక్కటి నాకుఁ జెప్పుము,
నిజముగా నిన్ను మహారాజు చూచినాఁడా
లేదా?

[4] ఆర.—(సలజ్జ మధోముఖీ) శ్రు
త మేవ ప్రియసఖ్యా సర్వమ్.

ఆర.—(లజ్జతో, తలవాంచి) ప్రియ
సఖి సర్వమును వినినే విన్నది.

సౌందర్యవిశేషము అట్టిది అని భా. హృదయస్య.—హృదయ మనఁగా మనో
రమ. మనోరమ తనకు హృదయ నిర్విశేష యని ఆరణ్యకయే చెప్పియున్నదిగదా. మ
నోరమ తాను ఆరణ్యకా హృదయ మని యారణ్యకతో ననుటయందు ఆరణ్యకయొ
క్క మాటనే హెచ్చరించి యారణ్యకను దెప్పుట చమత్కారము.

మనో.—...కహం ఏసా వి దిట్టా మహారాఏణ! సవ్వహా అత్థి సే జీవిదస్స
ఉవాఓ. తా జావ ఉవసప్పిఅ సమస్సాసేమి ణం. ...జుత్తం ణామ కిం హిఅఅస్స
వి లజ్జిదుం?

ఆర.—...హద్ధి! హద్ధి! సవ్వం సుదం ఏదాఏ. తా ఎత్థ జుత్తం ఎవ్వ పఆస
యిదుం....పిఅసహి మా కుప్ప మా కుప్ప, లజ్జా ఎవ్వ ఎత్థ అవరజ్ఝది.

మనో.—...సహి అలం సంకాఏ. ఏదం మే ఆచక్ఖ, సచ్చం ఎవ్వ తుమం
మహారాఏణ దిట్టా, ణ వేత్తి.

4. ప్రియసఖ్యా శ్రుతమ్.—'ప్రియసఖీ, నీవు వింటివి' అనక 'ప్రియసఖిచే వినఁబడె

మనో.—య ద్దృష్టా మహారాజేన త దలం సంతాపేన. స ఏవేదానీం తవ దర్శనోపాయ పర్యాకులో భవిష్యతి.

మనో.—మహారాజు నిన్ను చూచెను గావున నీవు సంతపింపవలదు. అతఁడే యిపుడు నిన్నుఁ గాంచుటకు ఉపాయము నరయును.

[1] ఆర.—సఖి, పక్షపాతేన మన్త్రయసే; దేవీగుణనిగళబద్ధే తస్మిన్ రాజని కుత ఏతత్?

ఆర.—సఖీ, పక్షపాతముచేత పలుకుచున్నావు; దేవియొక్క గుణముల నెడుసంకెలంబడియున్న యారాజునందు ఇదియెట్లు సంభవించును?

[2] మనో.—(విహస్య) హలా అపణ్డితే, కమలినీ బద్ధానురాగోఽపి మధుకరః మాలతీం ప్రేక్ష్య అభినవరసాస్వాదలమ్పటః కుత స్తామనాసాద్య స్థితిం కరోతి?

మనో.—(నవ్వి) ఓసిగోలా, తామరతీవియపై ప్రేముడిగల దయ్యును తుమ్మెద జాజిని గాంచి నూతనమకరందమును చవిగొన నువ్విళ్లూరుచు దానిం బొందక నిలుచునా?

ఆర.—కి మేతేన అసంభావితే

ఆర.—ఏల యీకానివిషయము? (ఈ

ను' అనుటయందు ఆభిజాత్యము లజ్జయు సూచితములు.

ఆర.—...సుదం ఎవ్వ పిఅసహీఏ సవ్వం.

మనో.—జం దిట్టా మహారాఏణ తా అలం సందావేణ. సో ఎవ్వ దాణిం తుహ దంసణోవాఅపజ్జాఉలో హవిస్సది.

1. "మాలవికా.—హలా, దేవీం విచిన్త్య న మే హృదయం విశ్వసితి." మాల. 3.

"శకున్తలా.—అల మన్తః పురవిరహపర్యుత్సుకస్య రాజర్షే రుపరోధేన." శకు. 3.

"శకున్తలా—...కిం తు, అవధీరణాభీరుకం వేపతే మే హృదయమ్." శా.

ఆర.—సహి, పక్ఖవాదేణ మంతేసి; దేవీగుణనిఅళబద్ధే తస్సిం జణే కుదో ఏదం?

2. "వకుళావళికా.—ముగ్ధే, భ్రమరసంబాధ ఇతి వసన్తావతారసర్వస్వం కిం న చూతప్రసవోఽవతంసయితవ్యః?" మాల. 3.

"ప్రియంవదా.—అ య్యాత్మగుణావమానిని, కో వేదానీం శరీరనిర్వాపయిత్రీం శారదీం జ్యోత్స్నాం పటాన్తేన నివారయిష్యతి?" శాకు. 3.

మనో.— హలా, అపండిదే, కమలిణీబద్ధానురాఓ వి మహుఅరో మాలదిం పెక్ఖిఅ అహిణవరసాస్సాదలంపడో కుదో తం అణాసాదిఅ ట్ఠిదిం కరేది?

న? అధికం ఖలు శరదాతపసంత ప్తాని మే అఙ్గాని న సంతాపం ము ఇచ్ఛన్తి.

శరత్కాలపు టెండకు నాయవయవములు మిక్కిలి కాఁగినవై చల్లఁబడకున్నవి.

3 మనో.—అయి లజ్జాళుకే, న యుక్త మేతదవస్థాం గతాయా అపి తే ఆత్మా ప్రచ్ఛాదయితుమ్.

మనో.—ఓసి సిగ్గరీ; యిట్టియవస్థపాల య్యును నీవు నీగుట్టును దాఁచుకొనుట తగదు.

[ఆర. ముఖ మవనమయతి.

[ఆర. మోము వాంచును.

మనో. - అయి అవిస్రమ్భశీలే,

4 శ్వాసనిభా న్నిర్గతకో
దివసం రాత్రి మపి త వానురాగః
అవిరళపత న్మన్మథ
శరశతఝుంకారశబ్ద ఇవ.

మనో.—ఓసి నమ్మలేనిదానా,—

ఎడలేక పడుచున్న మదనబాణశతముల ఝుంకారశబ్దమో యనునట్లుగా నిట్టూర్పుల మిషచేత రేయుంబవలు నీయనురాగము వెలువడుచున్నది.

ఆర.—కిం ఏదిణా అసంభావిదేణ? అహిఅం ఖు సరదాదవేణ సంతప్పాఇం అజ్జ వి ణ మే అంగాఇం సంతావం ముంచంది.

3. 'ప్రియంవదా.—సఖి సు ష్ఠ్వేషా భణతి. కి మాత్మన ఆతఙ్క ముపేక్షసే? అనుదివసం హి పరిహీయసే అఙ్గైః! కేవలం లావణ్యమయీ ఛాయా త్వాం న ముఞ్చతి.'

'నీరహస్యమును నాతో చెప్ప నిచ్ఛగింపక నన్ను మాయచేయుటకు శరదాతపము గిరదాతపము అని బొంకుచున్నావు. అది మదనతాప మని నే నెఱుంగుదును. ఏల దాఁచెదవు. ఎవరికై యీతాపమో చెప్పుము; సాయపడెదను.' అని భా.

మనో.—అఇ లజ్జాళుఏ, ణ జుత్తం ఏదావత్థం గదాఏ వి దే అప్పా పచ్ఛాదిదుం.

4. అవిరళ పతత్ మన్మథ శర శత ఝుంకార శబ్ద ఇవ శ్వాస నిభాత్ తవ అనురాగః దివసం రాత్రిమ్ అపి నిర్గతకః = ఎడలేకుండ పడుచున్న మదన బాణముల వందల ఝుంకార శబ్దమో యన నిట్టూర్పుల రూపమున నీ యనురాగము పగలెల్లను రాత్రియెల్లను కూడ వెలువడుచున్నది. నీవు చెప్పకున్నను రేయుంబవలు నీవు నిగుడ్చునిట్టూర్పులచే నీ యనురాగ మదనతాపములు నాకు తెలియుచున్నవి, అని తా. అవిర... శబ్దైః— మదనబాణముల శబ్దమో యనున ట్లున్న దనుటచే - నిశ్వాసశబ్దముఅత్యంత మదనబాధను సూచించుచున్న దని - భా. దివసమ్, రాత్రిమ్, *అత్యన్తసంయోగద్వితీయ. * రూపకాలంకారము.

(స్వగతమ్) అథవా; న ఖల్వయం కాల ఉపాలమ్భానామ్. తద్యావన్నళినీపత్త్రాణ్యస్యా హృదయే దాస్యామి. (ఉత్థాయ దీర్ఘికాయా నళినీపత్త్రాణి గృహీత్వా ఆరణ్యికాయా హృదయే దత్త్వా) సఖి, సమాశ్వసిహి సమాశ్వసిహి.

(స్వగతము) కానీ, ఇది కాదు సమయము నిందలకు. కనుక ఇదె తామరాకులు దీని యెదపైఁగప్పెద. (లేచి, డిగ్గియనుండి తామరాకులు లెచ్చి ఆరణ్యికహృదయమున నుంచి) సఖి, ఊఱడిల్లు మూఱడిల్లుము.

(తతః ప్రవిశతి విదూషకః.)

(అంతట విదూషకుఁడు ప్రవేశించును.)

విదూ.—అతిమహాన్ ఖలు ప్రియవయస్యస్య ఆరణ్యికాయా ఉపర్యనురాగః, యేన పరిత్యక్తసర్వరాజకార్యః తస్యా ఏవ దర్శనోపాయం చిన్తయన్ ఆత్మానం వినోదయతి. (విచిన్త్య) తత్కుత్రేదానీం తాం పశ్యామి? అథవా తత్రైవ తావద్దీర్ఘికాయా మన్వేషయామి.

[ఇతి పరిక్రామతి.

విదూ.—మిక్కిలి గొప్పదిగదా ప్రియవయస్యునికి ఆరణ్యికమీఁద అనురాగము! అందువలన రాచకార్యములన్నియు వదలిపైచి అమెనే చూచుటకై యుపాయము వెదకుచు మనస్సును వినోదపెట్టుకొనుచున్నాఁడు. (ఆలోచించి) కనుక నెక్కడ నిప్పుడు ఆమెను కనుంగొందును. కానీ, అటనే డిగ్గియకడ వెదకెదఁగాక.

[అని నడచును.

మనో.—(ఆకర్ణ్య) పదశబ్ద ఇవ శ్రూయతే. తత్కదళీగుల్మాన్తరితే

మనో.—(విని) అడుగుల చప్పుడువలె వినఁబడుచున్నది. కనుక అరఁటిపొదచా

మనో.—అఇ అవిస్సంభసీళే,—

సాసణిహా ణిగ్గఅఓ । దిఅహం రత్తిం వి తుజ్ఝ అణురాఓ
అవిరళపడంతవమ్మహ । సరసఅ ఝుంకార సద్దొవ్వ.

...అహవా ణ హు అఅం కాలో ఉవాలంభాణం. తా జావ ణళిణీపత్తాఇం సేహిఅఏ దాఇస్సం. సహి, సమస్ససిహి సమస్ససిహి.

విదూ.—అదిమహంతో క్ఖు పిఅవఅస్సస్స ఆరణ్ణిఆఏ ఉవరి అణురాఓ; జేణ పరిచ్చత్త సవ్వరాఅకజ్జో తాఏ ఎవ్వ దంసణోవాఅం చింతఅంతో అప్పాణం విణోదేది. ...తా కహిం దాణిం తం పెక్ఖే? అహవా తహిం వి దావ దిగ్ఘిఆఏ అణ్ణేసామి.

భూత్వా ప్రేక్షావహే తావత్క ఏష ఇతి.[ఉభే తథా కృత్వా పశ్యతః.

టున నుండి ఇతఁ డెవఁడో చూతము. [ఇరువురు అట్లు చేసి చూతురు.

అర.—కథం! స ఏవ మహారాజస్య పార్శ్వపరివర్తీ బ్రాహ్మణః!

అర.—ఏమీ! అతఁడే, మహారాజు తోడ నుండెడు బ్రాహ్మణుఁడు.

[1] మనో.—(విలోక్య) కథం వసన్తకః! (సహర్షం స్వగతమ్) అపి నామ తథా భవేత్.

మనో.—(చూచి), ఏమి! వసంతకుఁడు! (సంతోషముతో, తనలో) మఱి యట్లే అగునా?

[2] విదూ.—(దిశోఽవలోక్య) కిమిదానీ మారణ్యికా సత్య మేవారణ్యికా సంవృత్తా?

విదూ.—(దెసలు పరికించి) ఏమి ఇపుడు ఆరణ్యిక వాస్తవముగానే ఆరణ్యిక అయినదా?

[3] మనో.—(సస్మితమ్) సఖి, రాజవయస్యః ఖలు బ్రాహ్మణః త్వాముద్దిశ్య మన్త్రయతే; తత్త్వావదవహితే శృణువః.

మనో.—(చిఱునవ్వుతో) సఖీ, ఏలినవారిచెలికాఁడు బ్రాహ్మణుఁడు నిన్నుఁ గూర్చి పలుకుచున్నాఁడు; కావున అక్కఱతో వినుదము.

1. ఈ విదూషకుఁ డిపుడిటకు వచ్చుట నేనూహించినట్లే రాజు ఆరణ్యికం గూడుటకై చేయుయత్నమా?—అని భా.

2. రెండవయారణ్యికాశబ్దమునకు అడవియం దుండునది అని యర్థము. 'అడవిఁ బట్టినదా యేమి!' అని విదూషకుని భా.

3. స్మితముచే - తనయూహ నెఱవేఱిన ట్లున్న దని హెచ్చరిక. రాజవయస్యుఁ డనుటచే - రాజు పంపియుండు నని భా. బ్రాహ్మణుఁ డనుటచే నీతో మాటలాడఁదగినవాఁ డని భా. రాజవయస్యుఁడు బ్రాహ్మణుఁ డనుటచే - నిన్ను రాజుతోఁ గూర్పఁగలవాఁ డని భా. నిన్నుఁగూర్చి పలుకుచున్నాఁడనుటచే- నా

మనో.—...పదసద్దోవిఅ సుణీఅది, తా కదళీగుమ్మంతరిఆ భవిఅ పెక్ఖమ్హ దావ కో ఏసొత్తి.

అర.—కహం! సో ఎవ్వ మహారాఅస్స పాసపరివట్టీ బమ్హణో!

మనో.—...కహం వసందఓ!...అవి ణామ తహా హవే?

విదూ.—...కిం దాణిం ఆరణ్ణిఆ సచ్చం ఎవ్వ ఆరణ్ణిఆ సంవుత్తా?

[ఆరణ్యకా సస్పృహం సలజ్జం చ శృణోతి.

విదూ.—(సోద్వేగమ్) గురుమదన సంతాప నిస్సహశరీరస్య ప్రియవయస్యస్య వచనేన దేవ్యా వాసవదత్తాయాః [1] పద్మావత్యా అన్యాసామపి దేవీనాం భవనాని అన్విష్యతా సా మయా న దృష్టా. తతః ఇద మపి తావ త్ప్రేక్షిష్యే ఇత్యాగతోఽస్మి; త ద్యావ దిహాపి నాస్తి. కి మి దానీం కరిష్యామి?

[2] మనో.-శ్రుతం ప్రియసఖ్యా?

విదూ.—(విచిన్త్య) అథవా భణిత ఏ వాహం వయస్యేన,—

[ఆరణ్యక ఆసక్తోను లజ్జతోను వినును.

విదూ.—(వెఱపుతో) భరింపరాని వలరాచకాఁకను వడలినయొడలితోడి ప్రియవయస్యుని పంపున వాసవదత్తాదేవియొక్కయు పద్మావతీదేవియొక్కయు కడమదేవేరులయొక్కయును నగళ్లు వెదకియు ఆమెను గానననయితిని. అంత నిటను సయితము చూచెదఁగాక యని వచ్చితిని. కాని, యిటను లేదాయెను. ఇఁక నిప్పుడేమి చేయుదును?

మనో.—వింటివా నెచ్చెలీ?

విదూ.—(ఆలోచించి) కానీ, వయస్యుఁడు నాతో చెప్పనే చెప్పినాఁడు,

యూహ నెఱవేటి నది సుమా యనుట.

1. పద్మావతి మగధరాజుకూఁతురు, వత్సరాజుదేవేరులలో నొకతె. ఈనాటిక వలన ఇప్పటికిం కను వత్సరాజు ఆమెను వివాహమయిన ట్లగపడదు, అట్లే 'కడమ దేవేరుల' యనుటయు చింత్యము. కథాసరిత్సాగరములో వాసవదత్తను వివాహమైన తరువాత పద్మావతిని వివాహమాడినట్లు చెప్పఁబడియున్నది.

2. నామాట యసంభావనీయ మంటివి, నేను పక్షపాతమున పల్కితి నంటివి, నే నన్నది సంభావనీయమే, నిష్పక్షపాతమే, అయినది గదా యని హెచ్చరించుట ప్రశ్న హృదయము.

మనో.—...సహి రాఅవఅస్స క్ఖు బమ్హణో తుమం ఉద్దేసిఅ మంతేది. తా దావ అవహిదా సుణమ్హ.

విదూ.—...గురు మఅణ సందావ ణీసహ సరీరస్స పిఅవఅస్సస్స వఅణేణ దేవీఏ వాసవదత్తాఏ పెమ్మావదీఏ అణ్ణాణం వి దేవీణం భవణాఇం అణ్ణేసంతేణ సా మఏ ణ దిట్ఠా, తదో ఇదం వి దావ పెక్ఖిస్సంతి ఆఅదొమ్హి; తా జావ ఇహ వి ణత్థి; కిం దాణిం కరిస్సం?

మనో.—సుదం పిఅసహీఏ?

'యది తా మన్వేషయ న్న పశ్య
సి, తర్హి తావ త్తస్యాః కరతలస్ప
ర్శసుఖశీతలాని నళినీపత్త్రాణి గృ
హీత్వా [1] ఆగ చ్ఛే'తి. త త్కథ
మేతాని జ్ఞాతవ్యాని?

'చెలిని వెదకియుఁ గానవేని, అంత నాకొ
మ్మయొక్క కెంగేలితాఁకుడుచే నిమ్ముగా చ
లిమిరిగ్రమ్ము తామరాకులం గొనితెమ్ము [1] అని.
మఱి వానినెట్లు తెలియంగ నేర్తును?

మనో.—ఏష మె అవసరః.
(ఉపసృత్య విదూషకం హస్తే గృహీత్వా)
వస న్తక, [2]ఏహి, అహం జ్ఞాపయామి.

మనో.—ఇదే నాకు సమయము. (స
మీపించి విదూషకునిచేయి పట్టుకొని) వ
సంతకా, రా నేను ఎఱుకపఱిచెదను.

[3] విదూ.—(సభయమ్) కస్య
త్వం జ్ఞాపయసి? కిం దేవ్యాః? న
ఖలు మయా కిమపి మన్త్రితమ్.

విదూ.—(భయముతో) ఎవరికి నీవు
ఎఱుకపఱిచెదవు? దేవికా ఏమి? నేనేమి
యును అనలేదే!

మనో.—వస న్తక, అలం శఙ్క
యా. యాదృశీ ఆరణ్యికాయాః కృ

మనో.—వసంతక, భయపడకు. ఆరణ్యి
కకై నీప్రియవయస్యునియవస్థ యెట్టిదిగా వ

1. ఆమె తాఁకిన యాకు లేవో ఇపు డెట్లు తెలియును?

2. కొలనిలోని తామరాకులంగూర్చి యిట్లు విదూషకుఁడు దిగులుపడి తలపోయు చుండఁగా, తాను చూచెద నని మనోరమ తాను ఆరణ్యికకుం గప్పిన తామరాకులం గూర్చి చమత్కారముగాఁ జెప్పినది.

3. 'సభయమ్'— నేనెఱుకపఱిచెద నని చెప్పుచు తన్ను చేయిపట్టుకొని మనోరమ యీడ్చుకొనిపోవుట-ఆరణ్యిక తాఁకిన తామరాకులం జూపుటకై కదళీగృహంబున కని యెఱుంగక రాజుకై యారణ్యికా సంగ్రహణార్థమై తాను జతనము సేయు చుండుటను రాణిగారితో చెప్పి దండింపించుటకై తన్ను రాణిగారికడకు ఈడ్చుటగా - తలఁచి విదూషకుఁడు భయపడుచున్నాఁడు. నే నేమియు ననలే దనఁగా రాణిగారిని నే నేమియు నిందింప లే దని భా.

విదూ.—...అహవా భణిదో ఎవ్వ అహం వఅస్సేణ:—'జఇ తం అణ్ణేసంతో ణ పెక్ఖసి, తా హే దావ తాఏ కరఅలప్పరిససుహసీఅలాఇం ణళిణీపత్తాఇం గేణ్హిఅ ఆఅచ్ఛ' త్తి. తా కహిం ఏదాఇ జాణిదవ్వాఇ?

మనో.—ఏస మే అవసరో....వసంతఅ ఏహి అహం జాణావేమి.

విదూ.—...కస్స తుమం జాణావేసి? కిం దేవీఏ? ణ క్ఖు మఏ కిం వి మంతిదం?

తే ఆత్మనః ప్రియవయస్యస్య అవస్థా వర్ణితా, తతోఽపి ద్విగుణతరం పునః భర్తు రపి కృతే మమ ప్రియసఖ్యా అవస్థా. త త్పశ్య పశ్య.

[ఉపసృత్య ఆరణ్యికాం దర్శయతి.

[1] విదూ.—(దృష్ట్వా, స్వగతమ్) సఫలో మే పరిశ్రమః. (ప్రకాశమ్) స్వస్తి భవత్యై.

[ఆర. సలజ్జం కమలినీపత్రాణ్యపనీయ తిష్ఠతి.

[2] మనో.—(సస్మితమ్) ఆర్యవసన్తక, తవదర్శనే నైవాపగతః ప్రియసఖ్యా స్సంతాపః, యేన స్వయమేవ నళినీపత్రాణ్యపనయతి. తదనుగృహ్ణా త్వార్య ఇమాని.

ఆర.—(సావేగమ్)అయి పరిహా

ర్ణించితివో, దానికి రెండింతలుగా నున్నది మహారాజుకై నాప్రియసఖియొక్క యవస్థ; చూడు చూడు.

[సమీపించి ఆరణ్యికనుచూపును.

విదూ.—(కని, స్వగతము) నాప్రయాస ఫలించినది. (ప్రకాశము) అమ్మా నీకు సేమము.

[ఆర. లజ్జించుచు తామరాకులం ద్రోచివైచి నిలుచుండును.

మనో.-(చిఱునవ్వుతో) వసంతకయ్యా, నిన్ను చూచినమాత్రాననే నెచ్చెలికాఁక తీఱిపోయినది; తీఱనియెడల స్వయముగానే తామరాకులను ఏల త్రోచివైచును! మఱి వీనిని కైకొనవయ్యా.

ఆర.—(తత్తరముతో) ఏమే వేళాకోళ

1. స్వస్తి భవత్యై - నీకు సేమమగుఁగాక యని ఆరణ్యికకు ఆశీర్వచనము. భవతీశబ్దముచే మరియాద సూచితము.

2. స్మితము - తాను చెప్పఁబోవు మాటయందలి చమత్కారమునకు. కాఁక తీఱి పోయినది-నీవురాజుతోఁ గూర్పవచ్చితివి గావున;. కూర్ప నే వచ్చె నని ఆరణ్యికకు ను సూచించుట. తామరాకులను ద్రోయుట వాస్తవముగా లజ్జవలన నై యుండఁగా కాఁక తీఱుటవలన ననుట చమత్కరించుట.

మనో.—వసంతఅ, అలం సంకాఏ. జారిసీ ఆరణ్ణిఆఏ కిదే అత్తణో పిఅవఅస్సస్స అవత్థా వణ్ణిదా తదో వి దిఉణదరం ఉణ భట్టిణో వి కిదే మహ పిఅసహీఏ అవత్థా. తా పెక్ఖ పెక్ఖ.

విదూ.—...సఫలో మే పరిస్సమో. సొత్థి భోదీఏ.

మనో.—...అయ్య వసంతఅ, తుహ దంసణేణ ఎవ్వ ఓగదో పిఅసహీఏ సందావో. జేణ సఅం ఎవ్వ ణళిణీపత్తాఇం అవణేది. తా అణుగెణ్హాదు అయ్యో ఇమాఇం.

సఖీలే, కిం మాం లజ్జయసి ?

[కిఞ్చిత్పరాఙ్ముఖీ తిష్ఠతి.

[1] విదూ.—(సవిషాదమ్) తిష్ఠన్తు తావ న్నళినీపత్త్రాణి. అతిలజ్జాళుకా తే ప్రియసఖీ. తత్కథ మేతయో స్సమాగమో భవిష్యతి ?

[2] మనో.—(క్షణం విచిన్త్య సహర్షమ్) వసన్తక, ఏవ మివ.

[కర్ణే కథయతి.

విదూ. - సాధు మనోరమే, సాధు. (అపవార్య) యావ దేవ యూయం నేపథ్యగ్రహణం కురుథ తావ దే వాహ మపి ప్రియవయస్యం గృహీత్వా ఆగచ్ఛామి.

[3] మనో—అతికోపనే, ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ. న ర్తితవ్యం ఖ ల్వస్మాభి స్త

ము మానవు? ఏల నన్ను సిగ్గుపఱిచెదవు?

[ఇంచుక పెడమొగం బయి నిలుచును.

విదూ.—(విషాదముతో) తామరాకుల మాట అటుండనీ. నీనెచ్చెలి మిగుల సిగ్గరి. ఇటులున్న ఎట్లు వీరికి కూటమి ఘటిల్లును ?

మనో.—(క్షణ మాలోచించి, సంతోషముతో) వసంతకుఁడా, ఇట్లుగా.

[చెవిలో చెప్పును.

విదూ.—బళీ ! మనోరమా, బళి ! (అపవారించి) మీరు పోయి వేషము దాల్చునప్పటికే నేనును ప్రియవయస్యుని తోడ్కొని వచ్చెదను.

మనో.—ఎంతకోపమే, లేవే లేవే. ఆనాటకములోనే ఆడవలసిన మిగతను

1. విషాదము ఉపాయముతోఁపమి. రాజునకు ఆతామరాకులు ఆరణ్యకను వసంతకుఁడు కనిపట్టని పక్షమున మాత్రమే వలయును గావున వసంతకుఁడు వానిని గయికొనమి.

2. హర్షము మంచియుపాయము తోఁచినందులకు.

3. కుప్యతి తచ్ఛీలా = కోపనా = కోపశీల.

ఆర. ...అఇ పరిహాససీళే కిం మం లజ్జావేసి ?

విదూ.—...చిట్ఠంతు దావ ణళిణీపత్తాఇం. అదిలజ్జాళుఆ దె పిఅసహీ ; తా కహం ఏదాణం సమాఅమో హివిస్సది ?

మనో.—...వసంతఅ ఎవ్వం విఅ.

విదూ.—సాహు పిఅసహి సాహు...జావ ఎవ్వ తుమ్హే ణేవచ్ఛగ్గహణం కరెథ, అహం వి పిఅవఅస్సం గెణ్హిఅ ఆఅచ్ఛామి.

స్యైవ నాటకస్య సద్రితవ్యాశేషమ్. తద్దేహి ప్రేక్షాగృహ మేవ గచ్ఛావః. (ప్రవిష్టకే నావలోక్య) సాధ్వేత త్సజ్జీకృతమ్; తద్దేవ్యా ఆగన్తవ్యమ్.

(తతః ప్రవిశతి దేవీ సాంకృత్యాయనీ విభవత శ్చ పరివారః.)

వాస.—భగవతి, అహో తే కవిత్వమ్! యేనైతం వృత్తాన్తం నాటకోపనిబద్ధం స్వానుభవ మప్యస్మాక మార్యపుత్త్రచరిత మదృష్టపూర్వ మివ దృశ్యమానం కౌతూహలం వర్ధయతి.

[1] సాంకృ.—ఆయుష్మతి, ఆశ్రయగుణ ఏ వాయ మీదృశః య దసార మపి కావ్యం శృణ్వతాం శ్రవణసుఖ ముత్పాదయతి. పశ్య,-

ప్రాయో య త్కిఞ్చి దపి
ప్రాప్నో త్యుత్కర్ష మాశ్రయా
న్మహాతః

మనము ఆడవలయుఁగదా. రా మఱి నాటకశాలకే పోదము. (నడచి, చూచి) ఇదె నాటకశాల. రా ప్రవేశింతము. (ప్రవేశాభినయముతో చూచి) చక్కఁగా ఇది సిద్ధము చేయఁబడినది ; కనుక దేవి వచ్చు సమయము.

(అంతట దేవియు సాంకృత్యాయనియు విభవంబుగా పరివారంబును ప్రవేశింతురు.)

వాస.—భగవతీ, అహో (ఎంతవింతగా నున్నది) నీకవనము! ఎట్లన, ఈకవనముచే ఈవృత్తాంతము మాయార్యపుత్త్రుని చరిత్రము నాటకముగా అల్లఁబడినట్టిది స్వానుభూతమే అయినను చూచునప్పుడు మున్నెన్నఁడును చూడనిదివోలె కుతూహలమును పెంచుచున్నది.

సాంకృ.—ఆయుష్మతీ, నీరసకావ్యము సయితము వినువారివీనులకు విందొనర్చుట ఆశ్రయప్రభావము గాని యొండుగాదు. కనుము,-

నికృష్టవస్తువు సైతము తలుచుగా ఉత్కృష్టవస్తువుయొక్క యాలంబనముచేత ఉత్కర్షను పొందును; బూడిద మదఫ టే

1. ఆశ్రయ గుణః—ఆలంబనముయొక్క (అనఁగా కథానాయకునియొక్క, ఇట, వత్సరాజుయొక్క) ప్రభావము.

మనో.—అదికోవణే, ఉట్ఠేహి ఉట్ఠేహి. ణచ్చిదవ్వం క్ఖు అమ్హేహిం తస్స ఎవ్వ ణాడఅస్స ణచ్చిదవ్వసేసం. తా ఏహి పెక్ఖాఘరం ఎవ్వ గచ్ఛమ్హ...ఎదం పెక్ఖాఘరం, జావ ఏహి పవిసమ్హ...సాహు ఏదం సజ్జీకిదం; దేవీఏ ఆఅంతవ్వం.

వాస.—భఅవది, అహో దే కవిత్తణం! జేణ ఏదం వుత్తంతం ణాడఓవణిబద్ధం సాణుహావం వి అమ్హాణం అయ్యవుత్తచరిదం అదిట్ఠపువ్వం విఅ దీసంతం అహిఅదరం కోదూహళం వడ్ఢావేది!

మత్తేభకుమ్భతటగత
మేతి హి శృఙ్గారతాం భస్మ.

నుఁగుకుంభస్థలమం దున్నదై అలంకారత్వ
మును చెందునుగదా.

[1] వాస.—(సస్మితమ్) భగవతి, సర్వస్య వల్లభో జామాతేతి జ్ఞాయత ఏవ. కి మనేన కథానుబన్ధేన? వర మేవ తన్నృత్యం ద్రష్టుమ్.

వాస.—(చిఱునగవుతో) భగవతీ, తెలియుచునే యున్నది అల్లుఁడు ఎల్లవారికిని వల్లభుఁడని. ఏల యీప్రస్తావమును పెంచుట? ఆనాట్యమును చూచుటయే మేలు.

[2] సాంకృ.—ఏవమ్. ఇన్దీవరికే, ప్రేక్షాగృహమార్గ మాదేశయ.

సాంకృ.—అవును. ఇందీవరికా, నాటకశాలకు దారి చూపుము.

చేటీ.—ఏ త్వేతు భట్టినీ.

చేటీ.—రమ్ము రమ్ము దేవీ.

[సర్వాః పరిక్రామన్తి.

[స్త్రీ లందఱు నడతురు.

ప్రాయః = తఱుచుగా, యత్ కిఞ్చిత్ అపి = ఏనికృష్టవస్తువైనను, మహతః ఆశ్రయాత్ = ఉత్కృష్టవస్తువుయొక్క ఆలంబనముచేత (ఉత్కృష్టవస్తువును ఆశ్రయించుటచేత), ఉత్కర్షం ప్రాప్నోతి = ఉత్కర్షను పొందును; హి = అదియెట్లనఁగా, భస్మ మత్త ఇభ కుమ్భ తట గతం (సత్) శృఙ్గారతాం యాతి = బూడిద మదపు టేనుఁగుయొక్క కుంభ స్థలమును పొందినది (అయి) గజాలంకారత్వమును పొందును. * 'శృఙ్గారో గజమణ్డనే సురతే రసభేదే చ' ఇతి హైమః. పనికిరాని బూడిద ఏనుఁగుకుంభస్థలము నాశ్రయించుటచేత ఏవిధముగా అలంకార మయినదో ఆవిధముగానే నానీరసకావ్యము వత్సరాజుంగూర్చి రచించిన దగుటచేత గణనీయ మైనది. * అర్థాంతరన్యాసాలంకారము, 'ఉక్తి రర్థాన్తరస్యాసః స్యాత్సామాన్యవిశేషయోః.' ఉత్కృష్టుని వత్సరాజు నాశ్రయించినందున స్వకావ్యము ఉత్కర్షం జెందినది-అనిప్రస్తుతము గమ్యమగునట్లుగా అప్రస్తుతమును చెప్పినందున * అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము, 'అప్రస్తుతప్రశంసా స్యాత్సా యత్ర ప్రస్తుతాశ్రయా.'

1. జామాతా—అల్లుఁడు, ఇట వత్సరాజు; సాంకృత్యాయనియందు మాతృగౌరవ ముంచి వాసవదత్త చెప్పుట.

2. దారిచూపు మనుటలో, దేవికి దారిచూపు మని, తాత్పర్యము.

వాస.—...భఅవది సవ్వస్స వల్లహో జామాదొత్తి జాణీఅది ఎవ్వ. కిం ఏదిణా. కహాణుబంధేణ? వరం ఎవ్వ తం ణచ్చిదం దట్ఠుం.

చేటీ.—ఏదు ఏదు భట్టిణీ.

సాంకృ.—(ఆలోక్య) అహ్హో ప్రేక్షణీయతా ప్రేక్షాగృహస్య?

(చూచి) అహో నాటకశాల యెంత కన్నులపండువుగా నున్నది!

[8] ఆభాతి [1] రత్న శత శోభిత శాతకుమ్భ
స్తమ్భావసక్త పృథు మౌక్తిక దామ రమ్యామ్
[4] అధ్యాసితం [3] యువతిభి [2] ర్వి జితాప్సరోభిః
[6] ప్రేక్షాగృహం [7] సురవిమాన సమాన [5] మేతత్.

౧ రత్నముల వందలచేత వెలుఁగొందిన బంగారుకంబములందు కట్టఁబడిన పెద్ద ముత్తె సరములచే రమణీయంబును ౨ అచ్చరలఁ గెలిచిన 3 గుబ్బెతలచేత ౪ అధిష్ఠితంబును అగు ౫ నీ ౬ నాటకశాల ౭ దేవతెల యాకాశయానమునకు తుల్యముగా ౮ ప్రకాశించుచున్నది.

మనో. ఆర.—(ఉపసృత్య) జ జయతు దేవీ.

మనో. ఆర.—(సమీపించి) జయము జయము దేవికి.

వాస.—అతిక్రాన్తా ఖలు సంధ్యా. త ద్గచ్ఛథ, లఘు గృహీత నైపథ్యమ్.

వాస.—సంజ దాఁటిపోయినది. మఱి పొండి, త్వరగా వేషము వేసికొండి.

ఉభే.—య దాజ్ఞాపయతి భట్టినీ. [ఇతి ప్రస్థితే.

ఇరువురు.—దేవియాజ్ఞ [అని యిరువురును తరలుదురు.

వాస.—ఆరణ్యికే, ఏతై రేవ

వాస.—ఆరణ్యికా, వీనితోనే నా

మదఙ్గపినద్ధై రాభరణై ర్నేపథ్య

యొడలఁ దాల్పఁబడినయాభరణములతో

2. అధ్యాసితం: సర స్త్రీ త్యప్సరసః, 'స్త్రియాం బహు ష్వప్సరసః స్యా దేక త్వేఽ ప్సరా అపి.' * ఉపమాలంకారము; విజిత—ఉపమావాచకము, 'స్పర్థ తె జయతి ద్వేష్టి ద్రుహ్యతి ప్రతిగర్జతి' ఇత్యాదులు దండ్యాచార్యులచే ఉపమావాచకములుగా పఠింపఁబడినవి. * ఉదాత్తాలంకారంబును, 'ఉదా త్త మృద్ధే శ్చరితమ్.'

మనోరమారణ్యికే.—జేదు జేదు భట్టిణీ.

వాస.—అదిక్కంతా క్ఖు సంఝా; తా గచ్ఛహ లఘు గెణ్హాధ ణేవచ్ఛం.

ఉభె.—జం అణవేది భట్టిణీ.

భూమిం గత్వా ఆత్మానం ప్రసాధయ. (ఆభరణా న్యఙ్గా దవతా ర్యార్పయిత్వా) మనోరమె, త్వ మపి [1] నలగిరిగ్రహణ పరితుష్టేన తాతేన ఆర్యపుత్రాయ దత్తా న్యాభరణాని ఇన్దీవరికాసకాశాద్గృహీత్వా, నేపథ్యభూమిం గత్వా ఆత్మానం మణ్డయ, యేన సుసదృశీ దృశ్యసే మహారాజస్య.

నేపథ్యగృహమునకుం బోయి నిన్ను అలంకరించుకొమ్ము. (ఆభరణములను ఒడలినుండి తీసి యిచ్చి) మనోరమా, నీవును మానాయన ఆర్యపుత్త్రునికి నలగిరిని పట్టినందులకు మెచ్చి యిచ్చిన యాభరణములను ఇందీవరిక యొద్దనుండి కైకొని నేపథ్యగృహమునకుం బోయి నిన్నలంకరించుకొమ్ము, అట్లు చేసిన మహారాజును కేవలము సరి పోలుదువు.

[మనో. ఇన్దీవరికాసకాశా దాభరణాని గృహీత్వా సహారణ్యికయా నిష్క్రాన్తా.

[మనో. ఇందీవరికయొద్దనుండి నగలం గైకొని ఆరణ్యికతో నిష్క్రమించును.

ఇన్దీ.—ఇద మాసన ముపవిశతు భట్టినీ.

ఇన్దీ.—ఇదిగో ఆసనము, దేవి కూర్చుండవచ్చును.

[2] వాస.—(ఆసనం నిర్దిశ్య) ఉప

వాస.—(ఆసనముం జూపి) భగవతి

1. నలగిరి యను నేనుఁగువృత్తాంతము పీఠికలో ప్రస్తావింపఁబడియున్నది. అది యొకతఱిని మదమెక్కి కంబముం ఔకలించి దుముకులాడుచుం ద్రిమ్మరం జొచ్చినట్లు మేఘసందేశమువలనం దెలియుచున్నది. అప్పుడు దానిని వత్సరాజు పట్టినట్లు ఈ కథవలన నిటం దెలియుచున్నది.

> " ప్రద్యోతస్య ప్రియదుహితరం వత్సరాజో౽త్ర జహ్రే,
> హైమం తాళద్రుమవన మభూ దత్ర త స్యైవ రాజ్ఞః,
> అత్రోద్భ్రాన్తః కిల నలగిరిః స్తమ్భ ముత్పాట్య దర్పా,
> ది త్యాగన్తూ న్రమయతి జనో యత్ర బన్ధూ నభిజ్ఞః." మేఘః.

2. నిర్దిశ్య - చూపుట భగవతికి. ఉపవిశతు అనుట భగవతిని.

వాస.—ఆరణ్ణిఏ ఏదేహిం ఎవ్వ మదంగపిణద్ధేహిం ఆహరణేహిం ణేవచ్ఛభూమిం గదుఅ అప్పాణం పసాధేహి....మణోరమే, తుమం పి ణళగిరిగ్గహణపరితుట్ఠేణ తాదేణ అయ్యవుత్తస్స దిణ్ణాఇం ఆభరణాఇం ఇందీవరిఆసఆసాదో గెణ్హిఅ, ణేవచ్ఛభూమిం గదుఅ, అప్పాణం మండేహి, జేణ సుసరిసీ దీససి మహారాఅస్స.

ఇన్దీ.—ఇదం ఆసణం ఉవవిసదు భట్టిణీ.

విశతు చ భగవతీ.

[ఉభే ఆసనగ్రహణం నాటయతః.

[1] (తతః ప్రవిశతి గృహీతనేపథ్యః కఞ్చుకీ.)

కఞ్చుకీ.—

[2] అన్తఃపురాణాం విహితవ్యవస్థః
పదే పదే ఽహం స్ఖలితాని రక్షన్
జరాతురః సంప్రతి దణ్డనీత్యా
సర్వం నృపస్యానుకరోమి వృత్తమ్.

యయు కూర్చుండవలయు.

[ఇరువురును కూర్చుండుట నభినయింతురు.

(అంత వేసముదాల్చిన కంచుకి ప్రవేశించును.)

కంచు.—రాణివాసములకు ఏర్పాటులు సేయుచు, అడుగడుగునను తడఁబాటు తప్పించుకొనుచు, ముదిమిచే దుర్బలుఁడనై యిపుడు, కఱ్ఱ యూనుకొని నడచుచు, నేను, పట్టణములయందు ఏర్పాటులు సేయువాఁడును, ఒక్కొక్క యధికార మందునుగలుగు పొరఁబాట్లను తొలఁగించు వాఁడును, అర్థశాస్త్రము ప్రయోగించువాఁడును, అగు రాజుయొక్క సమస్తచర్యను అనుకరించుచున్నాను.

వాస.—...ఉవవిసదు అ భఅవదీ.

1. ఇదె నాటకశేషప్రయోగారంభము. ఒకతె కంచుకివేషము వేసికొని వచ్చిన దనుట. ఈకంచుకి ఉజ్జయినిలో ప్రద్యోతునియంతఃపురమువాఁడు. ఇట కథాస్థలము ఉజ్జయినిలో రాజమందిరము.

2. అన్తఃపురాణామ్ = రాణివాసములకు (పురాణామ్ అన్తః = పట్టణముల లోపల అని రాజపరము), విహిత వ్యవస్థః = చేయఁబడిన యేర్పాట్లుగలవాఁడనై, పదే పదే సంస్ఖలితాని రక్షన్=అడుగడుగునను తడఁబాటులను తప్పించుకొనుచు (ఒక్కొక్కయధికారమందును పొరఁబాట్లను తప్పించుచు అని రాజపరము), జరా ఆతురః = ముదిమిచేత దుర్బలుఁడనై, సంప్రతి = ఇప్పుడు, దణ్డ నీత్యా = కఱ్ఱయొక్క నడుపుటచేత (కఱ్ఱ యూనుకొని నడుచుచు) (అర్థశాస్త్రముచేత- అర్థశాస్త్రప్రయోగముచేత అని రాజపరము), నృపస్య సర్వం వృత్తమ్ అనుకరోమి = రాజుయొక్క సమస్త వ్యాపారమును అనుకరించుచున్నాను. పదే పదే—రాజపరముగా - అమాత్యులు సేనాపతులు, కోశాధ్యక్షులు, మునసబులు, అమల్దారులు, కొత్వాలులు, లోనగు నుద్యోగస్థులయందు అనుట. దండనీతి = రాజు ఎట్లు నడచుకోవలయునో ఆపద్ధతిని చెప్పునట్టి శాస్త్రము; దానికే రాజనీతి, అర్థశాస్త్రము, అని నామాంతరములు.

'దమో దణ్డ ఇతి ఖ్యాత, స్తాస్థ్యాద్దణ్డో మహీపతిః,
తస్య నీతి ర్దణ్డనీతి, ర్నయనా న్నీతి రుచ్యతే.' కామన్దకీ.

* ఉపమాలంకారము.

ఆజ్ఞాపితోఽస్మి విమానితాశేషశత్రుసైన్యేన యథార్థనామ్నా [1] మహాసేనేన—"సమాదిశ్యతా మన్తఃపురేషు, యథా 'శ్వో వయం [2] మదనోత్సవ మనుభవామః; అతో యుష్మాభి రుత్సవానురూప నేపథ్యోజ్జ్వలేన పరిజనేన సహ మన్మథోద్యానం గన్తవ్య మి' తి."

శత్రువుల నెల్ల నోడించినదండుగలవాఁడై అన్వర్థనామధేయుఁడైన మహాసేనునిచే 'రేపు మేము మదనోత్సవ మనుభవించెదము, అందులకు ఉత్సవమునకుం దగిన వేషముచే వెలుఁగొందెడి పరిజనముతోఁ గూడ మీరు మన్మథోద్యానమునకు రావలసినది' అని, రాణివాసములకు తెలుపుడు సేయుమని నేను ఆజ్ఞాపింపఁబడితిని.

[3] సాంకృ.—(కఞ్చుకినం నిర్దిశ్య) ప్రవృత్తా ప్రేక్షా; దృశ్యతామ్.

సాంకృ.—(కంచుకిని చూపి) ఆట ఆరంభమయినది; చూడుము.

కఞ్చు.—తదేతావ దాదేష్టవ్యం పరిజనేన సహాగన్తవ్య మితి, న నేపథ్యోజ్జ్వలే నేతి. కుతః—

[4]పాదై ర్నూపురిభి, ర్నితమ్బఫలకై
శ్శిఞ్జానకాఞ్చీగుణై,
ర్హారాపాదితకాన్తిభిః స్తనతటైః,
కేయూరిభి ర్బాహుభిః,

కంచు.—అయినను, పరిజనముతో రావలసినది అని తెల్పినం జాలును, 'వేషముచే వెలుఁగొందెడి' యన నక్కఱలేదు. ఏలన:

ఇచట దేవేరుల యూడిగంపుఁజేడియలు సయితము, పాదములందు అందియలు, విశాలమయిన పిఱుందుపై మ్రోఁగుచున్న మొలనూలును, చనుగట్టులపై వెలుఁగులుచ

1. కథాసరిత్సాగరమున వాసవదత్తా జనకునికి తొలుత మహాసేనుఁ డని పేరు, అనంతరము తత్కృతచండోపాసనచే చండమహాసేనుఁ డని మాఱినది. మహతీ సేనా యస్య సః - మహాసేనః.

2. 'ఉదయనోత్సవమ్' అనికొన్ని ప్రతులందున్నది. ఆపాఠమునకు ఉదయనుని (వత్సరాజును) ఖయిదు విడిపించుటకై సంకల్పితమయిన యుత్సవము అనియర్థము.

3. సాంకృత్యాయని ఆట చూడుమని వాసవదత్తను హెచ్చరించుచున్నది.

4. అత్ర దేవీనామ్ ఏష పరిచారికా పరిజనః అపి = ఇచట దేవేరులయొక్క యీ యూడిగంపుఁ బరివారము సైతము, నూపురిభిః పాదైః = అందెలుగల పాదములతోను, శిఞ్జాన కాఞ్చీ గుణైః నితమ్బ ఫలకైః = మొరయుచున్న మొల త్రాడుగల పిఱుఁదు బల్లలతోను, హార ఆపాదిత కాన్తిభిః స్తన తటైః = ముత్తెపుఁ బేరులచే ఒసఁగఁ

కర్ణైః కుణ్డలిభిః కరైః సవలయైః,
సస్వస్తికై ర్మూర్ధజై,
ర్దేవీనాం పరిచారికాపరిజనోఽ
ప్యేషోఽత్ర సందృశ్యతే.

న ఖలు కిఞ్చిద త్రాపూర్వ మనుష్ఠేయమ్. కేవలం స్వామ్యాదేశ ఇతి మత్వాహం సమాదిష్టం తదాజ్ఞాశేషం [1] రాజపుత్త్ర్యై నివేదయామి. (ఇతి పరిక్ర మ్యావలోక్య చ) ఇయం వాసవదత్తా వీణాహస్తయా కాఞ్చనమాలయాఽనుగమ్యమానా [2] గాన్ధర్వశాలాం ప్రవిష్టా. యావ దస్యాః కథయామి.

[ఇతి పరిక్రామతి.

(తతః ప్రవిశతి గృహీతవాసవదత్తానైపథ్యా ఆసనస్థా ఆరణ్యికా, వీణాహస్తా కాఞ్చనమాలా చ.)

ఆర.—హఞ్జే కాఞ్చనమాలే,

ల్లుము త్తెపుఁబేరులును, బుజములందు అంగదములును, వీనులయందు కమ్మలును, చేతులందు కడియములును, తలకట్టునందు స్వస్తికంబును, దాల్చినవారై అగపడుచున్నారు.

ఇటుచేయవలసినది అపూర్వము ఏమియు లేదు. కేవలము ప్రభువునానతి యని తలఁచి నేను నియమింపఁబడినయాయాజ్ఞాశేషమును రాజకుమారి కెఱుక చేసెదను. (అని నడచి, చూచి యు) కేల వీణియం గొని కాంచనమాల వెంట రా ఇదిగో వాసవదత్త సంగీతశాలం జొచ్చినది. ఈమెతో చెప్పెదను.

[అని నడచును.

(అంత వాసవదత్తవేషము దాల్చి ఆసనమందు గూర్చున్నదిగా ఆరణ్యికయు వీణం గేలఁ గొని కాంచనమాలయు ప్రవే.)

ఆర.—ఓసి, కాంచనమాలా, ఏల మఱి

బడిన శోభగలవైన చను గట్టులతోను, కేయూరిభిః బాహుభిః = అంగదములుగల భుజములతోను, కుణ్డలిభిః కర్ణైః = కమ్మలుగల చెవులతోను, సవలయైః కరైః = కడియములతోడి చేతులతోను, సస్వస్తికైః మూర్ధజైః = స్వస్తిక మను పేరియాభరణముతోడి తలవెంద్రుకలతోను, సంలక్ష్యతే = అగపడుచున్నది. దేవీనామ్ - వాసవదత్తాజనని యగు నంగారవతి లోనగువారు చండమహాసేనుని దేవేరులు. అపి శబ్దముచే, ఊడిగంపుఁజేడియలే ఇంత విభవముగా నలంకరించికొనఁగా ఇఁక అంతకన్న మెచ్చువారును దేవేరులును ఎట్టియుజ్జ్వలనైపథ్యము దాల్తురో చెప్పవలయునా అని * కావ్యార్థాపత్త్యలంకారధ్వని.

1. రాజపుత్త్ర్యై - వాసవదత్తకు.

2. గన్ధర్వాణా మిదం గాన్ధర్వం సంగీతశాస్త్రమ్.

కస్మాత్ పునశ్చిరయత్యద్య వీణాచార్యః?

విలంబించుచున్నాఁడు నేఁడు వీణాగురువు?

కాఞ్చ.—భర్తృదారికే, దృష్టస్తేనైక ఉన్మత్తః, తస్య వచనం శ్రుత్వా [1] చిత్రేణ భావితః హసన్ తిష్ఠతి.

కాంచ.—భర్తృదారికా, ఆయన యొక వెట్టివానిని చూచినాఁడు, వానిమాట విని వింతపడి నవ్వుచు ఉన్నాఁడు.

ఆర.—(సహస్తతాళం విహస్య) హఞ్జే, సుష్ఠ్వేతద్భణ్యతే 'సదృశాః సదృశేషు రజ్యన్తే' ఇతి. [2] ద్వావప్యత్రోన్మత్తౌ.

ఆర.—(చప్పట్లు చఱచుచు, నవ్వి) ఓసీ, ఒప్పుగా చెప్పఁబడినది 'సమానులు సమానులయందు అనురక్తులగుదురు' అను నిది. ఇరువురును ఇట ఉన్మత్తులు.

సాంకృ.—రాజపుత్త్ర్యాః [3] సదృశమాకారం పశ్యామ్యస్యాః; తాదృశేనాకారేణావశ్యం [4] త్వదీయాంభూమికాం సంభావయిష్యతి.

సాంకృ.—రాకుమారీ, నీపోలికగా ఈమెయాకారము నాకగపడుచున్నది. అట్టియాకారముతో తప్పకుండ నీవేషమును చక్కఁగా నెఱవేర్చును.

కఞ్చు.-(ఉపసృత్య) రాజపుత్త్రి,

కంచు.—(సమీపించి) రాజపుత్త్రీ, ఏలి

1. ఈయున్మత్తుఁడు వసంతకుఁడు. వెట్టివేషమున బంధనగతునికి వత్సరాజునకు యౌగంధరాయణ విరచిత మయినవాసవదత్తాహరణపూర్వక నిజదేశగమనోపాయము నివేదింప వచ్చినవాఁడు. అతఁడు తెలిపినవింత పన్నాగమునకు వత్సరాజు ఆశ్చర్యపడుచుండెను; దానిని ఉన్మత్త వేషభాషా చేష్టలకు వింత పడుటగా ఆవక్త్రి వచించినది.

2. రాజు ఉన్మత్తుఁ డనుటలో కామోన్మత్తుఁ డని గూఢభావము.

3. నీపోలిక నున్నదిగావున, వేషములో నీవే అనిపించు నని భా.

4. ప్రియదర్శిక వాసవదత్తకు పినతల్లికూఁతురు గావున ఈపోలిక. తనపినల్లికూఁతురని వాసవదత్త యెఱుఁగదు.

ఆర.—హంజే కంచణమాలే, కీస ఉణ చిరాయది అజ్జ వీణాఆరిఓ?

కాఞ్చ.—భట్టిదారిఏ, దిట్ఠో దేణ ఎక్కో ఉమ్మత్తో; తస్సవఅణం సుణిఅ చిత్తేణ భావిదో హసంతో చిట్ఠఇ.

ఆర.—...హంజే సుట్ఠు ఏదం భణీఅది-'సరిసా సరిసేసు రజ్జంతి' త్తి. దువేవి ఎత్థ ఉమ్మత్తా.

దేవ స్త్వా మాజ్ఞాపయతి 'శ్వోఽవశ్య మస్మాభి ర్వీణాం వాదయ న్తీ శ్రోతవ్యా; త త్త్వయా నవత న్త్రీసజ్జయా ¹ఘోషవత్యా స్థేయ మి' తి.

నవారు నిన్ను ఆజ్ఞాపించినారు 'రేపు తప్పక మేము నీవీణావాదనమును వినవలయును. అందుకై నీవు తొమ్మిదితంతులుకట్టిన ఘోషవతిని కొనిరావలయును' అని.

ఆర.—ఆర్య, య ద్యేవం లఘు ²వీణాచార్యం విసర్జయ.

ఆర.—అయ్యా, అట్లైని వెంటనే వీణాగురువును పంపు.

కఞ్చు.—ఏష వత్సరాజం ప్రేషయామి. [ఇతి నిష్క్రాన్తః.

కంచు—ఇదె వత్సరాజును పంపెదను. [అని నిష్క్రమించును.

ఆర.—కాఞ్చనమాలే, ఉపనయ మే ఘోషవతీమ్, యావ దస్యా స్తన్త్రీః పరీక్షే.

ఆర.—కాఞ్చనమాలా, నా (చేతి) కిమ్ము ఘోషవతిని, దానితంతులను పరీక్షించెదను.

[కాఞ్చ.—వీణా మర్పయతి. ఆర.—ఉత్సఙ్గే వీణాం కృత్వా ³సారయతి.

[కాంచ.— వీణ నిచ్చును. ఆర.— వీణను ఒడిలోపెట్టుకొని తంతులను తుడుచును.

(తతః ప్రవిశతి గృహీతవత్సరాజనేపథ్యా మనోరమా.)

(అంతట వత్సరాజువేసముదాల్చినదై మనోరమ ప్రవేశించును.)

మనో.—(స్వగతమ్) చిరయతి మహారాజః. కిం న కథితం వసన్తకేన? అథవా దేవ్యా బిభేతి? యదీదానీ మాగచ్ఛే త్తదా రమణీయం భవేత్.

మనో.—(స్వగతము) తామసించుచున్నాఁడు మహారాజు. చెప్పలేదేమో వసంతకుఁడు? ఒండె, (ప్రభువు) దేవికి వెఱచుచున్నాఁడా? ఇప్పుడు వచ్చునేని బాగుగా నుండును.

1. ఘోషవతి యని వత్సరాజువీణకు పేరు, వీణామాత్రమునకును పేరు.
2. వీణాచార్యుఁడు వత్సరాజు.
3. సారయతి-'తన్త్రీ మార్ద్రాం నయనసలిలై స్సారయిత్వా కథఞ్చిత్' మేఘః.

ఆర.—అయ్య జఇ ఎవ్వం లహు వీణాఆరిఅం విసజ్జేహి.

ఆర.—కంచణమాలే, ఉవణేహి మే ఘోసవదిం, జావ సే తన్దీఓ పరిక్ఖేమి.

మనో.—...చిరఅది మహారాఓ. కిం ణ కహిదం వసంతఏణ? అహవా దేవీఏ భాఅది? జఇ దాణిం ఆఅచ్ఛే తదో రమణిజ్జం భవే.

(తతః ప్రవిశతి రాజా, అవగుణ్ఠితశరీరో విదూషకశ్చ.)

(అంతట రాజును, ముసుగు వేసికొని విదూషకుడును, ప్రవేశింతురు.)

రాజా. —

సంతాపం ప్రథమం తథా న కురుతే
శీతాంశురద్యైవ మే,
నిశ్వాసా గ్లపయన్త్యజస్రమధునై
వోష్ణా స్తథా నాధరమ్;
సంప్రత్యేవ మనో న శూన్యమలసా
న్యఙ్గాని నో పూర్వవత్
దుఃఖం యాతి మనోరథేషు తనుతాం
సంచిన్త్యమానేష్వపి.

రాజు.—నాకు చంద్రుడు ఇప్పటివఱకు కాక పెట్టుచున్నవాడు అట్లు పెట్టుటను ఇపుడే తొలిమాఱు మానినాడు. ఇప్పటివఱకు వేడులై తెంపులేకుండ పెదవిని వాడించుచుండిన యూర్పులు అట్లు చేయుటను ఇప్పుడే మానినవి. ఇంతవఱకు మనస్సునందుండిన శూన్యత యిప్పుడే వదలినది. ఇంతవఱకు అంగములందున్న యలసత యిప్పుడే పోయినది. కోరికలను తలపోసికొనుమాత్రాననే దుఃఖము సన్నగిల్లుచున్నది.

వయస్య, సత్యమేవోక్తం మనోరమయా, యథా, "ఏషా మమ ప్రియసఖీ మహారాజస్య దేవ్యా దర్శనపథాదపి రక్ష్యతే, తదయం సమాగమోపాయః: అద్య రాత్రావస్మాభిరుదయనచరితం నామ నాటకం దేవ్యాః పురతో నర్తితవ్యమ్,

వయస్యా, నిజమేనా మనోరమ మాట? ఏమనగా—"ఇదె ఈనా నెచ్చెలిని మహారాజుకంటిదారిలోనేనియు పడనీయక దేవి కాచుచున్నది. దానం జేసి యిది సమాగమోపాయము: ఈ రాత్రి మేము ఉదయనచరిత మను నాటకమును దేవిముందర నాడ వలసియున్నది, అందు ఆరణ్యిక వాసవదత్తయగును, నేనును వత్సరాజ

మే శీతాంశుః తథా సంతాపం అద్యైవ ప్రథమం న కురుతే = నాకు చలివెలుంగు (చంద్రుడు) మునుపటివలె (= మునుపు కాక చేసినవిధమున) కాక (చేయుట) ను ఇప్పుడే తొలిమాఱు మానినాడు, ఉష్ణాః నిశ్వాసాః తథా అధునైవ అజస్రం అధరం న గ్లపయన్తి = వేడి యూర్పులు మునుపటివలె (మునుపు సంతతము వాడించినట్లు) ఇప్పుడే సతతముగా పెదవిని వాడింపవు, సంప్రత్యేవ మనః శూన్యం న = ఇప్పుడే మనస్సు శూన్యత మానినది, అఙ్గాని పూర్వవత్ అలసాని నో = అవయవములు మునుపటివలె (మునుపు అలసములైనట్లు) (ఇప్పుడే) అలసములుగావు, మనోరథేషు సంచిన్త్యమానేషు అపి దుఃఖం తనుతాం యాతి = కోరికలను తలపోయుచున్న మాత్రాననే దుఃఖము సన్నగిల్లును (అవి తీఱునే తీఱినచో దుఃఖము ఏమయిపోవునో అని భా.)

* అర్థాంతరన్యాసాలంకారము, * కావ్యార్థాపత్త్యలంకారధ్వనియు.

తత్రారణ్యికా వాసవదత్తా భవిష్యతి, అహమపి వత్సరాజః, తచ్చరితే నైవ సర్వం శిక్షితవ్యమ్. తదాగత్య స్వయమేవ స్వాం భూమికాం కుర్వాణః సమాగమోత్సవ మనుభవతు." ఇతి?

నయ్యెదను; అతని చరితమును బట్టియే సర్వమును నేర్పవలను; కావున ఆయన తానే వచ్చి తన వేషమును నెఱవేర్చి సమాగమోత్సవము ననుభవించుఁగావుత," అని?

విదూ.—యది మాం న ప్రత్యేషి, ఏషా మనోరమా తవ వేషం ధారయన్తీ తిష్ఠతి, తదుపసర్ప్య స్వయమేవ పృచ్ఛ.

విదూ.—నామాటయందు నమ్మకము లేదేని, ఇదె మనోరమ నీ వేషము దాల్చి యున్నది, దగ్గఱకు పోయి నీవే అడుగు?

రాజా.—(మనోరమా ముపసృత్య) మనోరమె, సత్య మిదం యద్వసన్తకో౽భిధత్తే?

రాజు.—(మనోరమకడకుం జని) మనోరమా, నిజమే వసంతకుఁడు చెప్పునది?

మనో.—భర్తః, సత్యమ్; మణ్డయ ఏతై రాభరణై రాత్మానమ్.

మనో.—దేవా, నిజము. ఈ తొడవులతో దేహమును అలంకరించుకొమ్ము.

[ఇత్యాభరణా న్యఙ్గాదవతార్య సమర్పయతి. రాజా పరిదధాతి.

[అని నగలను (తన) యొడలినుండి తీసి యిచ్చును. రాజు ధరించును.

విదూ.-ఏతే ఖలు రాజానః దాస్యా ప్యేవం నర్త్యన్తే! అహో కార్యస్య గురుకతా!

విదూ.—ఈ రాజులు దాసిచేత సయిము ఇట్లు ఆడింపఁబడుచున్నారు! ఆహా! కార్యగౌరవము!

రాజా.—(విహస్య) మూర్ఖ, నైష కాలః పరిహాసస్య. నిభృతేన

రాజు.—(నవ్వి) మూర్ఖుఁడా, ఇది కాదోయి సమయము ఎగతాళికి. రహస్య

విదూ.—జఇ మం ణ పత్తిఆఅసి, ఏసా మణోరమా తుహ వేసం ధారఅంతీ చిట్ఠఇ, తా ఉపసప్పిఅ సఅం ఎవ్వ పుచ్ఛ.

మనో.—భట్టా సచ్చం. మండఅ ఏదేహిం ఆహరణేహిం అప్పాణం....

విదూ.—ఏదే క్ఖు రాఆణో దాసీఏవి ఎవ్వం ణచ్చంతి! అహో కజ్జస్స గురుఅదా!

చిత్రశాలాం ప్రవిశ్య మనోరమయా సహాస్మన్నృత్తం పశ్యతాస్థీయతామ్.

ముగా చిత్రశాలకుఁ బోయి మనోరమతోఁ గూడ మాయాటను చూచుచునుండుము.

[విదూ.—తథా కరోతి.

[విదూ.—అట్లు చేయును.

ఆర.—కాఞ్చనమాలే, తిష్ఠతు వీణా, ప్రక్ష్యామి తావత్కిమపి.

ఆర.—కాంచనమాలా, వీణను ఉండనీ, ఒకానొకటి యడిగెదను.

రాజా.—శృణోమి తావత్, కతమోఽయముద్దేశో వర్తత ఇతి.

రాజు.—వినియెదఁగాక, సందర్భము ఏదిగా నున్నదో అని.

[ఇత్యవహితః శృణోతి.

[అని అక్కఱగా వినును.

కాఞ్చ.—పృచ్ఛతు భర్తృదారికా.

కాంచ.—అడుగుము భర్తృదారికా.

ఆర.—సత్యమేవ తాత ఏవం మన్త్రయతే? యథా.— 'యది వీణాం [1]వాదయన్ అపహరతి మాం వత్సరాజః, అవశ్యం ముఞ్చామీ'తి.

ఆర.—నిజముగానే నాయన యిట్లు చెప్పెనా? ఏమనఁగా.—వీణను వాయింపించుచు వత్సరాజు నన్ను (చండమహాసేనుని) మెప్పించినయెడల, తప్పక విడిచెదను' అని.

[2] రాజా.—(ప్రవిశ్య పటాక్షేపేణ, సహర్షం వస్త్రాన్తే గ్రన్థిం బద్ధ్వా)

రాజు.—(పటాక్షేపంబునం బ్రవేశించి, సంతసముతో వలువయంచున ముడి

1. చండమహాసేనుని యభిప్రాయమున-'వాదయన్' ఇచ్చునిచోఁద ఇచ్చు, (వాసవదత్తచేత) వాయింపించుచు అని యర్థము. 'మేము మెచ్చు నట్లుగా నీచేత వత్సరాజు వీణవాయింపించెనేని అతనిని చెఱనుండి విడుదల చేసెదను,' అనుట.

2. పైచండమహాసేనవాక్యమునకు వత్సరాజు ఇట్లు అర్థాంతరము కల్పించి పలు

ఆర.—కంచణమాలే, చిట్ఠదు వీణా. పుచ్ఛిస్సం దావ కింపి.

కాఞ్చ.—పుచ్ఛదు భట్టిదారిఆ.

ఆర.—సచ్చం ఎవ్వ తాదో ఎవ్వం మంతేది? జహ 'జఇ వీణం వాదఅంతో అవహరది మం వచ్ఛరాఓ, అవస్సం ముంచేమి' త్తి.

ఏవ మేతత్ క స్సందేహః ?
సపరిజనం ప్రద్యోతం
విస్మయ ముపనీయ వాదయ౯
వీణామ్
వాసవ దత్తా మచిరాత్
పశ్యా మ్యహ మపహ౯రా మీతి.

వైచి) సరియె ఇది. సందేహ మేమి?
ప్రద్యోతునికిని అతనిపరిజనములకును ఆశ్చర్యము పుట్టించి, వీణను వాయించుచు వాసవదత్తను త్వరలో అపహరించెద నని నమ్ముచున్నాను.

యతః సువిహితం సర్వం ఎట్లన, యౌగంధరాయణుఁడు సకలకును-'వీణను వాయించుచు వత్సరాజు వాసవదత్తను కొనిపోయినయెడల ఆమె నతనికి వదలెదను' అని. పటాక్షేపము-తెర వేయమి; పాత్రప్రవేశమునకు తెర వేయుటయు సంభ్రాంతప్రవేశమునకు తెర వేయమియు నియతములు. వస్త్రాంతమున ముడివేయుట ప్రతిజ్ఞాసూచనార్థము.

ఇది మొదలుగా రాజుయొక్క కొన్ని భాషితములను రాజు ఉజ్జయినిలో వాసవదత్తా కాంచనమాలలకడకే యేఁగుచు పలికినను వారు వినలేదు. వారిభాషితములను మాత్రము రాజు వినుచునే యుండెను. వాసవదత్త రెండుపాటలు వీణమీఁద పాడినయనంతరము వత్సరాజు తటాలున ఆమెను సమీపించి ఆసంగీతమును పొగడఁదొడంగువఱకు ఆయనను వారు చూడలేదు. అతఁడక్కడనుండుట నెఱుంగరు. అపుడు చూచినవెంటనే వాసవదత్త లేచి యాతనికిం బ్రణమిల్లినది. ఇట్లని రాఁగలగ్రంథమువలన తేటపడును. వత్సరాజు 'యది వీణా మి'త్యాదివాక్యమును (౧) వాసవదత్త పలుకఁగా విన్నాఁడా? (౨) కంచుకి ఆమెతో చెప్పినట్టే ఆమాటను ఆయనతోను చెప్పినాఁడా? (3) వత్సరాజనుకొన్న మాట వారు పలికికొన్న మాటయు కాకతాళీయముగా ఒండొకటితో సరిపోయినవా?. (౨)వ పక్షము సరిగా నుండు నని తోఁచెడిని. కంచుకి 'వత్సరాజును పంపెదను' అని చెప్పిపోవుటయే గమకము.

౩. సపరి...నీయ = పరిజనసమేతుని ప్రద్యోతుని (మన మింత కాచియున్నను ఎట్లు తప్పించుకొనిపోయినాఁడురా యీవత్సరాజు! వాసవదత్తను సైతము హరించి!యని) ఆశ్చర్యము పొందించి,వీణాం వాదయ౯ (వాసవదత్తాసమేతముగా ఏనుగుమీఁద కూర్చుండి వినోదముగా) వీణ వాయించుచు, అహమ్ అచిరాత్ వాసవదత్తామ్ అపహరామి ఇతి పశ్యామి= నేను ఇఁక కొంచెము సేపటికి వాసవదత్తను (తండ్రియనుమమతి లేకుండ, అతనిని సరకుగొనక) కొనిపోయెదను అని చూచుచున్నాను.

* వక్రోక్త్యలంకారము, 'వక్రోక్తిః శ్లేషకాకుభ్యా మపరార్థ ప్రకల్పనమ్.'

యౌగన్ధరాయణేన. !

మును చక్కఁగా ఏర్పఱిచి యున్నాఁడు.

వాస.—(సహ సోత్థాయ) జయత్వార్యపుత్త్రః.

వాస.—(తటాలున లేచి) జయము ఆర్య పుత్త్రునికి.

రాజా.—(స్వగతమ్) కథమ్; ప్రత్యభిజ్ఞాతోఽస్మి దేవ్యా.

రాజు.—(స్వగతము) ఇఁక నెట్లు? దేవి నన్ను తెలిసికొన్నదే!

సాంకృ.—అల మలం సంభ్రమేణ. ప్రేక్షణీయక మేతత్.

సాంకృ.—ఏల తొట్రుపాటు? ఆట (యే గదా) యిది.

వాస.— (సవిలక్షస్మిత ముపవిశ్య) కథం మనోరమా ఖ ల్వేషా. మయా పునర్ జ్ఞాత మార్యపుత్త్ర ఏష ఇతి. సాధు! మనోరమే సాధు ! శోభనం న ర్తితమ్.

వాస.—(వెడనవ్వు నవ్వుచు కూర్చుండి) ఏమి! మనోరమయే గదా యిది. ఆర్యపుత్త్రుఁడే అని నే ననుకొంటిని. బళీ మనోరమా, బళి! చక్కఁగా ఆడితివి.

రాజా.—(సహర్ష మాత్మగతమ్) ఇదానీ ముచ్ఛ్వసితోఽస్మి.

రాజు.—(సంతోషముతో, తనలో,) ఇప్పుడు నాదిగులు తీఱినది.

సాంకృ.—రాజపుత్త్రి, స్థాన ఏవ కారితా భ్రాన్తిర్మనోరమయా. పశ్య.—

సాంకృ.—రాజకుమారీ, మనోరమ (యీ) భ్రాంతిని కలిగించుట యుక్తమే. కనుము.—

[2] రూపం త న్నయనోత్సవాస్పద మిదం,
వేష స్స ఏ వోజ్జ్వలః,

నేత్రానందాధారభూత మయిన యీ రూపము వత్సరాజురూపమే, వెలుఁగొందుచున్న యీవేషము ఆయన వేషమే,

1. యౌగంధరాయణుని పన్నాగమును ఇప్పుడే రాజు వసంతకునివలన వినె నని పూర్వోక్తోన్మత్తదర్శన ప్రస్తావముచే నూహ్యము.

2 నయన ఉత్సవ ఆస్పదమ్ ఇదం రూపం తత్ ఏవ=కన్నుల పండువునకు ఆధారమైన

వాస.—...జేదు అజ్జఉత్తో.

వాస.—...కహం మణోరమా క్ఖు ఏసా! మఏ ఉణ జాణిదం అయ్యఉత్తో ఏసో త్తి. సాహు! మణోరమే, సాహు! సోహణం ణచ్చిదం!

సా మత్తద్విరదోచితా గతి రియం,
తత్సత్త్వ మత్యూర్జితమ్,
లీలా సైవ, స ఏవ సాన్ద్రజలద
ప్రహ్లాదానుకారీ స్వనః,
సాక్షా ద్దర్శిత ఏష నః కుశలయా
వత్సేశ ఏ వానయా.

మదపుటేనుఁగునడకవంటియీనడక ఆయననడకయే, మిక్కిలిప్రౌఢ మయినయీ గాంభీర్యము ఆయనదే, (ఈ) విలాసము అతనిదే, నీటితో నిండియున్న మేఘము యొక్క యుఱుమువంటి (యీ) ఎలుంగు(ను) ఆయనయెలుంగే, నేర్పరి యీమనోరమ మనకు సాక్షాత్తుగా వత్సరాజునే చూపినది.

[1] వాస.—హఞ్జే, ఇన్దీవరికే, బద్ధే నార్యపుత్త్రేణాహం వీణాం శిక్షితా, త దస్య కురు నీలోత్పల దామ్నా నిగళమ్.

వాస.—ఓసీ, ఇందీవరికా, సంకెళ్లలో నుండి ఆర్యపుత్త్రుఁడు నాకు వీణ నేర్పినాఁడు, కాన నితనికి నల్లగలువదండతో సంకెళ్లు వేయుము.

[ఇతి శిరసోఽపనీయ నీలోత్పలదామార్పయతి. ఇన్దీవరికా తథా కృత్వా, పున స్తత్రై వోపశతి.

[అని తలనుండి తీసి నల్లగలువలదండను ఇచ్చును. ఇందీవరిక అట్లుచేసి వెండియు మునుపటివలెనే కూర్చుండును.

యీరూపము అదే (వత్సరాజుదే), ఉజ్జ్వలః వేషః స ఏవ=ప్రకాశమానమయిన (యీ) వేషము అదే (వత్సరాజుదే), మత్త ద్విరద ఉచితా ఇయం గతిః సా ఏవ = మదించిన యేనుఁగునకు తగినదైన యీ నడక అది యే (అతనినడకయే), అతి ఊర్జితం సత్త్వం తత్ (ఏవ)=మిక్కిలిప్రౌఢమయిన గాంభీర్యము అది (యే), లీలా సా ఏవ=విలాసము అదే, సాన్ద్ర జలద ప్రహ్లాద అను కారీ స్వనః స ఏవ=(నీటితో) నిండియున్న మేఘము యొక్క ధ్వనిని బోలుచున్న కంఠధ్వని (యు) అది యే, కుశలయా అనయా సాక్షాత్ వత్సేశః ఏవ ఏష నః దర్శితః = జాణయయిన యీమనోరమచే కేవలము వత్సరాజే ఇతఁడు మనకు చూపఁబడినాఁడు (వేషముచేతను ఆటచేతను సాక్షాద్వత్సరాజే అనిపించిన దని భా.) ద్వౌ రదౌ యస్య సః ద్విరదః. * పదార్థవృత్తి నిదర్శనాలంకారము.

1. తలలోనిపూదండను పాదముల నర్పించుటభక్తి శృంగారములను సూచించుచున్నది. నల్ల(గలువల)దండ—ఇనుపసంకిలివలె నల్లగా నుండుటకు, కలువలు మృదువుగా పరిమళించుచు ఉండుటకు. పువ్వులసంకిలి అభయంకరముగానుంటకు.

వాస.—హంజే ఇందీవరిఏ, బద్ధేణ అయ్యవుత్తేణ అహం వీణం సిక్ఖావిదా; తా సే కరేహి ణీలుప్పలదామఏణ ణిఅళం.

ఆర.—కాఞ్చనమాలే, కథయ, కథయ, నను సత్య మే వేదం మన్త్రయతే తాతః—'యది వీణాం వాదయన్ అపహరతి మాం వత్సరాజః, తతో౽అవశ్యం ముఞ్చామీ'తి?

ఆర.—కాంచనమాలా, చెప్పుము, చెప్పుము, మఱి నిజముగా మానాయన ఈ మాట చెప్పెనా 'వీణ వాయించుచు నన్ను వత్సరాజు అపహరించునేని అంతట తప్పక విడుతు' నని?

[1] కాఞ్చ.—భర్తృదారికే సత్య మేవ. తథా కురు యథా వత్సరాజస్య అవశ్యం బహుమతా భవిష్యసి.

కాంచ.—భర్తృదారికా, నిజమే. నీవును ఎట్లు చేసిన వత్సరాజు నిన్ను మెచ్చుకొనునో అట్లు చేయుము.

[2] రాజా.—నిష్పాదిత మేవ కాఞ్చనమాలయా య దస్మాభి రాలపితవ్యమ్.

రాజు.—మేము చెప్పవలసిన దానిని కాంచనమాల చక్కఁగా నెలకొల్పినది.

వాస.—య ద్యేవం తదాదరేణ వాదయిష్యామి.[గాయన్తీ వాదయతి.

వాస.—ఆపక్షమున అక్కఱతో వాయించెదను. [పాడుచు వాయించును.

1, 2. కాంచనమాల వాసవదత్తను వత్సరాజు మెచ్చునట్లు చేయు మనఁగానే, వత్సరాజు తాఁ జెప్పవలసినమాటను కాంచనమాలయే చెప్పిన దనుటయందు-తనతో ఆ రాత్రి పలాయనము కావలసిన దని తాను వాసవదత్తను అడుగఁబోవుచున్నాఁడు గావున, అ ట్లడిగినప్పుడు రా ననక కూడ వచ్చునట్లు వాసవదత్తను కాంచనమాలావాక్యము దిట్టపఱచిన దని - భా.

రాజహంసః = రాయంచ (హంసవంటివత్సరాజు), ఘన బన్ధన సంరుద్ధమ్ = మేఘముల యావరణముచే ఆక్రాంతమయిన (దృఢమయిన చెఱచేత అడ్డగింపఁబడిన), గ

ఆర.—కంచణమాళే, కహేహి కహేహి ; ణం సచ్చం ఎవ్వ ఇదం మంతేది తాదో: జఇ వీణం వాదఅంతో అవహరేది మం వచ్ఛరాఓ, తదో, అవస్సం బంధణాదో ముంచెమి' త్తి?

కాఞ్చ.—సచ్చం ఎవ్వ. తహ కరేహి, జహ వచ్ఛరాఅస్స అవస్సం బహుమదా హోహిసి.

ఆర.—జఇ ఎవ్వం తా ఆదరేణ వాదఇస్సం.

ఘనబన్ధనసంరుద్ధం
గగనం దృష్ట్వా మానసం నేతుమ్
అభిలషతి రాజహంసో
దయితాం గృహీత్వా ఆత్మనో
వసతిమ్.

రాజహంస మేఘముల పేర్పచే ఆక్రాంతమయిన యాకసముం గాంచినదై (తన) ప్రియను తోడ్కొని తన నివాసమయిన మానససరస్సును చేర్చుటకు కోరుచున్నది.

[విదూ. నిద్రాం నాటయతి.

మనో.—(హస్తేన చాలయన్తీ) వసన్తక, పశ్య మే ప్రియసఖీ నృత్యతి.

విదూ.—(సరోషమ్) దాస్యాః సుతే, త్వమపి న దదాసి మే స్వపితుమ్? యతః ప్రభృతి ప్రియవయస్యేన ఆరణ్యికా దృష్టా తతః ప్రభృతి తేన సహ మయా దివారాత్రం నిద్రా న లబ్ధా; తత్ నిష్క్రమ్య స్వప్స్యామి. [ఇతి నిష్క్రమ్య శేతే.

[విదూ. నిద్ర నభినయించును.

మనో.—(చేతితో కదలించుచు) వసంతకా, చూడు చూడు నా నెచ్చెలి ఆడుచున్నది.

విదూ.—(కోపముతో) లంజె కూఁతురా, నీవు సయితము నన్ను నిద్ర పోనీయవా? ఎప్పుడు తొలిమాఱు ప్రియవయస్యుఁడు ఆరణ్యికను చూచినాఁడో అప్పటినుండి అతనితోఁగూడ నాకు (ను) రేయుంబవలు నిద్రలేదు. కావున బయటికేఁగి నిద్రించెదను.

[అని వెలికేఁగి పరుండును.

గగనం దృష్ట్వా=ఆకాశమును (ఆకాశమువలె అతివిశాలమైన ఉజ్జయినిని) చూచి, ఆత్మనః దయితాం గృహీత్వా = (తన) ప్రియను (హంసిని, వాసవదత్తను) తోడ్కొని, ఆత్మనః వసతిం మానసం నేతుమ్ అభిలషతి=తన నివాసమయిన మానససరస్సును (సౌభాగ్యమందు మానససరస్సువంటి దైనకౌశాంబిని) చేర్చుటకు కోరుచున్నది (కోరుచున్నాఁడు).

ఎచ్చోట మేఘోదయమగునో అచ్చోటు వదలి హంసలు మానససరస్సున కేఁగుట ప్రసిద్ధము. రాజహంసలు ముక్కును పాదములును ఎఱ్ఱగానుండు తెల్లపక్షులు.

అర్థద్వయము స్పష్టము. * సారూప్యనిబన్ధనాప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము.

ఘణబంధణసంరుద్ధం । గఅణం దట్ఠూణ మాణసం ణేదుం
అహిలసఇ రాఅహంసో । దఇఅం ఘేత్తూణ అప్పణో వసఇం.

మనో.—...వసంతఅ పెక్ఖ పెక్ఖ, మె పిఅసహీ ణచ్చఇ.

విదూ.—...దాసీఏసుదే తుమం వి ణ దేసి మే సువిదుం? మమ జదో పహుది పిఅవఅస్సేణ ఆరణ్ణిఆ దిట్ఠా తదో పహుది తేణ సహ మఏ దివారత్తం ణిద్దా ణ లద్ధా. తా ణిక్కమిఅ సువిస్సం...

ఆర. (పున గ్గాయతి.)

[1] అభినవరాగక్షిప్తా
మధుకరికా వామకేన కామేన
ఉత్తామ్యతి ప్రార్థయమానా
ద్రష్టుం ప్రియదర్శనం దయితమ్.

ఆర—(మరల పాడును.)

తుమ్మెదకొమ్మ క్రించయినమదనుని మూల మున క్రొత్తవలపుచేత నెంటఁబడినదై తనకు కన్నులవిందయినకాంతుని చూడఁగోరి అల యుచున్నది.

[2] రాజా.—(శ్రుత్వా సహ సోప స్పృత్య) సాధు! రాజపుత్రి, సాధు! అహో గీత మహో వాదిత్రమ్! తథా హి;—

రాజు.—(విని తటాలున దరిసి) బళీ! రాజకుమారీ, బళి! ఆహా పాట! ఆహా వాద్య ము! అట్లె గదా;—

వ్యక్తి ర్వ్యఞ్జనధాతునా దశ విధే నా ప్యత్ర ల బ్ధామునా,

ఈపాటయందు పదివిధముల వ్యంజన ధాతువులచేతను వ్యక్తి కలిగినది. ప్రుతము

1. మధుకరికా వామకేన కామేన అభినవ రాగ క్షిప్తా (సతీ) = తేఁటిపెంటి కుటి లుఁడయిన మదనునిచే క్రొత్త వలపుతో నెట్టఁబడినదై, ప్రియ దర్శనం దయితం ద్రష్టుం ప్రార్థయమానా ఉత్తామ్యతి = కంటివిందుగా తోఁచువాఁడైన ప్రియుని (తనమగ తేఁటి ని)చూడ వేఁడుచు బడల్పడుచున్నది. వాసవదత్త కుటిలాత్ముఁడు మదనుఁ డిడినయీ వత్సరాజుమీఁదివలపుచే ప్రేరింపఁబడినదై వత్సరాజును నేత్రోత్సవముగాఁ గాంచుటకు కోరినదై ఆయన ఇంకను రామికి ఆయాసపడుచున్నది; అని గూఢ భా. వామకేన— ఆమెకు విరహాయాసము కలిగించును గాన. అభినవ—అనురాగము ప్రాఁతగిల్లినచో విరహము ఓర్వశక్యము గావున, ఈవిరహము ఓర్వరాని దని ఈవిశేషణము సూచించు న్నది. ఉత్తామ్యతి—ఎంతసేపటిని రానందులకు. * సారూప్యనిబంధనాప్రస్తు తప్రశంసాలంకారము.ఈరెండుపాటలకు ఈప్రస్తుతార్థములను వాసవదత్త ఉద్దేశించినదా? ఉద్దేశించినది. తన్నుం దోడ్కొని చెఱనుండి పలాయన మగుటకు అతనికోర్కియని ఆమె కు తెలిసియున్నది.

2. ఈమెప్పు వాసవదత్త సంగీతమునకే గాక ఆరణ్యకసంగీతమునకును అర్హ మే; ఆరణ్యకయు ఈసంవత్సర మెల్ల సంగీతాదివిద్యలయందు శిక్షిత గావున వాసవదత్తా సంగీతస్తుతిమిషమున రాజు ఆరణ్యకాసంగీతమును పొగడుచున్నాఁడు.

ఆర.—
అహిణవరాఅక్ఖిత్తా । మహుఅరిఆ వామఏణ కామేణ
ఉత్తమ్మఇ పత్థంతీ దట్ఠుం పిఅదంసణం దఇఅం.

విస్పష్టో ద్రుత మధ్య లమ్బిత పరిచ్ఛిన్న స్త్రిధాఽయం లయః, గోపుచ్ఛప్రముఖాః క్రమేణ యతయ స్తిస్రోఽపి సంపాదితాః, తత్త్వౌఘానుగతా శ్చ వాద్య విధయ స్సమ్యక్త్రయో దర్శితాః.

మధ్యము విలంబితము నని ముత్తెఱంగుల భిన్నమైయుండునీలయ స్పష్టపడినది; గోపుచ్ఛము లోనగు మూఁడుయతులును క్రమముగా చూపఁబడినవి; తత్త్వము, ఓఘము, అనుగతము, నను వాదనప్రకారములు మూఁడును చక్కఁగా చూపఁబడినవి.

ఆర —(వీణాం పరిత్యజ్య ఆసనా దుత్థాయ రాజానం సాభిలాషం పశ్యన్తీ) ఉపాధ్యాయ, ప్రణమామి.

ఆర.—(వీణను వదలి ఆసనమునుండి లేచి రాజును కోర్కెతో కనుచు) ఒజ్జా, మ్రొక్కుచున్నాను.

[1] రాజా.—(సస్మితమ్)య దహ మిచ్ఛామి త త్తే భూయాత్.

రాజు.—(నవ్వుచు) ఏది నేను కోరుచున్నానో అది నీ కగును గాక.

కాఞ్చ.— (ఆరణ్యికాయా ఆసనం నిర్దిశ్య) ఇహైవోపవిశ తూపాధ్యాయః.

కాంచ.—ఆరణ్యికయొక్క ఆసనమును చూపి) ఉపాధ్యాయులవారు ఇటనే కూర్చుండవలయు.

వ్యక్తిః = గానరసస్ఫూర్తి ; ధాతువులు ప్రహారవిశేషస్థ స్వరములు ; అందు వ్యంజనధాతువులు అంగుళీభేదమాత్రముచే నేర్పడునవి; అవి పది తెఱఁగులు; లయ యనఁగా క్రియానంతరవిశ్రాన్తి; ద్రుతము శీఘ్రతమము, దానికి ద్విగుణము మధ్యమము, దానికి ద్విగుణము విలంబము; యతి యనఁగాఁ ప్రవృత్తినియమము; యతులు సమ, స్రోతోగత, గోపుచ్ఛ, అని ముత్తెఱఁగులు; తత్త్వము, ఓఘము, అనుగతము, అనునవి గీతానుగమయిన వాద్యమునం భేదములు; లయాదికమును వ్యక్తపఱుచుచు గీతమిళితమయిన వాద్యము తత్త్వము; కించిద్గీతానుకరణముచే అనుగతము; నిరన్తరపాణిఘాతము తములచే సముదాయానుకారితము ఓఘము.

1. నాతోఁగూడ పలాయితవై వచ్చి నాకు పట్టపుదేవి వగుదువు గాక యని భా. మ్రొక్కినవారికోర్కి తీఱునట్లు ఆశీర్వదించుట న్యాయ్యమై యుండ ఆశీర్వదించువారి కోరిక తీఱునట్లు ఆశీర్వదించుట వింత గావున అందుకై స్మితము.

ఆర.—...ఉవజ్ఝాఅ, పణమామి.
కాఞ్చ.—...ఇహ ఎవ్వ ఉవవిసదు ఉవజ్ఝాఓ.

రాజా.—(ఉపవిశ్య) రాజపుత్రి క్వేదానీ ముపవిశతు?

రాజు.— (కూర్చుండి) రాజకుమారి యిపు డెటఁ గూర్చుండవలయును.?

కాఞ్చ.—(సస్మితమ్) ఇదానీ మేవ భర్తృదారికా విద్యాగుణ పరితోషితా యుష్మాభిః; త దర్హా త్యే నైషా ఉపాధ్యాయపీఠికామ్.

కాంచ.—(నవ్వుచు) ఇపుడే భర్తృదారికను మీరు విద్యాగుణముంబట్టి మెచ్చుకొంటిరి. కావున ఈమె ఉపాధ్యాయుల వారిపీఠమునకు తగినదే.

[1] రాజా.—ఉపవిశ త్వ ర్హేయ మర్ధాసనస్య; రాజపుత్రి, స్థీయతామ్. [ఆర. కాఞ్చ - లాం పశ్యతి.

రాజు.—కూర్చుండును గాక, ఈసుందరి అర్ధాసనమునకు తగినదే; రాజకుమారీ, కూర్చుండుము. [ఆర. కాంచనమాలం గనును.

కాఞ్చ. — (సస్మితమ్) భర్తృదారికే, ఉపవిశ; కో౽త్ర దోషః? శిష్యావిశేషః ఖలు త్వమ్.

కాంచ.—(నవ్వుచు) భర్తృదారికా, కూర్చుండుము; ఏమి యిందులో దోషము? శిష్యావిశేషమవు గదా నీవు.

[ఆర. సలజ్జ ముపవిశతి.

[ఆర. సలజ్జముగా కూర్చుండును.

వాస.—(సలజ్జమ్) భగవత్యా అధికం కల్పితం కావ్యమ్. న ఖల్వహం తస్మిన్ కాలే ఏకాసనే ఆర్యపుత్త్రేణ సహోపవిష్టా.

వాస.—(లజ్జతో) భగవతీ, కావ్యము ఎక్కువగా కల్పింపఁబడినది. ఆసమయము లో నేను ఆర్యపుత్త్రునితో ఏకాసనమునఁ గూర్చుండనే లేదు.

రాజా —రాజపుత్త్రి, పునః శ్రోతు మిచ్ఛామి. వాదయ వీణామ్.

రాజు.—రాజకుమారీ, వెండియు వినఁ గోరికగా నున్నది. వాయింపుము వీణను.

1. నాసింహాసనమందు అర్ధమున కర్హురాలు, నాతోఁ గూడ నేకసింహాసనాసీనయై నారాజ్యమునకు పట్టాభిషేకము పొందఁదగినది, అని గూఢాభిప్రాయము.

కాఞ్చ.—...దాణిం ఎవ్వ భట్టిదారిఆ విజ్జాగుణపరితోసిదా తుమ్హేహిం; తా అరుహిది ఎవ్వ ఏసా ఉవజ్ఝాఅపీఠిఆఏ.

కాఞ్చ.—...భట్టిదారిఏ, ఉవవిస. కో ఎత్థ దోసో? సిస్సవిసేసా క్ఖు తుమం.

వాస.—...భఅవదీఏ, అహిఅం కప్పిదం కవ్వం; ణక్ఖు అహం తస్సిం కాలే ఎక్కాసణే అయ్యఉత్తేణ సహ ఉవవిట్ఠా.

ఆర —(సస్మితమ్) కాఞ్చనమాలే, చిరం ఖలు మమ వాదయన్త్యాః పరిశ్రమో జాతః. ఇదానీం నిస్సహాన్యఙ్గాని. తన్న శక్నోమి వాదయితుమ్.

ఆర.—(చిఱునవ్వుతో) కాంచనమాలా, చాలసేపటినుండి వాయించుచున్నందున నాకు అలంతగా నున్నది. ఇప్పుడునాయంగములు డస్సియున్నవి, కనుక వాయించుటకు శక్తురాలను గాను.

కాఞ్చ.—ఉపాధ్యాయ, సుష్ఠు పరిశ్రాన్తా భర్తృదారికా కపోలతల బద్ధ స్వేదకణజాలకా. పశ్యాస్యా వేపేతే అగ్రహస్తౌ. తత్ సమాశ్వస్తా భవతు ముహూర్తమ్.

కాంచ.—ఉపాధ్యాయ, మిక్కిలిడస్సినది భర్తృదారిక, చెక్కిళ్ళమీఁద క్రొంజెమట మొగ్గలవలె బొట్లు కట్టియున్నది; చూడు ఈమెముంజేతులు వణఁకుచున్నవి. కనుక ఇంచుకసేపు అలపు తీర్చుకోనిమ్ము.

రాజా. — కాఞ్చనమాలే, యుక్త మభిహితమ్.

రాజు.—కాంచనమాలా, సరిగా చెప్పితివి.

[హస్తే గ్రహీతు మిచ్ఛతి.
[ఆర. హస్త మపసారయతి.

[చేయి పట్టుకొనఁ బోవును.
[ఆర. చేయి వెనుకకు తీసికొనును.

వాస —(సాసూయమ్) భగవతి, అధికం త్వయా కృతమ్. న ఖల్వహం కాఞ్చనమాలా కావ్యేన వఞ్చయితవ్యా.

వాస.—(అసూయతో) భగవతీ, నీవు ఎక్కువ రచించితివి. కాంచనమాలయొక్క కావ్యముతో నన్ను వంచింప వలనుపడదు.

సాంకృ.—(విహస్య) ఆయుష్మతి, ఈదృశ మేవ కావ్యం భవిష్యతి.

సాంకృ.—(నవ్వి) ఆయుష్మతీ, కావ్యమనఁగా ఇట్టిదిగానే యుండును.

ఆర. — (సరోషమివ) అపేహి

ఆర.—(కోపముతోనుంబోలె) పో

ఆర.—...కంచణమాళే చిరం క్ఖు మమ వాదఅంతీఏ పరిస్సమో జాదో! దాణిం ణీసహాఇం అంగాఇం; తా ణ సక్కుణోమి వాదిదుమ్.

కాఞ్చ.—ఉవజ్ఝాఅ సుట్ఠు పరిస్సంతా భట్టిదారిఆ కవోలదలబద్ధసేదకణజాలఆ; పెక్ఖ సే వేవంతి అగ్గహత్థా తా సమస్సత్థా హోదు ముహుత్తఅం.

వాస.—...భఅవది, అహిఅం తుఏ కిదం. ణ క్ఖు అహం కంచణమాలాకవ్వేణ వంచఇదవ్వా.

కాఞ్చనమాలే; అపేహి, న మే బహుమతాసి. — కాంచనమాలా పో, నాకు సమ్మతవు గావు.

కాఞ్చ.—(సస్మితమ్) యద్యహం తిష్ఠన్తీ న బహుమతా, తదహం గచ్ఛామి. [ఇతి నిష్క్రాన్తా.

కాంచ.—(చిఱునవ్వుతో) నేను ఉండిన సమ్మతి గాదేని, పోయెదను. [అని నిష్క్రమించును.

ఆర.—(ససంభ్రమమ్) కాఞ్చనమాలే, తిష్ఠ; అయ మస్య సమర్పితో ఽగ్రహస్తః.

ఆర.—(తత్తరపాటుతో) కాంచనమాలా, పోకుపోకు. ఇదె యీయనకు ఇచ్చితిని ముంజేతిని.

రాజా.—(ఆరణ్యికాయా హస్తం గృహీత్వా)

రాజు.—(ఆరణ్యికచేతిని కైకొని)

సద్యోఽవశ్యాయ బిన్దు
వ్యతికరశిశిరః
కిం భవేత్ పద్మకోశో?
హ్లాదిత్వం నాస్య మన్యే
సహజ మిదముష
స్యేవ పీతాతపస్య;

(నాచేతిలోని) యిది మంచుబొట్లు ఇప్పుడే కూడుటచేత చలువచల్లుచున్న తామరమొగ్గ యగునా యేమి? నైసర్గికమైన యీ యాహ్లాదకరత్వము వేకువనే ఎండంద్రావున దైన తామరమొగడకు ఉండదని తలంచెదను. మఱి ఇట్లు మంచుమొ

(నాచేతిలోని యీవస్తువు), సద్యః అవశ్యాయ బిన్దు వ్యతికర శిశిరః పద్మకోశః భవేత్ కిమ్ = అప్పుడే మంచు బొట్ల సంబంధముచేత చల్లనయిన తామర మొగ్గ అగునా ఏమి? సహజమ్ హ్లాదిత్వమ్ ఉషసి ఏవ పీత ఆతపస్య అస్య న మన్యే = నైసర్గికమయిన యీ యాహ్లాదకరత్వము వేకువనే త్రాగఁబడిన యెండగలదైన దీనికి (తామరమొగడకు) ఉండ దని తలంచెద; ఏవం హిమ ఓఘం ముఞ్చతి నను రజనికరః= ఇట్లు మంచు మొత్తమును కురియుచున్నది, చంద్రుఁడుగా నుండునా? హన్త కిమ్= అయ్యో! ఏమి? సః అపి దాహీ = అతఁడు ను (విరహులను) కాల్చువాఁడు. జ్ఞాతమ్- ఏషః హస్తః-స్వేద అపదేశాత్ అవిరతమ్ అమృతం స్యన్దతే = తెలిసినది- ఇది చేయి-

---

ఆర.—...అవేహి కంచణమాళే, ణ మే బహుమదాసి.

కాఞ్చ.—...జఇ అహం చిట్ఠంతీ ణ బహుమదా, తా అహం గచ్ఛామి.

ఆర.—...కంచణమాళే, చిట్ఠ చిట్ఠ. అఅం సే సమప్పిదో అగ్గహత్థో.

(ఇందునుండి) చెమరు నెపమున తెంపులేక అమృతము కురియుచున్నది. ఇది తామరమొగ్గ గాదు, జాబిల్లి గాదు, చేయి; ఇవి మంచుబొట్లు గావు, అమృతపుబొట్లవంటివి చెమటబొట్లు, అని తా. *నిశ్చయాంతసందేహాలంకారము, 'స్యాత్స్మృతిభ్రాన్తి సందేహై స్తదఙ్కాలంకృతిత్రయమ్.' స్వేదాపదేశాత్-అపహ్నుతి, కైతవాపహ్నుతిర్వ్యక్తౌ వ్యాజాద్యైర్నిహ్నుతేః పదైః.' సద్యః—మంచు తామరను మాడ్చును గావునను మాడకముందు తొలిశోభ యెడలమియేగాక మంచుచేత దర్శనీయత అతిశయించియే యున్న యవస్థకై 'సద్యః' అనుట. హిమాక్తసరోజము శోభించు ననుటకు సంవాదము:—

'బాష్పవర్షేణ నీతం వో జగన్మఙ్గళ మాననమ్,
అవశ్యాయావసిక్తస్య పుణ్డరీకస్య చారుతామ్?' ఉత్తర.

ప్రియాపాణిస్పర్శాదికము చలువలు గ్రమ్ము ననుటకు సంవాదము :

'ప్రశ్చ్యోతన్ను హరిచన్దన పల్లవానాం,
నిష్పీడితేన్దుకర కన్దళజో ను సేకః,
ఆతప్తజీవితతరోః పరితర్పణో మే
సంజీవనౌషధిరసో ను హృది ప్రసిక్తః.' ,,

'గృహీతో యః పూర్వం పరిణయవిధౌ కఙ్కణధరః
సుధాసూతేః పాదై రమృతశిశిరై ర్యః పరిచితః
స ఏ వాయం తస్యా అనితరకరౌపమ్యసుభగో
మయా లబ్ధః పాణి ర్గలితలవలీకన్దళనిభః.' ,,

'జీవయ న్నివ సమూఢసాధ్వస స్వేదబిన్దు రధికణ్ఠ మర్ప్యతామ్
బాహు రైన్దవమయూఖచుమ్బిత స్యన్దిచన్ద్రమణిహారవిభ్రమః.' ,,

'సంతాపో హృదయ, స్మరానలకృతః సంప్రత్యయం సహ్యతాం,
నా స్త్యే వోపశమో౽స్య, మాం ప్రతి పునః కింత్వం ముధా తామ్యసి?
యన్మో ఢేన మయా తదా కథ మపి ప్రాప్తో గృహీత్వా చిరం
విన్యస్త స్త్వయి సాన్ద్రచన్దనరసస్పర్శో న తస్యాః కరః.' రత్నా.

కోశః. = మొగ్గ. మొగ్గ అనుట తనచేతిలో మణిఁగి యుండుటంబట్టి. తామరమొగ్గయో యని సందేహించి కా దని నిర్ణయించుకొనుచున్నాఁడు. ఈశ్లోకమందు కరముయొక్క స్పర్శగుణము వర్ణింపఁబడుచున్నది. ఆస్పర్శము చలువ; తామరమొగ్గయొక్క చలువ ఎండతాఁగుటచేత తగ్గును గావునను, ఉన్న రవంత సేపయినను మంచుబొట్టులది గాని సహజము గాదు గావునను, ఈస్పర్శ సహజంబును ఉష్ణలేశము సోఁకనిది గావునను, తామరమొగ్గ గా దని నిశ్చయించుట. ఉపసి - అనుట, వేకువనే మంచుగ్రమ్మును గావునను, అప్పుడే క్రమ్మిన మంచుచేత శోభ వర్ధిల్లును గావునను,అయినను

ముష్ణ్న్ త్యేవం హిమకాఘుం
ననురజనికరో ?
హా న్త కిం సోఽపి దాహీ.
జ్ఞాతం స్వేదాపదేశా
దవిరత మమృతం
స్యన్దతే హ_స్త ఏషః.

త్తమును గురియుచున్నదే, జాబిల్లియా ? ఇసీ, ఏమి! ఆజాబిల్లియు గ్రాఁచువాఁడు. తెలిసినది; ఇది చేయి, చెమరునెపమున తెంపులేక అమృతము గురియుచున్నది.

అపి చ,

మఱియు,

[1] ఏ తేన బాల విద్రుమ
పల్లవశోభాఽపహార దక్షేణ
హృదయే మమ త్వయాఽద్య
న్యస్తో రాగః స్వహస్తేన.

నీ విపుడు నా హృదయమున (ఉరమునను, మనస్సులోను) లేఁత పవడపుఁజివురయొక్క జిగిని హరింప జాణయయిన, యీనీచేతితో రాగమును (ఎఱ్ఱఁదనమును, (అనురాగమును) ఉంచితివి.

[2] ఆర.—(స్పర్శవిశేషం నాటయన్తీ అత్మగతమ్.) హాధిక్! హాణిక్! ఏతం మనోరమం స్పృశన్త్యా అగ్రహస్తే నైవ వికుర్వతే మేఽఙ్గాని.

ఆర.—(స్పర్శవిశేషము నభినయించుచు మనస్సులో) అయ్యయో! ఈమనోహరుని చేతికొనతోనే తాఁకినంతట నా యవయవములు ఆనంద మొందుచున్నవి.

అప్పుడే లేయెండదోషము సయితము సోఁకును గావునను. నను—'ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానునయామన్త్రణే నను.' నానా. అపి - అనుటచే తామరమొగ్గయందు ఎండదోషము ఉన్నట్లే చంద్రునియందు విరహిదాహదోషమున్నది అని భా. మంచున్నను దాహదోషముచే అతనియందును సంపూర్ణహ్లాదిత్వము లేనందున అతఁడునుం గాఁడు అని నిశ్చయము. రాజు ఈశ్లోకమునను ఈ వెంబడిశ్లోకమునను అటనెపమున ఆరణ్యిక మీఁది యనురక్తినే తెలుపుచున్నాఁడు.

1. రాజామెచేతిని ఱొమ్మున నిడుకొనుటకు 'నీమీఁద ననురక్తుఁడను'అని భా.

2. అగ్రం చ సః హస్త శ్చేతి అగ్రహస్తః, కర్మ. స. వికుర్వతే—'హృష్టమాణో వికుర్వాణో ప్రమనా హృష్టమానసః.' అమరః. రాజని యెఱిఁగి రాజస్పర్శసుఖము ననుభవించుచు ఆరణ్యిక నటనమిషచేత అనుకొనుట. అగ్రహస్తే నైవ—కౌఁగిట నెట్టిసుఖమో చెప్పవలయునా! అని భా.

ఆర.—...హద్ధి! హిద్ధి! ఏదం మణోరమం పరిస్సంతీఏ అగ్గహత్థేణ ఎవ్వ వికరెంతి మే అంగాఇం.

వాస.—(సహ సోత్థాయ) భగవతి, పశ్య త్వమ్. అహం పున రలీకం న పారయామి ప్రేక్షితుమ్.

వాస.—(తటాలున లేచి) భగవతీ, నీవు చూడుము. నే నేమో కల్ల (నాటకము)ను చూడనొల్లను.

సాంకృ.—రాజపుత్రి, ధర్మశాస్త్రవిహిత ఏష [1] గాన్ధర్వో వివాహః. కి మత్ర లజ్జాస్థానమ్? ప్రేక్షణీయక మిదమ్, త న్న యుక్త మస్థానే రసభఙ్గం కృత్వా గన్తుమ్.

సాంకృ.—రాజకుమారీ, ధర్మశాస్త్రమందు విధింపఁబడినది యిది గాంధర్వవివాహము. ఇందు లజ్జకు కారణ మేమున్నది? ఆట ఇది, కావున అకారణముగా రసము చెడఁగొట్టి లేచిపోవుట యుక్తముగాదు.

[వాస. పరిక్రామతి.

[వాస. నడచును.

ఇన్దీ.—(విలోక్య) భట్టిని, వసన్తక శ్చిత్రశాలాద్వారే ప్రసుప్త స్తిష్ఠతి.

ఇందీ.—(చూచి) దేవీ, వసంతకుఁడు చిత్రశాలాద్వారమందు నిద్రించుచున్నాఁడు.

వాస.—(నిరూప్య) వసన్తక ఏ వైషః. (విచిన్త్య) రాజ్ఞా ప్యత్ర భవితవ్యమ్. తత్ బోధయిత్వా ప్రక్ష్యామి తావ దేనమ్. [బోధయతి.

వాస.—(చూచి) వసంతకుఁడే యితఁడు. (ఆలోచించి) రాజుసయితము ఇటనే యుండును. కనుక ఇతని నిద్రలేపి అడిగెదను. [నిద్ర లేపును.

విదూ.—(నిద్రాజడ ముత్థాయ సహాసా విలోక్య) మనోరమే, కిం న ర్తిత్వా ఆగతః ప్రియవయస్యః, అథవా నృత్య త్యేవ?

విదూ.—(నిద్రమబ్బుతో లేచి తటాలున చూచి) మనోరమా, ఏమి ఆడివచ్చినాఁడా ప్రియవయస్యుఁడు, లేక ఆడుచునే యున్నాఁడా?

1. అన్యులపెత్తనము లేక వధూవరులు పరస్పరానురక్తిచే భార్యాభర్త లగుట.

వాస.—...భఅవది పేక్ఖ తుమం. అహం ఉణ అళిఅం ణ పారెమి పెక్ఖిదుం.
ఇన్దీ.—...భట్టిణి, వసంతఓ, చిత్తసాలాదువారే పసుత్తో చిట్ఠఇ.
వాస.—...వసంతఓ ఏవ్వ ఏసో...రణ్ణావి ఎత్థ హోదవ్వం. తా బోధిఅ పుచ్ఛిస్సం దావ ణం.
విదూ.—...కిం ణచ్చిఅ ఆఅదో పిఅవఅస్సో ఆదు ణచ్చది ఏవ్వ?

[1] వాస.—(సవిషాదమ్) కథ మార్యపుత్త్రో నృత్యతి! మనోరమా ఇదానీం కథమ్!

వాస.—(వగపుతో) ఏమీ! ఆర్యపుత్త్రుఁడా నటించుచున్నాఁడు! మఱి మనోరమ యేమయినది.

విదూ.—ఏషా చిత్రశాలాయాం తిష్ఠతి.

విదూ.—ఇదె చిత్రశాలలోనున్నది.

[2] మనో.—(సభయమ్) కథ! మన్యథైవ హృదయే కృత్వా దేవ్యా మన్త్రితమ్. ఏతేన మూర్ఖవటుకేన అన్యథైవ బుద్ధ్వా సర్వ మాకులీ కృతమ్!

మనో.—(భయముతో) ఏమి! మనస్సులో వేఱే అభిప్రాయముతో దేవి పలికినది. ఈ తెలివితక్కువకుఱ్ఱవాఁడు మఱియొకవిధముగా గ్రహించి సమస్తము పాడుచేసినాఁడు!

వాస.—(సరోషం, హసన్తీ) సాధు! మనోరమే, సాధు! శోభనం త్వ

వాస.—(కోపముతో, నవ్వుచు) లెస్స! మనోరమా, లెస్స! చక్కఁగా నటించి

1. మనోరమ రాజువేషము వేయవలసినది గావున ఈప్రశ్న.

2. దేవి 'నటించుచున్నాఁడా' అని ప్రశ్నగా ఉద్దేశించినమాటను 'నటించుచున్నాఁడు' అని తనకు (విదూషకునికి) ఉత్తరముగాను, 'ఆర్యపుత్త్రునివేషము వేసికోవలసినదైనమనోరమ ఆయన తనవేషమునకు తానే వచ్చినయెడల తాను ఇపు డేమి సేయుచున్నది (ఏవేషమున నున్నది) అనునభిప్రాయముగా దేవి అనుకొన్నమాటను మనోరమ ఎక్కడ నున్నది అని తనకు (విదూషకునికి) ప్రశ్నగాను, భ్రమసి, యీమూర్ఖుఁడు నన్ను ఆమెకు చూపించి పన్నాగ మంతయు పగులఁగొట్టినాఁడు.—అని భా. వటు వనుట తిరస్కారముచేత;—'చాణక్యవటుః.' ముద్రా. 'నివార్యతా మాళి కిమ ప్యయం వటుః పున ర్వివక్షుః స్ఫురితోత్తరాధరః.' కుమా. 'చపలో౽యం వటుః'. శాకు. 'పశ్యత వటోః క్షత్త్రియావష్టబ్ధస్య గర్జితాని.' 'కర్ణే రటతా కటు కథ న్ను వటు ర్విపహ్యః.' 'ఆః దురాత్మన్ క్షత్త్రియాపశద, వటు రితి మా మధిక్షిపసి!' వీర.

వాస.—...కహం అజ్జఉత్తో ణచ్చది! మణోరమా దాణిం కహం?
విదూ.—ఏసా చిత్తసాలాఏ చిట్ఠఇ.
మనో.—...కహం అణ్ణహా ఎవ్వ హిఅఏ కరిఅ దేవీఏ మంతిదం; ఏదేణ ముక్ఖవడుఏణ అణ్ణహా ఎవ్వ బుద్ధిఅ సవ్వం ఆఉలీకిదం!
వాస.—...సాధు! మణోరమే, సాహు! సోభణం తుఏ ణచ్చిదం!

యూా స_ర్తితమ్!

మనో.—(సభయం కమ్పమానా పాదయో ర్నిపత్య) భట్టిని, న ఖ ల్వాహ మ త్రాపరాధ్యామి, ఏ తేన ఖలు హతాశేన బలా దలంకరణాని గృహీత్వా ద్వారస్థితేన ఇహ నిరుద్ధా. మయాఽఽ క్రన్ది తేఽపి మురజ నిర్ఘోషాన్తరితో న కే నాపి శబ్దః శ్రుతః.

వాస.—హఞ్జే, ఉత్తిష్ఠ. జ్ఞాతం సర్వమ్. వసన్తకః ఖలు ఆరణ్యికా వృత్తాన్తనాటక సూత్రధారః.

విదూ.—స్వయ మేవ చిన్తయ, కుత్ర ఆరణ్యికా, కుత్ర వసన్తకః!

వాస.—మనోరమే, సుగృహీతం కృత్వా ఏన మాగచ్ఛ. ప్రేక్షణీయక మస్య ప్రేక్షావహే.

మనో.—(స్వగతమ్) ఇదానీం సమాశ్వస్తాస్మి. (ప్రకాశమ్) తథా. (ఇతి విదూషకం కణ్ఠే బధ్వా.) హతా

తిని నీవు!

మనో.—(భయముతో వణఁకుచు పాదములలో వ్రాలి) దేవీ, ఇందు నాతప్పేమియులేదు. ఈ చెడిబ్రదికినవాఁడు బలిమిచే అలంకారములు లాగుకొని ద్వారములో ఉండి నన్నిచ్చట అరికట్టినాఁడు. నేను (ఎంత) మొఱవెట్టినను మద్దెళ్ళమ్రోఁతలో (నా) మొఱ ఎవరికిని వినఁబడదాయెను.

వాస.—ఓసి లెమ్ము. తెలినది సమస్తము. వసంతకుఁడు గదా ఆరణ్యికావృత్తాంతనాటకసూత్రధారుఁడు.

విదూ.—నీవే ఆలోచింపుము, ఆరణ్యిక యెక్కడ, వసంతకుఁ డెక్కడ!

వాస.—మనోరమా, ఇతనిని దిట్టముగా పట్టుకొని రా. ఇతని నాటకమును చూతము.

మనో.—(స్వగతము) ఇప్పుడు నాయడలు తీఱినది. (ప్రకాశము) అట్లే. (అని విదూషకుని గొంతు కట్టి) చెడిబ్రదికిన

మనో.—...భట్టిణి, ణ క్ఖు అహం ఎత్థ అవరజ్ఝామి. ఏదేణ క్ఖు హతాసేణ బలాదో అలంకరణాఇం గేణ్హిఅ దువారట్ఠిదేణ ఇహ ణిరుద్ధా. మఏ ఆక్కందిదే వి మురఅణిగ్ఘోసందరిదో ణ కేణ వి సద్దో సుదో.

వాస.—హంజే, ఉట్ఠేహి, జాణిదం సవ్వం. వసంతఓ క్ఖు ఆరణ్ణిఆవుత్తంతణాడఅసుత్తధారో.

విదూ.—సఅం ఎవ్వ చింతేహి! కహిం ఆరణ్ణిఆ కహిం వసంతఓ?

వాస.—మణోరమే, సుగహిదం కరిఅ ణం ఆఅచ్ఛ. పెక్ఖణీఅం సే పెక్ఖమ్హ.

శ, ఇదానీ మనుభవ ఆత్మనో దు ర్నయస్య ఫలమ్ ¹

వాస.—(ససంభ్రమ ముపసృత్య) ఆర్యపుత్త్ర, ప్రతిహత మమఙ్గళమ్.

[ఇతి పాదయో ర్నీలోత్పలదా మాపనయతి. ఆర. సభ య మపసృత్య తిష్ఠతి.

రాజా.—(సహ సోత్థాయ విదూ షకం మనోరమాంచ దృష్ట్వా, ఆత్మగ తమ్) కథం విజ్ఞాతోఽస్మి!

[వైలక్ష్యం నాటయతి.

వాస.—(సోత్ప్రాసమ్) మర్ష త్వార్య పుత్త్రః. త్వాం మనోర మేతి కృత్వా నీలోత్పలదామ్నా బద్ధితో ఽసి.

సాంకృ.—(సహ్వా నవలోక్య సస్మి తమ్) కథ మన్య దే వేదం ప్రేక్షణీ యకం సంవృత్తమ్. అభూమి రియ మస్మద్విధానామ్. [ఇతి నిష్క్రాన్తా.

వాఁడా, ఇప్పుడు అనుభవింపుము నీదుర్నీ తికి ఫలము.

వాస.—(తొట్రుపాటుతో సమీపిం చి)ఆర్యపుత్త్రా, అమంగళము పోవుఁగాక.

[అని పాదములనుండి నల్లగలువదండను తీసివైచును. ఆర. భయముతో అవలికి జరిగి నిలుచుండును.

రాజు.—(తటాలున లేచి విదూషకుని మనోరమను గాంచి, ఆత్మగతము) ఏమి! తెలిసిపోయితి నే!

[వెలఁగుపాటు నభినయించును.

వాస.—(ఉపహాసముతో) మన్నింపు ము ఆర్యపుత్త్రా, మనోరమ వనుకొని నిన్ను నల్లగలువదండతో కట్టించితిని.

సాంకృ.—(అందఱను కని, చిఱున వ్వుతో)ఏమి! ఇది వేఱే ఆటగా పరిణ మించినదే! మాబోంట్లు కిది తావు గాదు.

[అని నిష్క్రమించును.

1. హతాశ...-దీనిబాహ్యార్థము, ఆరణ్యికానాటక సూత్రధారతకు దండన యను భవింపుము, అని. ఆంతరార్థము, రాజు నటించుచున్నాఁడు లోనగుపాడుప్రసం గము చేసి ఆరణ్యికార్థమయిన యాపన్నాగము నెల్ల బయలుపుచ్చినందులకు ఈదండనను అనుభవింపుము, అని.

మనో.—...దాణిం సమస్ససిదమ్హి....తహ...హదాస దాణిం అణుహావ అత్తణో దుణ్ణఅస్స ఫలం.

వాస.—...అయ్యఉత్త, పడిహదమ మంగళం...

వాస.—...మరిసదు అయ్యఉత్తో. తుమం మణోరమేత్తి కరిఅ ణీలుప్పళదామ ఏణ బంధావిదోసి.

రాజా.—(ఆత్మగతమ్) అపూర్వో ఽయం కోపప్రకారః. దుర్లభమత్రానునయం పశ్యామి. (విచిన్త్య) ఏవం తావత్ కరిష్యే. (ప్రకాశమ్) దేవి, త్యజ్యతాం కోపః.

రాజు.—(ఆత్మగతము) ఈకోపవిధము అపూర్వముగా నున్నది. ఊఱడించుట అసాధ్యముగా నగపడుచున్నది. (ఆలోచించి) కానీ ఇట్లు చేసెదను. (ప్రకాశము) దేవీ, కోపము మానుము.

వాస.—కో ఽత్ర కుపితః ?

వాస.—ఎవ రిట కోపగించినారు ?

రాజా.-కథం న కుపితాఽసి ?

రాజు.—ఏమి నీవు కోపగింపలేదా ?

స్నిగ్ధం యద్యపి వీక్షితం నయన
యో స్తామ్రా తథాపి ద్యుతిః,
మాధుర్యే ఽపి సతి స్ఖలత్యనుపదం
తే గద్గదా వాగియమ్,
నిశ్వాసా నియతా అపి స్తనభరో
త్కమ్పేన సంలక్షితాః,
కోప స్తే ప్రకట ప్రసాద విధృతో
ప్యేష స్ఫుటం లక్ష్యతే.
ప్రసీద ప్రియే ప్రసీద.

నీచూపు స్నేహమును చూపుచున్నను కన్నులకాంతి యెఱ్ఱగానున్నది, నీవాక్కు మధురముగా నున్నను డగ్గుత్తికపడి ప్రతి మాటలోను తొట్రుపడుచున్నది, నిట్టూర్పులు నీ వెంత యణఁచుకొన్నను పాలిండ్ల యుబుకులాటచేత తెలియనగుచున్నవి, పైయనుగ్రహముచే. నీ వెంత దాఁచినను నీకోపము స్పష్టముగా అగపడుచునే యున్నది.

మన్నింపుము ప్రియా, మన్నింపుము.

వాస.—ఆరణ్యికే, త్వం కుపి

వాస.—ఆరణ్యికా, నీవు అలిగితి వని

తే వీక్షితం స్నిగ్ధం యద్యపి = నీ చూపు స్నేహయుక్తముగానేయున్నది గాని, తథాపి నయనయోః ద్యుతిః తామ్రా = అట్లయినను కన్నుల కాంతి ఎఱ్ఱగా (నున్నది), తే ఇయం వాక్ మాధుర్యే సతి అపి గద్గదా (సతీ) అనుపదం స్ఖలతి = నీ యీ యెలుఁగు తియ్యము గలిగియుండి యు డగ్గుత్తికపడినదై మాటమాటలోను తొట్రిలుచున్నది, నిశ్వా...క్షితాః = నిట్టూర్పులు అణఁపఁబడినవి యయ్యును వలుదపాలిండ్ల యుబుకులాటచే తెలియఁబడుచున్నవి, (ఈలింగములవలన), ఏషః తే కోపః ప్రకట...లక్ష్యతే = ఇదిగో నీ కోపము బయటి యనుగ్రహముచేత అఁపఁబడిన దయ్యును స్పష్టముగా నగపడుచున్నది. * అనుమానాలంకారము, 'ప్రతీతి ర్లిఙ్గినో లిఙ్గా దనుమాన మదూషి తాత్.'

వాస.—కో ఏత్థ కువిదో.

తేతి ఆర్యపుత్త్రః ప్రసాదయతి. తదుపసర్ప. [ఇతి హస్తే నాకర్షతి.

యార్యపుత్త్రుఁడు మన్నింపు వేఁడుకొనుచున్నాఁడు,దగ్గఱకుపొమ్ము.[చేయిపట్టిలాగును

ఆర.—(సభయమ్) భట్టిని, అహం కి మపి న జానామి.

ఆర.—(భయముతో) దేవీ, నే నేమియు నెఱుంగను.

వాస.—ఆరణ్యికే, త్వం కథం న జానాసి? ఇదానీం తే శిక్షయామి. ఇన్దీవరికే, గృహ్యతా మేతామ్.

వాస.—ఆరణ్యికా, ఏమి! నీ వెఱుంగవా? ఇదె నీకు నేర్పెదను. ఇందీవరికా, దీనిని పట్టుకొనవే.

విదూ.—భవతి, అద్య కౌముదీ మహోత్సవే తవ చిత్త మపహర్తుం వయస్యేన ప్రేక్షణక మనుష్ఠితమ్.

విదూ.—అమ్మా, నేఁడు వెన్నెల మహోత్సవమని నీచిత్తము వడయుటకు వయస్యుఁడు ఆట ఆడినాఁడు.

వాస.-ఏతం యుష్మాకం దుర్నయం ప్రేక్ష్య హాసో మే జాయతే.

వాస.—ఈ మీ చెనఁటిచేష్టము గననాకు నవ్వువచ్చుచున్నది.

రాజా.—అల మన్యథా వికల్పనేన. పశ్య,—

రాజు.—వేఱువిధముగా తలంపవలదు. కనుము,—

భ్రూభఙ్గైః క్రియతే లలాటశశినః

కస్మాత్ కళఙ్కోఽధునా?

వాతాకమ్పిత బన్ధుజీవసమతాం

నీతోఽధరః కిం స్ఫురన్?

జాబిల్లికి ఏల యిపుడు బొమముడులతో మచ్చ కల్పించెదవు? ఏల అదురుచేత మోవిని గాలికి కరము అల్లలనాడు మంకెన పూవుసాటిం బొందించెదవు? పాలిండ్లబరు

వాస.—అరణ్ణిఏ, తుమం కువి దె త్తి అయ్యఉత్తో పసాదేది. తా ఉవసప్ప...

ఆర.—...భట్టిణి, అహం కిం వి ణ జాణామి.

వాస.—ఆరణ్ణిఏ, తుమం కహం ణ జాణాసి? దాణిం దే సిక్ఖావేమి. ఇందీవరిఏ గేణ్హ ఏదం.

విదూ.—హోది, అజ్జ కోముదీమహూసవే తుహ చిత్తం అవహరిదుం వఅస్సేణ పెక్ఖణఅం అణుట్ఠిదం.

వాస.—ఏదం తుమ్హాణం దుణ్ణఅం పెక్ఖిఅ హాసో మే జాఅది.

[1] ప్రవేశకః.

[1] (తతః ప్రవిశతి మనోరమా.)

[2] మనో.—(సోద్వేగమ్) అహో దీర్ఘరోషతా దేవ్యాః! ఏతావన్తం కాలం బద్ధాయా అపి ప్రియసఖ్యా ఆరణ్యికాయా ఉపర్యనుగ్రహం న గృహ్ణాతి! (సాస్రమ్) సా తపస్వినీ ఆత్మనో బన్ధనస్య కృతే న తథా సంతప్యతే యథా భర్తుర్దర్శననిరాశతయా. ఈదృశం చాస్యా దుఃఖం యేనాద్యైవాత్మానం వ్యాపాదయన్తీ మయా కథమపి నివారితా. ఏతం వృత్తాన్తం భర్తుర్నివేదయేతి వసన్తకం భణిత్వా ఆగతాస్మి.

(అంతట మనోరమ ప్రవేశించును.)

మనో.—(భయముతో) అయ్యో! ఎంతదీర్ఘకోపము దేవికి! ఇంత కాలము చెఱలో ఉంచియు (నా) యనుఁగుఁజెలియారణ్యిక మీఁద కరుణ దాల్పదాయెను! (కన్నీళ్లతో) ఆదీనురాలు రాజు నిఁక చూడ నను నిరాశచేత వనరుచున్నంత తనచెఱకు సయితము వనరుట లేదు. ఆమెయొక్క వనట యెట్టిదనఁగా దానిచేత ఇప్పుడే ప్రాణముసు త్యజింప నుండఁగా ఎట్టకేలకు నేను నివారించితిని. ఈవృత్తాంతమును ప్రభువునకుం దెలుపు మని వసంతకునితో చెప్పి వచ్చుచున్నాను.

1. 'ప్రవేశకోఽనుదాత్తోక్త్యా నీచపాత్రప్రయోజితః
అఙ్కద్వయాన్తర్విజ్ఞేయః శేషం విష్కమ్భకే యథా.' సా. ద.
ప్రవేశకము అనుదాత్తోక్తిచే నీచపాత్రములచే ప్రయోగింపఁబడును, రెండంకములకు నడుమనుండును, మిగత విష్కంభమునం బోలె.

2. కాలమ్ - అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా. 'మునిదీనా తపస్వినా' అమ. కథమపి—'కథమాది తపథ్యాన్తం యత్నగౌరవ భాధయోః.' వ్యాపాదయన్తీ—'వ్యాపాదో ద్రోహచిన్తనమ్.' అమ.

మనో.—...అహో దీహరోసదా దేవీఏ! ఎత్తిఅం కాలం బద్ధాఏ వి ఆరణ్ణిఆఏ ఉవరి అణుగ్గహం ణ గెణ్హాది!...సా తవస్సిణీ అత్తణో బంధణస్స కిదే ణ తహ సంతప్పది, జహ భట్టిణో దంసణణిరాసదాఏ. ఈరిసం అ సే దుక్ఖం, జేణ అత్తాణం వావాదఅంతీ మఏ కహం వి ణివారిదా. ఏదం ఉత్తంతం భట్టిణో ణివెదెహి త్తి వసంతఅం భణిఅ ఆఅదమ్హి.

(తతః ప్రవిశతి కాఞ్చనమాలా.)

కాఞ్చ.— కథ మన్వేషయ న్త్యాపి మయా భగవతీ సాంకృత్యా యనీ న దృష్టా (విలోక్య) త దేతా మపి తావన్మనోరమాం ప్రక్ష్యామి. (ఉపసృత్య)మనోరమె [1] అపి జానాసి కుత్ర భగవతీ సాంకృత్యాయనీతి.

(అంతట కాంచనమాల ప్రవేశించును.)

కాంచ.—ఏమి! ఎంత వెదకియు నేను భగవతిని సాంకృత్యాయనిని కానవైతిని. (చూచి) కావున ఈమనోరమను గూడ అడిగెదను. (సమీపించి) మనోరమా, ఎఱుంగుదువా భగవతి సాంకృత్యాయని యెచట నున్నదో ?

మనో. — (విలోక్య, అశ్రూణి ప్రమృజ్య) హలా, కాఞ్చనమాలె, దృష్టయా తయా కిం ప్రయోజనమ్.

మనో.—(చూచి, కన్నీళ్లు తుడుచుకొని,) ఓసికాంచనమాలా, ఆమెను చూడవలసిన పనియేమి ?

కాఞ్చ.—మనోరమే, అద్య దేవ్యా అఙ్గారవత్యా లేఖోఽను [2] ప్రేషితః. తస్మిన్ వాచితే బాష్పపూర్ణనయనా భృశం సంతపితుమారబ్ధా దేవీ. తత్ వినోదన నిమిత్తంతస్యా భగవతీ మన్వేషయామి.

కాంచ.—మనోరమా, నేఁడు అంగారవతీదేవియొద్దనుండి జాబు వచ్చినది. దానిని చదువుకొని కన్నీళ్లు నించుకొని మిక్కుటముగా వగవఁదొడంగినది దేవి. కావున ఆమెను ఓదార్చుటకొఱకు భగవతిని వెదకుచున్నాను.

1. అపి జానాసి—అపి ప్రశ్నే, 'గర్హా సముచ్చయ ప్రశ్న శఙ్కా సంభావనా స్వపి.' అమ.

2. అనుప్రేషితః = పంపఁబడినది. తస్మిన్ వాచితే = అది చదువఁబడఁగా.

కాఞ్చ.—కహం అణ్ణేసంతీఏ వి మఏ భఅవదీ సంకిచ్చాఅణీ ణ దిట్టా...తా ఏదం వి దావ మణోరమం పుచ్ఛిస్సం....మణోరమే అవి జాణాసి కహిం భఅవదీ సంకిచ్చాఅణి త్తి ?

మనో.—...హలా కంచణమాళే, దిట్టాఏ తాఏ కిం పఓఅణం ?

కాఞ్చ.—మణోరమే, అజ్జ దేవీఏ అంగారవదీఏ లేహో అణుప్పేసిదో. తస్సిం వాఇదే బాహపుణ్ణణఅణా దిఢం సంతప్పిదుం ఆరద్ధా దేవీ. తా విణోదణ ణిమిత్తం తాఏ భఅవదిం అణ్ణేసామి.

మనో.—హలా, కిం పున స్తస్మిన్ లేఖే ఆలిఖితమ్ ?

మనో.—ఓసీ, మఱి ఆజాబులో ఏమి వ్రాఁతయున్నది ?

కాఞ్చ.—'యా మమ భగినీ సా తవ జనన్యేవ, తస్యా భర్తా దృఢవర్మా తాత స్తే. తత్ తవ కి మాచష్టవ్యమ్ ? తస్య సమధికం సంవత్సరం [1] కళిఙ్గహతకేన బద్ధస్య. త న్న యుక్త మేతం వృత్తాన్త మనాచక్ష్య సమీపస్థితాయ సమర్థాయ భర్త్రే తవోదాసీనత్వ మవలమ్బితు మి' తి.

కాంచ.—'ఎవతె నాకు తోఁబుట్టువో ఆమె పెనిమిటి దృఢవర్మ నీకు తండ్రి. కాన నీకు చెప్పవలయునా? ఆయన పాదలికళింగునిచేత చెఱలో నుంపఁబడి సంవత్సరమున కెక్కువ అయినది. కావున, ఈ వృత్తాంతమును చెంత నున్న సమర్థునికి నీభర్తకు నీవు తెలుపక ఒప్పరికించుట తగదు.' అని.

మనో.—హలా, కాఞ్చనమాలే, యత స్తావ దయం వృత్తాన్తో భట్టిన్యై న కేనాపి విజ్ఞాపయితవ్య ఇతి భర్త్రా ఆజ్ఞప్తం, త త్కేన పునరిదానీం స లేఖః శ్రావితః ?

మనో.—చెలీ, కాంచనమాలా, ఈవృత్తాంతమును ఎవ్వరును దేవికి విన్నవింపవల దని ప్రభువు అజ్ఞాపించియుండఁగా ఎవ రిపుడు ఆజాబును (చదివి) వినిపించిరి ?

కాఞ్చ.—అనువాచ్య తూష్ణీం

కాంచ.—చదువుకొని ఊరకయున్న

1. కళిఙ్గ హతకః—హతక శ్చాసౌ కళింగ శ్చేతి 'కుత్సితాని కుత్సనై' రితి హతక శబ్దస్య పరనిపాతః, హతకుఁ డనుట తిట్టు. భర్త్రే అనాచక్ష్య—క్రియయా య మభిప్రైతి స సంప్రదాన మి'తి చతుర్థీ.

మనో.—హలా కిం తస్సిం లేహే ఆలిహిదం ?

కాఞ్చ.—జా మహ భఇణీ సా తవ జణణీ ఎవ్వ. తాఏ భత్తా దిఢవమ్మా తాదో దే. తా తవ కిం ఏదం ఆచక్ఖిదవ్వం ? తస్స సమధిఅం సంవచ్ఛరం కళింగహదఏణ బద్ధస్స; తా ణ జుత్తం ఏదం వుత్తంతం అణాచక్ఖిఅ సమీవట్ఠిదస్స సమత్థస్స భత్తుణో దే ఎవ్వం ఉదాసీణత్తణం ఓలంబిదుం తి.

మనో.—హలా కంచణమాలే, జదో దావ అఅం వుత్తంతో భట్టిణీఏ ణ కేణ వి విణ్ణావఇదవ్వో త్తి భట్టిణా ఆణత్తం, తా కేణ ఉణ దాణిం సో లేహఓ సుణావిదో ?

భూతాయా మమ హస్తాద్గృహీత్వా స్వయం దేవ్యా వాచితః.

నాచేతినుండి కైకొని దేవి తానే చదువుకొన్నది.

మనో.—తేన గచ్ఛ త్వమ్; ఏషా ఖలు దేవీ తయైవ సహ దన్తవలభ్యాం తిష్ఠతి.

మనో.—అటయిన నీవు పో. ఇదిగో దేవి ఆమెతోనే దంతపుమేడయందున్నది.

కాఞ్చ.—తత్ భట్టినీసకాశం గమిష్యామి. [ఇతి నిష్క్రాన్తా.

[కాంచ.—కావున, దేవికడ కేఁగెదను. [అని నిష్క్రమించును.

మనో.—చిరం ఖలు మమారణ్యికాసకాశాదాగతాయాః. దృఢం ఖలు నిర్విణ్ణా సా తపస్వినీ ఆత్మనో జీవితేన. కదాపి అత్యాహితం భవేత్. తత్ తత్రైవ గచ్ఛామి.

[ఇతి నిష్క్రాన్తా.

మనో.—నేను ఆరణ్యికకడనుండి వచ్చి చాలసేపు అయినది. పాపము! అది తన ప్రాణమీఁద మిక్కిలి పసిగిపోయినది. ఒకవేళ గొప్పచెట్ట కలిగినను కలుగును కాననటకే పోయెదను.

[అని నిష్క్రమించును.

ఇతి ప్రవేశకః.

కాఞ్చ.—అణువాఇఅ తుణ్హింభూదాఏ మమ హత్థాదో గెణ్హిఅ సఅం దేవీఏ వాఇదో.

మనో.—తేణ గచ్ఛ తుమం. ఏసా క్ఖు దేవీ తాఏ ఎవ్వ సహ దంతవలభీఏ చిట్ఠఇ.

కాఞ్చ.—తా భట్టిణీసఆసం గమిస్సం.

మనో.—చిరం క్ఖు, మే ఆరణ్ణిఆసఆసాదో ఆఅదాఏ. దిఢం ణివ్విణ్ణా సాతవస్సిణీ అత్తణో జీవిదేణ; కదావి అచ్చాహిదం భవే. తా తహిం ఎవ్వ గచ్ఛమ్హి.

చతుర్థోఽఙ్కః.

(తతః ప్రవిశతి సోద్వేగా ఆసనస్థా వాసవదత్తా, సాంకృత్యాయనీ, విభవత శ్చ పరివారః.)

సాంకృ.—రాజపుత్రి, అల ముద్వేగేన, నేదృశో వత్సరాజః, కథ మిత్థంగత మపి భవత్యా మాతృష్వసృపతిం విజ్ఞాయ వత్సరాజో నిశ్చిన్తః స్థాస్యతి ?

వాస.— (సాస్రమ్) భగవతి, అతి ఋజుకా ఇదానీం త్వమ్;యస్య మయా న కార్యం, తస్య మదీయేన జనేన కిం కార్యమ్ ? అజ్జుకాయా యుక్తం మమైత దాలిఖితుమ్. సా పున ర్జానాతి అద్యాపి తాదృశ్యేవ వాసవదత్తేతి.తవ పున రేష ఆరణ్యికావృత్తాన్తః ప్రత్యక్షః. తత్కథ మేత ద్భణసి ?

సాంకృ.—యత ఏవ మే ప్రత్యక్ష, మత ఏవ బ్రవీమి; తేన నను కౌముదీ మహోత్సవే త్వాం హాసితుం తథా క్రీడితమ్.

(అంతట దుఃఖాక్రాంతురాలై ఆసనస్థ వాసవదత్తయు, సాంకృత్యాయనియు విభవంబుగా పరివారమును ప్రవే.)

సాంకృ.—రాజకుమారీ, దిగులుపడ వలదు, ఇట్టివాఁడు కాఁడు వత్సరాజు, నీతల్లి తోఁబుట్టువుయొక్క పెనిమిటి యిటు(వంటి యిడుమపా) లయినాఁడని యెఱిఁగి వత్సరాజు నిశ్చింతగా నుండునా ?

వాస.—(కన్నీళ్లతో) భగవతి, నీవు ఇపుడు మిక్కిలి తిన్ననిదానవు; ఎవనికి నాతో పనిలేదో అతనికి నావారితో నేమి పని ? అమ్మకు తగును నా కిట్లు వ్రాయుట. ఏల యన-ఆమె ఇప్పటికిని వాసవదత్త మునుపటివంటిదే అని తలఁచుకొనియున్నది. నీకై ననో ఈయరణ్యికావృత్తాంతము ప్రత్యక్షము. మఱి నీవును ఇట్లు చెప్పుదు వేమి ?

సాంకృ.—నాకు ప్రత్యక్షమయిన కారణముననే పలికెదను. ఆయన నిశ్చయముగా కౌముదీమహోత్సవములో నిన్ను నవ్వించుటకు అట్లు ఆడినాఁడు.

వాస.—...భఅవది అదిఉజ్జుఆ దాణిం తుమం. జస్స మఏ ణ కజ్జం తస్స మమ కేరఏణ జణేణ కిం కజ్జం ? అజ్జుఆఏ తు జుత్తం మమ ఏదం ఆలిహిదుం. సా ఉణ జాణాది అజ్జ వి తారిసీ ఎవ్వ వాసవదత్తె త్తి. తుహ ఉణ ఏదం ఆరణ్ణిఆవుత్తంతం పచ్చక్ఖం; తా కహం ఏదం భణాసి?

వాస.—భగవతి, ఇత్థం సత్యం హాసితాస్మి, యేన భగవత్యాః పురతో లజ్జయా కథమపి తిష్ఠామి. తత్కిం తదీయయా కథయా? ఏతేనైవ పక్షపాతేనైతావతీం భూమిం నీతాస్మి. [ఇతి రోదితి.

వాస.—భగవతీ, ఇట్లు నిజముగా నవ్వింపఁబడితిని, కావుననే భగవతియెదుట లజ్జచేత ఎట్టకేలకు ఉన్నదానను. ఏల ఆవిషయముంగూర్చినమాటలు? ఈపక్షపాతముచేతనే ఇట్టి దశకు తేఁబడితిని. [అని యేడ్చును

సాంకృ.—రాజపుత్రి, అలం రుదితేన; నేదృశో వత్సరాజః. (విలోక్య) అథవా ప్రాప్త ఏవాయం వత్సరాజః, యస్తే మన్యుప్రమార్జనం కరోతి.

సాంకృ. — రాజపుత్త్రీ, ఏడువకు; వత్సరాజు ఇట్టివాఁడుకాఁడు. (చూచి) పోనీ, నామాట లేల? రానే వచ్చినాఁడు నీ శోకముం దీర్చువాఁడు వత్సరాజు.

వాస.—మనోరథా ఏతే భగవత్యాః.

వాస.—ఇవి భగవతి కోరికలు.

(తతః ప్రవిశతి రాజా, విదూషకశ్చ.)

(అంతట రాజు విదూషకుఁడును ప్రవే.)

రాజా.—క ఇవాభ్యుపాయః ప్రియాం మోచయితుమ్?

రాజు.—ఏమి యుపాయము ప్రియను విడిపించుటకు?

విదూ.—భో వయస్య, ముఞ్చ విషాదమ్. అహం తే ఉపాయం కథయిష్యామి.

విదూ.—వయస్యుఁడా, వగవకు; నేను నీకు ఉపాయము చెప్పెదను.

రాజా—(సహర్షమ్) వయస్య, త్వరిత మభిధీయతామ్.

రాజా.—వయస్యా, త్వరగా చెప్పవోయి.

వాస.—భఅవది, ఎత్థ సచ్చం హాసిదమ్హి, జేణ భఅవదీఏ పురదో లజ్జాఏ కహంవి చిట్ఠామి. తా కిం తక్కేరకాఏ కహాఏ? ఏదేణ ఎవ్వ పక్ఖవాదేణ ఎత్తిఅం భూమిం ణీదమ్హి.

వాస.—మణోరహా దాణిం ఏదే భఅవదీఏ.

విదూ.—భో వఅస్స ముంచ విసాదం. అహం దే ఉవాఅం కహఇస్సం.

విదూ.—భో స్త్వం తావ దనేక సమర సంఘట్ట ప్రహారాఙ్కిత బాహుశాలః; పున రపి అనేక గజ తురగ పదాతి దుర్విషహ బల సముదితః. త త్సర్వబలసందోహేన అన్తఃపురం సంపీడితం కృత్వా ఇదానీ మే వారణ్యకాం మోచయ.

విదూ.—ఓయి, నీ వయిననో పెక్కుపోరులయొత్తడులలో తిన్నదెబ్బల మచ్చలతోడిబుజముమ్రాఁకులవాఁడవు; పయిగా, గజతురగపదాతుల బెట్టిదంపుగాణువతో లేచువాఁడవు. కావున సమస్తసైన్యసంఘాతముతో అంతఃపురమునకు ముట్టడి వైచి ఇప్పుడే ఆరణ్యికను విడిపింపుము.

రాజా.—వయస్య, అశక్య ముపదిష్టమ్.

రాజు.—వయస్యా, అసాధ్యము నుపదేశించితివి.

విదూ.—కి మ త్రాశక్యమ్? యతః కుబ్జ వామన ముగ్ధ స్థవిర కఞ్చుకి వర్జం మనుష్యోఽపరో నాస్తి తత్ర.

విదూ.—ఇందు అసాధ్య మే మున్నది? ఏల యన, అచట గుజ్జు కుఱుచ వెంగలి ముదుక యంగజాలలు దప్ప వేఱునరుఁడు లేఁడు.

రాజా.—(సావజ్ఞమ్) కి మసంబద్ధం ప్రలపసి? దేవ్యాః ప్రసాదం ముక్త్వా నాన్యోఽ స్త్యస్యా మోక్షాభ్యుపాయః. తత్ కథయ కథం దేవీం ప్రసాదయామి.

రాజు.—(తిరస్కారముతో) ఏమి అసంగతములు ప్రేలఁ జొచ్చితివి? దేవియొక్క యనుగ్రహము తప్ప ఈప్రియను విడిపింప ఒండు ఉపాయము లేదు. కనుక ఎట్లు దేవిని అనుగ్రహింపఁజేయనగునో చెప్పుము.

విదూ.—భో మాసోపవాసం కృత్వా జీవితం ధారయ, య ద్యే

విదూ.—ఓయి ప్రాణాలు బిగఁబట్టుకొని ఒకనెల యుపవాస ముండు, అంతట దేవి

విదూ.—భో తుమం దావ అణేఅసమరసంఘట్టప్పహారంకిదబాహుసాలో పుణో వి అణేఅగఅతురఅపదాఇదువ్విసహబలసముదిదో. తా సవ్వబలసందోహేణ అంతేఉరం సంపీడిఅం కరిఅ దాణిం ఎవ్వ ఆరణ్ణిఅం ముంచావేహి.

విదూ.—కిం ఎత్థ అసక్కం? జదో కుజ్జవామణముద్ధథేరకంచుఇవజ్జిదో మణుస్సో అవరో ణత్థి తహిం.

వం దేవీ చణ్డీ ప్రసత్స్యతి.

చండి గదా ప్రసన్నయగును.

రాజా.—(విహస్య) అలం ప రిహాసేన. కథం కథయ దేవీం ప్రసాదయిష్యామి.

రాజు.—(నవ్వి) ఎకసక్కెమును నిలుపు. దేవిని ఎట్లు అలుక దీర్తునో చెప్పు.

ధృష్టః కిం పురతో౽వరుధ్య విహసన్ గృహ్ణామి కణ్ఠే ప్రియాం?
కిం వా చాటుశతప్రపఞ్చరచనాప్రీతాం కరిష్యామి తామ్?
కిం తిష్ఠామి కృతాఞ్జలి ర్నిపతితో దేవ్యాః పునః పాదయోః?
సత్యం సత్య మహో న వేద్మ్యనునయ స్తస్యాః కథం స్యాదితి.

దిట్టతనము వహించి యెదుట అడ్డపడి నవ్వుచు ప్రియను కంఠమున కౌఁగిలింతునా? ఒండె, బుజ్జవంపుమాటలు మెండుగా విస్తరముగా పలికి ప్రసన్నను జేయుదునా? (ఒండె) మఱల తత్పాదముల వ్రాలి కేల్మోడ్చుకొని నిలుచుందునా? అహో దేవికి అలుక యెట్లు తీఱునో ఎఱుఁగను. ఈమాట నిజము నిజము.

త దేహి దేవీసకాశ మేవ గచ్ఛావః.

కావున రా దేవికడ కే పోవుదము.

విదూ.—భో గచ్ఛ త్వమ్. అహం పున ర్బన్ధనా త్కథ మపి

విదూ.—అయ్యా, నీవు పో. నే నేమో చెఱనుండి ఎట్లో తప్పి వచ్చితిని. కనుక

ధృష్టః (సన్) పురతః అవరుధ్య విహసన్ ప్రియాం కణ్ఠే గృహ్ణామి కిమ్=దిట్టరి (సై) ఎదుట అడ్డగించి నవ్వుచు దయితను మెడయందు కవుఁగిలింతునా, (అథ) వా తాం చాటు శత ప్రపఞ్చ రచనా ప్రీతాం కరిష్యామి కిమ్=అట్లుగాదేని అక్కాంతను బుజ్జవంపుమాటల వందల విస్తరముయొక్క యల్లికచే సంతుష్టనుగా చేయుదునా, దేవ్యాః పాదయోః పునః నిపత్య కృత అఞ్జలిః తిష్ఠామి కిమ్ = దేవియడుగులందు వెండియు వ్రాలి చేయఁబడిన యంజలిగలవాఁడనై (కేల్మోడ్చి) నిలుతునా, అహో తస్యాః అనునయః కథం స్యాత్ ఇతి న వేద్మి సత్యం సత్యమ్ = అహో దేవికి సాంత్వనము ఎట్లు అగునో అది ఎఱుఁగను నిజము నిజము.

విదూ.—భో మాసోపవాసం కరిఅ జీవిదం ధారేహి. జది ఎవ్వం దేవీ చండీ పసీదిస్సది.

విదూ.—భోగచ్ఛ తుమం. అహం ఉణ దాణిం ఎవ్వ బంధణాదో కహం వి పరిబ్భంసిఅ ఆఅదో.తా గమిస్సం.

పరిభ్రష్టశ్యాగతః. తద్గమిష్యామి.

(ఇంటికి) పోయెదను.

రాజా.—(విహస్య, కణ్ఠే గృహీత్వా, బలాన్నివర్త్య) మూర్ఖ, ఆగమ్యతామ్ (పరిక్రమ్యావలోక్య చ) ఇయం దేవీ దన్తవలభీ మధ్యాస్తే. యావదుపసర్పామి. [సలజ్జ ముపసర్పతి.

[వాస. ఆసనా దుత్తిష్ఠతి.

రాజు.—(నవ్వి, మెడ పట్టుకొని బలిమి మెయి మఱలించి) రావోయి మూర్ఖుఁడా. (నడచి, చూచి యు) ఇదిగో దేవి దంతవలభియందు కూర్చున్నది. సమీపించెదను. [లజ్జించుచు సమీపించును.

[వాస. ఆసనమునుండి లేచును.

రాజా.—

[1] కిం ముక్త మాసన? మలం
మయి సంభ్రమేణ;
నోత్థాతు మిత్థ ముచితం
మమ తాన్తమధ్యే;
దృష్టి ప్రసాదవిధి మాత్ర
హృతోజ నోఽయ
మత్యాదరేణ కి మితి
క్రియతే విలక్షః?

రాజు.—

ఏల యాసనమును వదలెదవు? నాయెడల (ఈ) తొట్రుపా టేల? డస్సిన నడుముగలదానా, నాకై యిట్లు లేచుట సరిగాదు; చూడ్కిని దయచేసిన మాత్రాన వశ్యుఁ డయ్యెడి యీ జనుని అత్యాదరముచేత ఏల వెఱఁగుపఱిచెదవు.

[2] వాస.—(ముఖం నిరూప్య) విలక్ష ఇదానీం త్వమసి.

వాస.—(ముఖముం గాంచి) ఇపుడు నీవు వెఱఁగుపడిన వాఁడవే అయితివి.

1. తాన్తమధ్యే = డస్సిన కవునుగలదానా, ఆసనమ్ కిమ్ ముక్తమ్ = ఆసనము ఏల వదలఁబడినది, మయి సంభ్రమేణ అలమ్ = నావిషయమై తొట్రుపాటు వలదు, మమ ఇత్థమ్ ఉత్థాతుమ్ ఉచితం న==నాకొఱకు ఇట్లు లేచుట తగినది కాదు, దృష్టి ప్రసాద విధి మాత్ర హృతః అయం జనః కిమ్ ఇతి అత్యాదరేణ విలక్షః క్రియతే= చూపుయొక్క అనుగ్రహముయొక్క చేయుట మాత్రముచేత లోఁగొనఁబడెడి యీ జనుఁడు ఏ మని అధికగౌరవముచేత విలక్షుఁడుగా చేయఁబడుచున్నాఁడు. తాన్తమధ్యే—హేతుగర్భము, * కావ్యలింగాలంకారము. ఉత్తరార్ధమున * విషమాలంకారము, 'విషమం వర్ణ్యతే యత్ర ఘటనా ఽ ననురూపయోః.'

2. శఠుఁడవు నీవు, నీకెక్కడి వెఱఁగు? అని భా.

వాస.—...విలక్ఖో దాణిం తుమం హోసి.

రాజా.—ప్రియే సత్య మహం విలక్షః, యత్ ప్రత్యక్షదృష్టాపరాధో భవతీం ప్రసాదయితు మిచ్ఛామి.

రాజు.—ప్రియా, నిజముగా నేను విలక్షుఁడనే, ఏల యన (నా) తప్పు ప్రత్యక్షముగా కనఁబడినను, నిన్ను అనుగ్రహము వేఁడ వచ్చినాఁడను.

సాంకృ.—(ఆసనం నిర్దిశ్య) క్రియతా మాసనపరిగ్రహః.

సాంకృ.—(ఆసనముం జూపి) ఆసనము అంగీకరింపఁదగును.

రాజా.—(ఆసనం నిర్దిశ్య) ఇత ఇతో దే వ్యుపవిశతు.

రాజు.—(ఆసనముం జూపి) ఇట ఇట, దేవి కూర్చుండవలయును.

[వాస. భూమా వుపవిశతి.

[వాస. నేలఁ గూర్చుండును.

రాజా.—ఆః కథం భూమా వుపవిష్టా దేవీ! అహ మప్య త్రైవోపవిశామి. (ఇతి భూమా వుపవిశ్య) ప్రియే, ప్రసీద ప్రసీద. కి మేవం ప్రణతేఽపి మయి గభీరతరం కోప ముద్వహసి?

రాజు.—అయ్యో! ఏమి నేలఁగూర్చున్నవే దేవి! నేనును ఇటనే గూర్చుండెదను. (అని నేలఁ గూర్చుండి) ప్రియా, కరుణింపు కరుణింపు. ఏమి! ప్రణతుఁడ నైనను నామీఁద నిట్లు లోలోపల రోసము దాల్చియున్నావు?

భ్రూభఙ్గం న కరోషి, రోదిషి ముహు ర్ముగ్ధేక్షణే, కేవలం;
నాసి ప్రస్ఫురితాధరాఽనవరతం నిశ్వాస మే వోజ్ఝసి;
వాచం నాపి జహాసి, తిష్ఠసి పరం ప్రధ్యాననమ్రాననా;
కోప స్తే నిభృతోఽతి పీడయతి మాం గూఢప్రహారోపమః.

ఓవామలోచనా, బొమలు ముడివేయవుగాని, మాటిమాటికి ఏడువను మాత్ర మేడ్చెదవు; మోవి యదురుట లేదు గాని సదా నిట్టూర్పులను నిగుడ్చుచునే యున్నావు; మాట మానవుగాని, ఏమో ఆలోచనతో నెమ్మోము వాంచి యున్నావు; నీ గూఢకోపము పై కగపడనియుపఘాతము వలె నన్ను కరము నొగిలించుచున్నది.

ముగ్ధేక్షణే—ముగ్ధ = సుందరమయిన - ఈక్షణే = నేత్రములుగలదానా, భ్రూభఙ్గం న కరోషి = బొమముడి సేయవు (గాని), ముహుః కేవలం రోదిషి = మాటిమాటికి ఏడువను మాత్ర మేడ్చెదవు; ప్రస్ఫురిత అధరా న అసి=ప్రకటమైన యదురు

ప్రసీద ప్రియే ప్రసీద.

[ఇతి పాదయోః పతతి.

వాస.—అతిసుఖిత ఇదాసీ మసి. కస్మాద్దుఃఖితం జనం వికారయసి? ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ. కోఽత్ర కుపితః?

సాంకృ.—ఉత్తిష్ఠ మహారాజ కి మనేన? అన్య దేవ తావ దుద్వేగకారణ మస్యాః.

రాజా.—(ససంభ్రమమ్) భగవతి, కి మన్యత్?

[సాంకృ. కర్ణే కథయతి.

రాజా.—(విహస్య) య ద్యేవ మల ముద్వేగేన. మయాపి జ్ఞాతమ్. సిద్ధ ఏ వాస్మిన్ ప్రయోజనే దేవీం వర్ధయిష్యా మీతి నోక్తమ్. అన్యథా కథ మహం దృఢవర్మవృత్తాన్తే విస్రబ్ధ స్తిష్ఠామి? తత్కతిపయా న్యహాని తద్వార్తాయా ఆగతాయాః! ఇదం చ తత్ర వర్తతే.

ప్రియా కరుణింపు కరుణింపు.

[అని పాదముల వ్రాలును.

వాస.—నీ విపుడు అతిసుఖమున నున్నాఁడవు. ఏల దుఃఖమునం బడియున్న దానిని వెక్కిరించెదవు? లే లెమ్ము. ఎవ రిక్కడ కోపించినారు?

సాంకృ.—లెమ్ము, మహారాజా. ఈజోలి యేల? ఈవగపునకు కారణము వేఱే.

రాజు.—(ఆకులపాటుతో) భగవతీ, మఱి యేది?

[సాంకృ. చెవిలో చెప్పును.

రాజు.—(నవ్వి) అటులేని వగవ నక్కఱలేదు. నాకును తెలిసినది, అయినను ఈప్రయోజన మెప్డు నెఱవేఱునో అప్పుడు దేవిని అభినందింప నెంచి ఇపుడు చెప్పకుంటిని. అంతియగాని నేను దృఢవర్మవిషయమున అక్కఱలేనివాఁడ నై యుందునా? అచటి వార్త వచ్చి కొంచెము దినములే అయినవి. అచ్చటిస్థితి యిది.

తోఁడి మోవిగలదానవు కావు, (అయినను), అనవరతం నిశ్వాసమ్ ఉజ్ఝసి ఏవ = సదా నిట్టూర్పు నిగుడ్చుచునే యున్నావు; అపి (చ) వాచం న జహాసి = మఱి (యు) మాటను మానవు, పరం ప్రధ్యాన నమ్ర ఆననా తిష్ఠసి = కాని ప్రకృష్టమయిన చింతచేత వంగిన వదనముగలదానవై యున్నావు; నిభృతః తే కోపః గూఢప్రహార ఉపమః మామ్ అతి పీడయతి = గూఢమైన నీకోపము వెలికి కనఁబడని యభిఘాతము సాటిగాఁగల దై నన్ను మిగుల నొగిలించుచున్నది. * ఉపమాలంకారము.

వాస.—అదిసుహిదో దాణిం సి. కీస దాణిం దుక్ఖిదం జణం విఆరేసి? ఉట్ఠేహి ఉట్ఠేహి. కో ఎత్థ కువిదో?

¹ అస్మద్బలై ర్విజయసేన పురస్సరై
స్తై
రాక్రాన్తబాహ్యవిషయో విహత
ప్రతాపః
దుర్గం కళిఙ్గహతకః సహసా ప్రవిశ్య
ప్రాకారమాత్రశరణః కిల
వర్తతేఽసౌ.

విజయసేనుఁడు నడపిన యీ మన సేనలు ఆపాడుకళింగుని (క్రోటకు) బయటిదేశమును పట్టుకొని వాని ప్రతాపమును హతమార్చినంతట, వాఁడు తటాలున దుర్గము సొచ్చి ప్రాకారమాత్రమే రక్షకముగా నున్నాఁడు.

తదవస్థం చ తమ్,

ఆదశలో నున్న యాతనిని,

² నిర్దిష్టాక్రాన్తిమన్దం ప్రతిదినవిరమ
ద్వీరదాసేరబృన్దం
శశ్వత్సంశీర్యమాణద్విపతురగవరం
క్షీణనిశ్శేషసైన్యమ్
అద్య శ్వో వా విభగ్నే ఝుడితి మ
మబలైః సర్వతస్తత్ర దుర్గే
బద్ధం యుద్ధే హతం వా భగవతి నచి
రాచ్ఛ్రోష్యసి త్వం కళిఙ్గమ్.

భగవతీ, పైఁజెప్పినట్లు తనబయటిదేశము పట్టినందున దుర్బలుఁడై యున్న యాకళింగునియొక్క వీరభృత్యసముదాయమును దినదినము రూపుమాపి మంచిమంచియేనుఁగులను గుఱ్ఱములను సర్వదా కూల్చి సైనికుల సందఱను తెగటార్చి, నేఁడో రేపో మనసేనలు ఆదుర్గమును క్షణములో పడఁగొట్టి వానిని బందిచేసిన వనియో యుద్ధములో పరిమార్చిన వనియో వార్తను త్వరలో నీవు వినెదవు.

1. అసౌ కళిఙ్గహతకః = ఈ పాడుకళింగుఁడు, విజయసేన పురస్సరైః తైః అస్మత్ బలైః = విజయసేనుఁడు ముందునడచువాఁడు (నాయకుఁడు) గాఁగల యీమన సేనలచేత, ఆక్రాన్త బాహ్య విషయః విహత ప్రతాపః (సన్) = పట్టఁబడిన బయటి దేశముగలవాఁడును కొట్టఁబడిన పరాక్రమముకలవాఁడును (ఐ), సహసా దుర్గం ప్రవిశ్య=తటాలున దుర్గము సొచ్చి, ప్రాకార మాత్ర శరణః వర్తతే కిల = ప్రహరి మాత్రమే రక్షకముగాఁగలవాఁడుగా నున్నాఁడు సుమా.

2. కళిఙ్గమ్ = కళింగుఁడు [ఆంధ్రవ్యవహారోచితముగా విభక్తివినిమయము చేయఁబడినది.], నిర్దిష్ట ఆక్రాన్తి మన్దమ్ = పూర్వోక్తమయిన దేశాక్రమణముచేత దుర్బలుఁడును, ప్రతిదిన విరమత్ వీర దాసేర బృన్దమ్=దినదినము రూపణుచున్న వీరులయు భృత్యులయు సమూహముకలవాఁడును, శశ్వత్ సంశీర్యమాణ ద్విప తురగ వరమ్ =మాటిమాటికి చచ్చుచున్న మంచియేనుఁగులు ఉత్తమాశ్వములును గలవాఁడును, క్షీణ నిశ్శేష సైన్యమ్ = క్షయించిన సకలమయిన సైనికులు గలవాఁడును (అయి),

సాంకృ.—రాజపుత్రి, ప్రథమతర మేవ భవత్యాః కథితం మయా, 'కి మప్రతివిధాయ వత్సరాజః స్థాస్యతీ' తి.

సాంకృ.—రాజపుత్రీ, ముందే నేను నీతో చెప్పియుంటిని(గదా), 'వత్సరాజు ప్రతీకారము సేయక యొప్పరికించునా?' అని.

వాస.—య ద్యేవం ప్రియం మే ప్రియమ్.

వాస.—ఇట్టుల యేని నాకు మిగుల ప్రియము.

(ప్రవిశ్య ప్రతీహారీ)

(ప్రతీహారి ప్రవేశించి)

జయతు జయతు భర్తా. ఏష ఖలు విజయసేనో ధృఢవర్మకఞ్చుకిసహితో హర్ష సముత్ఫుల్లలోచనః ప్రియం నివేదితుకామః ద్వారే తిష్ఠతి.

జయము ఏలినవారికి. వీఁడుగో విజయసేనుఁడు దృఢవర్మకంచుకితోఁ గూడ సంతోషవికసితనేత్రుఁడై ప్రియము చెప్పవాఁడై ద్వారమున నున్నాఁడు.

వాస.—(సస్మితమ్) భగవతి, అహం తర్కయామి పరితోషితాఽస్మ్యార్యపుత్రే ణేతి.

వాస.—(చిఱునవ్వుతో) భగవతి, ఆర్యపుత్త్రుఁడు నన్ను మిక్కిలి సంతోషపెట్టినాఁ డని నేను తలంచుచున్నాను.

సాంకృ.—వత్సరాజపక్షపాతినీ ఖ ల్వహం న కిఞ్చి ద్బ్రవీమి.

సాంకృ.—వత్సరాజుమీఁద పక్షపాతినిని గదా నేను. నే నేమియు చెప్పను.

రాజా.—శీఘ్రం ప్రవేశయ తౌ.

రాజు.—త్వరగా ప్రవేశపెట్టుము వారిని.

అద్య(వా)శ్వః వా మమ బలైః తత్ర దుర్గే విభగ్నే(సతి)=నేఁడో రేపో నాదండులచేత ఆదుర్గము క్షణములో పడఁగొట్టఁబడినది కాఁగా, బద్ధం (వా) యుద్ధే హతం వా = బందిసేయబడినాఁడని (యో) పోర తెగటార్పబడినాఁడని యో, భగవతి త్వం న చిరాత్ శ్రోష్యసి = భగవతీ నీవు త్వరలో వినెదవు. నచిరాత్—సమస్తపదము. విరమత్—రమధాతువు విపూర్వమయిన పరస్మైపది యగును. దాస్యా అపత్యం దాసేరః, దాసేయ శ్చ. సేనాయాం సమవైతి సైనికః సైన్య శ్చ.

వాస.—జఇ ఎవ్వం పిఅం మే పిఅం.

ప్రతీ.—ఏసో క్ఖు విఅఅసేణో దిఢవమ్మకంచుఇసహిఓ హరిససముప్ఫుల్లలోఅణో పిఅం ణివేదిదుకామో దువారే చిట్ఠఇ.

వాస.— భఅవది, జహ తక్కేమి పరితోసిదమ్హి అయ్యవుత్తే ణేత్తి.

ప్రతీ.—తథా. [ఇతి నిష్క్రాన్తా.
(తతః ప్రవిశతి విజయసేనః కఞ్చుకీ చ.)

విజ.—భోః కఞ్చుకిన్, అద్య స్వామిపాదాః ద్రష్టవ్యా ఇతి యత్సత్య మనుపమం క మపి సుఖాతిశయ మనుభవామి.

కఞ్చు.— అవితథ మేతత్. పశ్య;

సుఖ నిర్భరో౽న్య థాపి
స్వామిన మవలోక్య భవతి భృత్య జనః;
కిం పున రరి బల విఘటన
నిర్వ్యూఢ ప్రభుని యోగభరః ?

ఉభౌ.—(ఉపసృత్య) జయతు స్వామీ. [రాజా ఉభా వపి పరిష్వజతే.

కఞ్చు.—దేవి, దిష్ట్యా వర్ధసే.

హత్వా కళిఙ్గహతకం
నివేశ్య మత్స్వామినం నిజే రాజ్యే,
దేవస్య సమాదేశో
నిర్వ్యూఢో విజయసేనేన.

వాస.—భగవతి, అభిజానా

ప్రతీ.—అట్లే. [అని నిష్క్రమించును.
(అంతట విజయసేనుండును కంచుకియుఁ బ్ర.)

విజ.—అయ్యా కంచుకీ, ఇపుడు ఏలినవారిని చూచెదను (గదా) అని అది యేమో సాటి లేని చెప్పలేని సంతోషాతిరేకమును అనుభవించుచున్నాను.

కంచు..—సత్య మిది. కనుము;

వేఱు విధమున నేనియు దొరను చూచి సేవక జనుఁడు పట్టరాని సంతోషమును పొందును, శత్రు సైన్యములను పగులఁగొట్టి యేలికయొక్క ఆనతిబరువును చక్కఁగా మోచిన వాఁడు మఱి (వానిమాట) చెప్పవలయునా?

ఇరువురు.—జయము ఏలినవారికి.

[రాజు ఇరువుర నుం గవుంగిలించును.

కంచు.-దేవీ, ఆహా నీకు మేలైనది.

విజయసేనుఁడు పాడుకళింగుని పరిమార్చి నాదొరను ఆయనయొక్క (అంగ) రాజ్యమందు స్థాపించి ఏలినవారి యాజ్ఞను నెఱవేర్చినాఁడు.

వాస.—భగవతీ, ఆనవాలు పట్టితి వా

1. స్వామిపాదాః—పాదశబ్దము (బహువచనాంతము) ఇచట పూజ్యవాచకము, పూజ్యుఁ డయినప్రభువు అని యర్థము.

2. నిర్వ్యూఢ—నిర్ - వి - ఊఢ (వహ్ - క్త) = నిర్వహింపఁబడిన, అనఁగా నెఱవేర్పఁబడిన అని భా. * కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము.

ప్రతీ.—తహా.
వాస.—భఅవది, అహిజాణాసి ఏదం కంచుఇం?

స్యైతం కఞ్చుకినమ్ ?

సాంకృ.—కథం నాభిజానాసి? నను స ఏషః యస్య హస్తే మాతృష్వసా [1] తే పుత్త్రికాయుగం ప్రేషితవతీ.

రాజా.—సాధు విజయసేన, మహాన్ వ్యాపారో ఽనుష్ఠితః.

[విజ. పాదయోః పతతి.

రాజా.—దేవి, దిష్ట్యా వర్ధసే, ప్రతిష్ఠితో రాజ్యే దృఢవర్మా.

వాస.—(సహర్షమ్) అనుగృహీతాస్మి.

విదూ.—ఈదృశే అభ్యుదయే అస్మిన్ రాజకులే ఏత త్కరణీయమ్; (రాజానం నిర్దిశ్య వీణావాదనం నాటయన్) గురుపూజా, (ఆత్మనో యజ్ఞోపవీతం దర్శయన్) బ్రాహ్మణస్య సత్కారః, [2](ఆరణ్యికాం సూచయిత్వా) సర్వబన్ధమోక్షః ఇతి.

రాజా.—(వాసవదత్తా మపవార్య ఛోటికాం దదత్) సాధు వయస్య సాధు!

ఈకంచుకిని?

సాంకృ.—ఆనవాలు పట్టకేమి? ఇతని చేత నిచ్చియే గదా మీతల్లితోఁబుట్టువు నీకు బొమ్మల జతను పంపినది.

రాజు.— బలారే! విజయసేనుఁడా! గొప్పకార్యము నెఱవేర్చితివి!

[విజ. పాదములందు వ్రాలును.

రాజు.—దేవి, అహా! నీకు మేలు. దృఢవర్మ రాజ్యమందు నెలకొల్పఁబడినాఁడు.

వాస.—(హర్షముతో) అనుగ్రహింపఁబడితిని.

విదూ.—ఇట్టి గొప్పమేలునందు ఇట్టి రాజకులమందు ఇవి చేయవలయును; ఎవ్వి యన-(రాజును చూపి వీణావాదనము నభినయించుచు) గురుపూజ, (తనజన్నిదమును చూపుచు)బ్రాహ్మణునికి సత్కారము,(ఆరణ్యికను సూచించి) చెఱలోనివారి నెల్ల విడిపించుటయు.

రాజు.—(వాసవదత్తనుండి అపవారించి చిటికవేయుచు)సరి వయస్యుఁడా సరి!

1. బొమ్మలను పంపుట వాసవదత్త యుజ్జయినిలో నుండఁగా.
2. ఆరణ్యికను సూచించుటకు అభినయ మెట్లో ఊహించుకొనునది.

వాస.—...అణుగహిదమ్హి.

విదూ.—ఈరిసే అబ్భుదఏ అస్సిం రాఅఉలే ఏదం కరణిజ్జం...గురుపూఆ బమ్హణస్స సక్కారో...సవ్వబంధణ మొక్ఖో త్తి.

విదూ.—భవతి, కథం త్వ మత్ర సమాదిశసి?	విదూ.—అమ్మా, ఈవిషయములో ఏమి యానతిచ్చెదవు?
వాస.—(సాంకృత్యాయనీ మవలోక్య సస్మితమ్) మోచితా హతాశేన ఆరణ్యికా.	వాస.—(సాంకృత్యాయనిం గాంచి లేఁతనవ్వు నవ్వుచు) (ఈ) చెడిబ్రదికినవానిచే ఆరణ్యిక విడిపింపఁబడినది.
సాంకృ.—కిం వా తయా తపస్విన్యా బద్ధయా?	సాంకృ.—పాపము! దానిని చెఱనుంచిన నేమి ప్రయోజనము?
[1] వాస.—యథా భగవత్యై రోచతే.	వాస.—భగవతియిచ్ఛ యెట్లో అట్లు.
[2] సాంకృ.—యద్యేవ మహమేవ తాం మోచయామి.	సాంకృ.—అట్లేని నేనె దానిని విడిపించెదను.
[ఇతి నిష్క్రాన్తా.	[అని నిష్క్రమించును.
కఞ్చు.—ఇద మపరం సందిష్టం మహారాజేన దృఢవర్మణా—'త్వత్ప్రసాదాత్ సర్వ మేవ యథాభిలషితం సంపన్నమ్, త దేతే ప్రాణా స్త్వదీయాః, యథేష్ట మిమా న్నియోక్తుం త్వ మేవ ప్రమాణ మి'తి.	కంచు.—ఇట్లును మఱి మహారాజుదృఢవర్మ సందేశించినాఁడు, 'నీదయచేత సర్వమును కోరినట్లు నెఱవేఱినది, కావున ఈ ప్రాణములు నీయవి. నీయిచ్ఛవచ్చినట్లు వీనిని పనిగొన నీవే ప్రమాణమవు.' అని.
[రాజా సలజ్జ మధోముఖ స్తిష్ఠతి.	[రాజు లజ్జతో మొగము వాంచును.
విజ.—దేవ, న శక్యతే దేవం	విజ.—దేవా, ఏలినవారిపై దృఢవర్మ

1. భగవత్యై రోచతే. 'రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణః' అనుటచే చతుర్థి.
2. సాంకృ.—పరివ్రాజిక గావున సత్కార్యముచేయుటకు త్వరపడినది. అది నిష్క్రమణోపాయంబు నయినది.

విదూ.—భోది, కహం తుమం ఎత్థ సమాదిససి?
వాస.—...మోఇదా హదాసేణ ఆరణ్ణిఆ.
వాస.—జహ భఅవదీఏ రోఅది.

ప్రతి ప్రీతివిశేషో దృఢవర్మణః కథయితుమ్.

కంగల ప్రీతివిశేషము చెప్ప నలవి గాదు.

కఞ్చు.—'య ద్యపి తుభ్యం ప్రతిపాదితాయాః ప్రియదర్శికాయా అస్మద్దుహితుః పరిభ్రంశాన్న ౯ అర్యాబన్ధో జాత ఇతి దుఃఖమాసీత్ ,౯ ాపి వాసవదత్తాయాః పరిణేత్రా త దపనీత మే వే'తి.

కంచు.—'నీకు ఇయ్యఁబడిన ప్రియదర్శిక మాకొమారిత అగపడకపోయినందున నీతో నాకు సంబంధము ఘటిల్లదాయె నని నాకు వంతకలిగియున్నను వాసవదత్తను నీవు పెండ్లియయినందున అదియును తీఱినదే.' అని.

[1] వాస.—(సాస్రమ్) ఆర్య కఞ్చుకిన్, కథం మే భగినీ పరిభ్రష్టా?

వాస.—(బాష్పములతో) అయ్యా కంచుకీ, నా చెల్లెలు ఎట్లు అగపడకపోయినది?

కఞ్చు.—రాజపుత్రి, తస్మిన్ కళిఙ్గహతకావస్కన్దే విద్రుతేష్విత స్తతో౽న్తఃపురజనేషు, దిష్ట్యా దృష్టా 'మిదానీం న యుక్త మత్ర స్థాతు మి'తి తా మహం గృహీత్వా వత్సరాజాన్తికం ప్రస్థితః. తతః స్నానాయ తాం విన్ధ్యకేతో ర్హస్తే నిక్షిప్య నిర్గతో౽స్మి. యావత్ప్రతీప మాగచ్ఛామి తావ త్తైరపి తత్ స్థానం సహ విన్ధ్యకేతునా స్మర్తవ్యతాం నీతమ్.

కంచు.—రాజపుత్త్రీ, కళింగహతకుని యామున్ఱుటడిలో అంతిపురిజనులు ఎక్కడికెక్కడికో పరారి కాఁగా, నేను పుణ్యవశమున ఆమెను గాంచి 'ఇపు డట నీమె యుండఁదగదు' అని తోడ్కొని వత్సరాజుకడకు తరలితిని. అనంతరము ఆమెను వింధ్యకేతువు చేతిలో నుంచి స్నానమునకు వెడలితిని. మరలి వచ్చునంతలో ఎవరో ఆచోటిని వింధ్యకేతునిం గూడ కథామాత్రశేషముగా నొనర్చిరి.

1. భగిని అనఁగా తోడఁబుట్టినది, అక్కగాని చెల్లెలుగాని; ఇందు ఔచిత్యమునుబట్టి చెల్లె లని యర్థము వ్రాయఁబడినది.

వాస.—...అయ్య కంచుఇ, కహం మే భఇణీ పరిబ్భట్టా?

¹ రాజా.—(సస్మితమ్) విజయసేన, కిం కథయసి?

కఞ్చు.—తత్ర చాన్విష్యతా మయా న ప్రాప్తా. తతః ప్రభృతి నాద్యాపి జ్ఞాయతే క్వ వర్తత ఇతి.

(తతః ప్రవిశతి మనోరమా.)

మనో.—భట్టిని, ప్రాణసంశయే వర్తత ఏషా తపస్వినీ.

వాస.—(సాస్రం) కిం త్వం ప్రియదర్శనా వృత్తాన్తం జానాసి?

మనో.—న ఖల్వహం ప్రియదర్శనావృత్తాన్తం జానామి. 'ఏషా ఖల్వారణ్యకా ² కల్యవ్యపదేశే నానీతం విషం పీత్వా ప్రాణసంశయే వర్తత' ఇత్యేతన్మయా నివేదితమ్. తత్పరిత్రాయతాం భట్టినీ.

[ఇతి రుదతీ పాదయోః పతతి.

వాస.—(స్వగతమ్) హా ధిక్ హా ధిక్ ప్రియదర్శనాదుఃఖమన్తరి

రాజు.—(చిఱునవ్వుతో) విజయసేనా, ఏమి చెప్పెదవు?

కంచు.—అచట వెదకియు (ఆమెను) కాననైతిని. అప్పటినుండి యిప్పటికిని తెలియలేదు ఎటనున్నదో అని.

(అంతట మనోరమ [illegible])

మనో.—దేవీ, ఆదీను [illegible] ప్రాణసంశయములో నున్నది.

వాస.—(కన్నీళ్లతో) ఏమి నీవు ప్రియదర్శనవార్త నెఱుఁగుదువా?

మనో.—ప్రియదర్శనవార్తను నే నెఱుఁగను. ఇదే యారణ్యక తేనెమిషచే తేఁబడినవిషమును త్రాగి ప్రాణసందేహములో నున్నదని నేను విన్నవించితిని. కావున కాపవలయును దేవి.

[అని యేడ్చుచు పాదముల వ్రాలును.

వాస.—(స్వగతము) అయ్యయ్యో! ఈ యారణ్యకావృత్తాంతముచేత ప్రియదర్శన

1. ఆ నాశమును చేసినవాఁడవు నీవే గదా అని హెచ్చరిక.

2. కల్యవ్యపదేశేన—'కల్యం ప్రభాతే మధుని సజ్జే దక్షే నిరామయే. కల్యా కల్యాణవాచి స్యాత్.' హైమః. తేనె యని మిషపెట్టుటలో తనకు దుర్భరమైన ప్రాణమును పోఁగొట్టున దగుటచే నత్యంతప్రియముగా నున్నదని యభిప్రాయము; ద్రవపదార్థ మగుటచేత తేనెమిష పెట్టుట.

మనో.—భట్టిణి, పాణసంసఏ వట్టది ఏసా తవస్సిణీ.

వాస.—...కిం తుమం పిఅదంసణావుత్తంతం జాణాసి?

మనో.—ణక్ఖు అహం పిఅదంసణావుత్తంతం జాణామి. ఏసా క్ఖు ఆరణ్ణిఆ కల్లవ్వవదేసేణ ఆణీదం విసం పాఇఅ పాణసంసఏ వట్టది త్తి ఏదం మఏ ణివేదిదం. తా పరిత్తాఅదు భట్టిణీ.

త నూరణ్యే కావృత్తాన్తేన. అతిదు ర్జనో లోకః, క దాపి మా మన్య థా సంభావయిష్యతి. త దేత ద త్ర యుక్తమ్. (ప్రకాశం ససంభ్రమమ్) మనోరమే, శీఘ్ర మిహై వానయ తామ్; నాగలోకా ద్గృహీతవిష వైద్యో ఽఽర్యపుత్త్రో ఽత్ర కుశలః.

[మనోరమా నిష్క్రాన్తా.

(తతః ప్రవిశతి మనోరమయా ధృతా సవిషవేగ మాత్మానం నాటయ న్త్యారం.)

ఆర.—హాళా, మనోరమే, క స్మా న్మా మన్ధకారం ప్రవేశయసి?

మనో.—(సవిషాదమ్) హాధిక్ హాధిక్! దృష్టి దేశే ఽప్యస్యాః సమాక్రాన్తం విషేణ. (వాసవద త్తాం దృష్ట్వా) భట్టిని, లఘు పరిత్రా యస్వ పరిత్రాయస్వ. గురూభూత మస్యా విషమ్.

వాస.—(ససంభ్రమం రాజానాం హస్తే గృహీత్వా) ఆర్యపుత్త్ర, ఉత్తి ష్ఠ లఘు; విపద్యత ఏషా తపస్వినీ.

కొఱ కైనవనట అంతరించినది. లోకులు అతి దుర్జనులు, ఒకవేళ నన్ను వేఱువిధ ముగా (తలంచినను) తలంతురు. కనుక ఇ ది యిందులకు తగినది. (ప్రకాశము, ససం భ్రమము.) మనోరమా, శీఘ్రముగా ఇట కే దానిని తెమ్ము, నాగలోకమున విషవై ద్యము నేర్చినవాఁడు ఆర్యపుత్త్రుఁడు ఇం దులకు సమర్థుఁడు.

[మనోరమ నిష్క్రమించును.

(అంతట మనోరమచే ఆదుకొనఁబడి నదై, విషవేగము అభినయించుచు ఆర ప్ర.)

ఆర.—చెలీ, మనోరమా, ఏల నన్ను చీఁకటిలోనికిఁ గొనిపోయెదవు?

మనో.-(వగచుచు) అయ్యో అయ్యో! దీనికంటికి సయితము విష మెక్కినది. (వాసవదత్తను చూచి) దేవీ, త్వరగా కావుము కావుము. మిక్కుటి మయినది దీనివిషము.

వాస.—(తత్తరముతో రాజును చేయి పట్టుకొని) ఆర్యపుత్త్రా, త్వరగా లెమ్ము, పాపము ఇది అడఁగారుచున్నది.

వాస.—...హద్ధి! హద్ధి! పిఅదంసణాదుక్ఖ మంతరిదం ఆరణ్ణిఆవుత్తంతేణ. అది దుజ్జణో లోఓ, కదావి మం అణ్ణహా సంభావఇస్సది. తా ఏదం ఎత్థ జుత్తం. ... మ. ణోరమే లహుఅ ఇహ ఎవ్వ అణేహి తం. ణాఅలోఆదో గహీదవిసవెజ్జో అజ్జఉత్తో ఎ త్థ కుసలో.

ఆర.—హలా మణోరమే, కీస దాణిం మ అంధఆరం పవేసేసి?

మనో.—...హద్ధి! హద్ధి! దిట్ఠిదేసెవి అక్కంద్ధం విసేణ....భట్టిణి లహు పరిత్తాహి పరిత్తాహి. గురుఈభూదం సే విసం.

వాస.—...అయ్యవుత్త, ఉట్ఠేహి లహు. వివజ్జఇ ఏసా తవస్సిణీ.

[సర్వే పశ్యన్తి. — [అందఱు చూతురు.

కఞ్చు.—(విలోక్య) సుసదృశీ ఖల్వియం రాజపుత్ర్యాః ప్రియదర్శనాయాః. (వాసవదత్తాం నిర్దిశ్య) రాజపుత్రి, కుత ఇయం కన్యకా?

కంచు.—(చూచి) ఈమె రాజపుత్రి ప్రియదర్శనను కేవలము పోలియున్నదే! (వాసవదత్తను ఉద్దేశించి) రాజపుత్రీ, ఎక్కడిది యీకన్యక?

వాస.—ఆర్య, విన్ధ్యకేతోర్దుహితా. తం వ్యాపాద్య విజయసేనే నానీతా.

వాస.—అయ్యా, వింధ్యకేతునికొమరిత. అతనిని పొలియించి విజయసేనుఁడు తెచ్చినాఁడు.

కఞ్చు.—కుత స్తస్య దుహితా? సైవేయం రాజపుత్రీ. హా హతోఽస్మి మన్దభాగ్యః! (నిపత్య భూమౌ పుత్థాయ) రాజపుత్రి, ఇయం సా ప్రియదర్శికా భగినీ తే విపద్యతే.

కంచు.—అతనికి కూఁతు రెక్కడిది? ఆ రాజపుత్రియే యీామె. అయ్యో! చెడితిని రా మందభాగ్యుఁడను! (నేలఁగూలి, లేచి) రాజపుత్రీ, ఈమె ఆప్రియదర్శిక, నీచెల్లెలు, అస్తమింపనున్నది.

వాస.—ఆర్యపుత్ర, పరిత్రాయస్వ పరిత్రాయస్వ! మమ భగినీ విపద్యతే.

వాస.—ఆర్యపుత్రా, కావు కావు! నాచెల్లెలు అంత మొందుచున్నది.

రాజా.—సమాశ్వసిహి సమాశ్వసిహి. పశ్యామ స్తావత్. కష్టం భోః కష్టమ్.

రాజు.—ఊఱడిల్లుము ఊఱడిల్లుము. ఇదె చూతము. కటకటా! కటకటా!

సంజాతసాన్ద్రమకరన్దరసాం క్రమేణ
పాతుం గత శ్చ కలికాం కమలస్య భృఙ్గః; [సా;
దగ్ధా నిపత్య సహ సైవ హిమేన చా

మకరందరసము క్రమముగా నుప్పతిల్లి నిండుకొనియున్న తామరమొగ్గను గ్రోలగను తుమ్మెద పోయియుఁ బోకముందే మంచు ఆకస్మికముగాఁ గురిసి ఆమొగ్గను మాడ్చివై

వాస.—అజ్జ విఞ్ఝకేదుణో దుహిదా. తం వావాదిఅ విజఅసేణేణ ఆణీదా.
వాస.—అయ్యఉత్త పరిత్తాహి పరిత్తాహి, మహ భఇణీ విపజ్జఇ.

వామే విధౌ న హి ఫల న్త్యభివా
ఞ్ఛితాని.

చినది; విధి విరుద్ధముగా నున్నప్పుడు కోర్కెలు ఈడేఱవు సుమా.

మనోరమే, పృచ్ఛ్యతాం తావత్ కిం తే బాధ ఇతి.

మనోరమా, అడిగి చూడు 'నీ కేమేని తెలియుచున్నదా?' అని.

మనో.—సఖి, కిం తే బాధః? (సాస్రం పున శ్చాలయన్తీ) సఖి, నను భణామి 'కిం తే బాధ' ఇతి.

మనో.—సఖీ, నీ కేమేని తెలియుచున్నదా? (కన్నీళ్ళతో మఱల కదలించుచు) సఖీ, అడుగుచున్నాను గదా 'నీ కేమేని తెలియుచున్నదా?' అని.

ప్రియ.—(అవిస్పష్టమ్) యదేత దవస్థాం గత యాపి మయా న మహారాజో దృష్టః.

ప్రియ.—(అస్పష్టముగా) ఈయవస్థకు వచ్చిన దాన నయినను నాకు మహారాజు కనఁబడ కున్నాఁడు.

[ఇ త్యర్ధోక్తే భూమౌ పతతి.

[అని సగముమాటలో నేలఁ గూలును.

రాజా.—

ఏషా మీలయతీద మీక్షణ
యుగం, జాతా మమాన్ధా దిశః;
కణ్ఠో౽స్యాః ప్రతిరుధ్యతే, మ

రాజు.—

ఈ చెలికి కనుఁగవ మూఁతపడుచున్నది, నాకు దిక్కులు చీఁకట్లు అయినవి; ఈచెలికి గొంతు అడుచుకొనుచున్నది,

భృఙ్గః క్రమేణ సంజాత సాన్ద్ర మకరన్ద రసాం కమలస్య కలికాం పాతుం గతః చ = తేఁటి క్రమక్రమముగా నుప్పతిల్లిన నిండు తేనియ ద్రవముతోఁడి తామర మొగ్గను త్రాగను పోనుం బోయినది, అసౌ హిమేన సహసా నిపత్య దగ్ధా ఏవ చ = ఆమొగ్గను మంచు ఆకస్మికముగా గురిసి మాడ్చి వైవను వైచినది. రెండువాక్యములలోని రెండు చకారములును గమనదహనములకు నడుమ విలంబము లేమిని తెలుపుచున్నవి.

క్రమక్రమముగా సర్వాంగసౌష్ఠవము సంపూర్ణమై అత్యంతము వరభోగ్యతను బొందియున్న యీబాలను (ప్రియదర్శికను) అనుభవింపుటకు నేను (వత్సరాజు) తమకపడుచున్న సమయమందే ఈయాకస్మికవిషపానము సంభవించి యీచెలువను ప్రాణాంతమునకుఁ దెచ్చినది. విధి నాకు వైరి యై యుండ నాకోరిక యేల యీడేఱును!—అని రాజు తలపోయుట ప్రస్తుతార్థము. * అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము. మూఁడుపాదముల* విశేషంబును నాలవదాన సామాన్యంబును నిబద్ధంబులుగాన, * అర్థాంతరన్యాసము.

మనో.—సహి, కిం తే బోహో?...సహి ణం భణామి కిం తే బోహ త్తి.
ప్రియ.—...జం ఏదం అవత్థం గదావి వి మఏ ణ మహారాఓ దిట్ఠో.

మ గిరో నిర్యాన్తి కృచ్ఛ్రాదిమాః;
ఏతస్యాః శ్వసితం హృతం, మమ
తను ర్నిశ్చేష్టతా మాగతా;
మన్యేఽస్యా విషవేగ ఏవ హి
పరం సర్వం తు దుఃఖం మయి.

నాకు ఇవే మాటలు కష్టముగా వెలువడు చున్నవి; ఈ చెలికి ఊర్పు నిలిచిపోయినది, నా దేహము చేష్ట ఉడిగినది; ఈ చెలికి విషమెక్కుట మాత్రమే అనియు, దుఃఖ మంతయు నాకే అనియు, తలంచు చున్నాను.

వాస:—(సాస్రమ్) ప్రియదర్శనే, ఉత్తిష్ఠ; ఏష మహారాజ స్తిష్ఠతి. కి మిదానీం మయా అజానన్త్యాప రాద్ధం, యేన కుపితా మాం నాల పసి? తత్ప్రసీద ప్రసీద, న ఖలు పున రప్యపరాత్స్యామి. హా! దైవ హతక! కి మిదానీం మ యాపకృ తం యేనై తా మవస్థాం గతా మె భగినీ దర్శితా? [ప్రియ. యా ఉపరి పతతి.

వాస.—(కన్నీళ్లతో) ప్రియదర్శనా లేవే; ఈతఁడే మహారాజు నీయెదుట నున్నాఁడు నేను తెలియక యేమి తప్పుచేసి తివే ఇట్లుకోపగించి నాతో పలుకవు? మన్నింపుము మన్నింపు ఇఁకను తప్పుచేయను జుమా.(మీఁదు సూచి) హా పాడుదైవమా! నేనిపుడే తప్పుచేసితిని, నాచెల్లెలిని ఈ యవస్థకు తెచ్చిచూపించితిని? [ప్రియదర్శికమీఁద పడును.

ఏషా ఇదమ్ ఈక్షణయుగం మీలయతి-ఈమె యీకనుదోయిని మూయుచున్నది, మమ దిశః అన్ధా జాతాః = నాకు దిక్కులు గ్రుడ్డివి (అగపడనివి) అయినవి; అస్యాః కణ్ఠః ప్రతిరుధ్యతే=ఈమెయొక్క గొంతు అడ్డగింపఁబడుచున్నది, మమ ఇమా గిరః కృచ్ఛ్రాత్ నిర్యాన్తి = నాయొక్క యీమాటలు కష్టముతో వెలువడుచున్నవి; ఏతస్యాః శ్వసితం హృతమ్=ఈమెయొక్క శ్వాసము బద్ధమైనది, మమ తనుః నిశ్చేష్టతామ్ ఆగతా=నాదేహము నిర్వ్యాపారత్వమును పొందినది; అస్యాః పరం విషవేగః ఏవ హి ఇతి=ఈమెకు అయినసో విషవ్యాప్తి మాత్ర మే (అనియు), సర్వం దుఃఖం తు మయి (ఇతి)=సమస్తమయిన దుఃఖ మయినసో నాకు (అనియును), మన్యే=తలంచు చున్నాను. మీలనాదికారణములు ఒకరియందును అంధతాదికార్యములు మఱి యొకరియందునుం జెప్పఁబడినవి గావున, *అసంగత్యలంకారము, 'విరుద్ధం భిన్న దేశత్వం కార్యహేత్వో రసంగతిః.'

వాస.—...పిఅదంసణే ఉట్ఠేహి. ఏసో మహారాఓ చిట్ఠఇ. కిం దాణిం మఏ అవరద్ధం అఆణంతీఏ, జేణ కువిదా మం ణాలవసి? తా పసీద పసీద. ణక్ఖు పుణో వి అవరజ్ఝిస్సం...హా దెవ్వహదఅ! కిం దాణిం మఏ అవకిదం జేణ ఏదం అవత్థం గదా మే భఇణీ దంసిదా?...

విదూ.—భో వయస్య, కథం త్వం మూఢ ఇవ తిష్ఠసి? నైష విషాదస్య కాలః. విషమా ఖలు గతి ర్విషస్య; తద్దర్శయ ఆత్మనో విద్యాప్రభావమ్.

విదూ.—వయస్యుఁడా, ఏమి నీవు మూఢుఁడవుగా (ఊరక) ఉన్నావు? ఇది దిగులునకు కాలముగాదు. విషముయొక్క గతి కుటిలము గదా; కనుక చూపుము నీవిద్యా ప్రభావమును.

రాజా.—సత్య మె నైతత్. (ప్రియదర్శికా మవలోక్య) మూఢ ఏవాహ మేతావతీం వేళామ్; తదహ మెనాం జీవయామి. సలిలం సలిలమ్.

రాజు.—నిజమే యిది. (ప్రియదర్శికను జూచి) మూఢుఁడనే(అయితిని) ఇంతసేపు; మఱియీబాలను బ్రదికించెదను. నీళ్లు నీళ్లు.

విదూ.—(నిష్క్రమ్య పునః ప్రవిశ్య) ఏత త్సలిలమ్.

విదూ.—(వెలికేఁగి మఱల వచ్చి) ఇవిగో నీళ్లు.

[రాజా. ఉపస్పృశ్య ప్రియదర్శికాయా ఉపరి హస్తం నిధాయ మన్త్రస్మరణం నాటయతి. ప్రియదర్శికా శనై రుత్తిష్ఠతి

[రాజు ఆచమనముచేసి ప్రియదర్శికపై చేయి యుంచి మంత్రస్మరణము నభినయించును. ప్రియదర్శిక క్రమక్రమముగా లేచును.

వాస.—దిష్ట్యా! ప్రత్యుజ్జీవితా మే భగినీ!

వాస.—ఏమి నాపుణ్యము! నాచెల్లెలు బ్రదికింపఁబడినది.

విజ.—అహో! దేవస్య విద్యా ప్రభావః!

విదూ.—అహహా! ఏలిన వారివిద్యా ప్రభావము!

కఞ్చు.—అహో! సర్వ త్రాప్రతిహతా నరేన్ద్రతా[1] దేవస్య!

కంచు.—అహహా! దేవరవారి నరేంద్రత అంతటను అడ్డులేనిదిగా నున్నది!

1. నరేన్ద్రతా—నరపతిత్వము, విషవైద్యత్వము, అని రెండర్థములు.

విదూ..—భో వఅస్స, కహం తుమం మూఢో ఎవ్వ చిట్ఠసి? ణ ఏసో విసాదస్స కాలో. విసమా క్ఖు గఈ విసస్స. తా దంసేహి అప్పణో విజ్జాప్పహావం.

విదూ.—...ఏదం సలిలం.

వాస.—దిట్ఠిఆ పచ్చుజ్జీవిఆ మే భఇణీ.

ప్రియ.—(ఉత్థా యోపవిశ్య జృమ్భికాం నాటయన్తీ అవిస్పష్టమ్) మనోరమే, చిరం ఖలు ప్రసుప్తాస్మి.

ప్రియ.—(లేచి కూర్చుండి ఆవులింత నభినయించుచు అస్పష్టముగా) మనోరమా, చాలసేపు నిద్రించితిని.

విదూ.—భో వయస్య, నిరూఢం తే మన్త్రవాదిత్వమ్.

విదూ.—వయస్యా, నీమంత్రవాదిత్వము రూఢికెక్కినది.

[ప్రియ. సాభిలాషం రాజానం నిరూప్య సలజ్జం కిఞ్చి దధోముఖీ తిష్ఠతి.

[ప్రియ. ఆసతో రాజుం గాంచుచు లజ్జతో కొంచెము మొగము వాంచును.

వాస.—ఆర్యపుత్త్రి, కి మిదానీ మ ప్యేషా అన్య థైవ కరోతి ?

వాస.—ఆర్యపుత్త్రీ, ఏమి ఇది యింకను వేఱు తీరుగానే యున్నది?

రాజా.—(సస్మితమ్)

రాజు.—(లేఁత నవ్వుతో)

స్వాభావస్థా దృష్టి
ర్న భవతి, గిరో నా తివిశదాః,
తనుః సీద త్యేషా
ప్రకట పులక స్వేద కణికా,
యథా[1] చాయం కమ్పః
స్తన భర పరిక్లేశ జనన;
స్తథా నాద్యాఽ ప్యస్యా
నియత మఖిలం శామ్యతి విషమ్.

చూపు ప్రకృతికి రా లేదు, మాటలు అంతగా స్పష్టములు గావు, ఈ మేను ముమ్మరముగా గగుర్పాటును చెమట బొట్లును గలదై సోలుచున్నది. మఱియు ఈ కంపము నిండు పాలిండ్లకు శ్రమపెట్టునది యై యున్నది; ఇవి యెల్లం జూడ ఇప్పటికి నిశ్చయముగా ఈమెకు విసము అంతయు విఱుగ లేదు.

కఞ్చు.—(ప్రియదర్శికాం నిర్దిశ్య) రాజపుత్త్రి, ఏష తే పితూ రాజ్ఞాకరః ప్రణమతి.

కంచు.—(పియదర్శిక నుద్దేశించి) రాజపుత్త్రి, వీఁడె నీ తండ్రియొక్క కింకరుఁడు ప్రణమిల్లుచున్నాఁడు.

[ఇతి పాదయోః పతతి.

[అని పాదములం ద్రెళ్లును.

1. అనుమానాలంకారము.

ప్రియ.—...మణోరమే, చిరం క్ఖు పసుత్తమ్హి.
విదూ.—భో వఅస్స నిరూఢం దే మంతవాదిత్తణం.
వాస.—అయ్యఉత్తే, కిం దాణిం క ఏసా అణ్ణహో ఎవ్వ కరేది?

ప్రియ ——(విలోక్య) కథం కఞ్చుకీ ఆర్యవినయవసుః! (సాస్రమ్) హా తాత, హా అజ్జుకే!

కఞ్చు ——అలం రుదితేన కుశలినౌ తే పితరౌ వత్సరాజప్రభావాత్. పున స్తదవస్థ మేవ రాజ్యమ్.

వాసః——(సాస్రమ్) ఏహి అలీకశీలే, ఇదానీ మపి తావత్ భగినికాస్నేహం దర్శయ. (కణ్ఠేగృహీత్వా) ఇదానీం సమాశ్వస్తాస్మి.

విదూ.——భవతి, త్వాం భగినీం కణ్ఠే గృహీత్వా ఏవం పరితుష్టాసి. వైద్యస్య పారితోషికం విస్మృతమ్.

వాస.——వసన్తక, న విస్మృతమ్ (రాజానం నిర్దిశ్య సస్మితమ్) వైద్య, ప్రసారయ హస్తమ్, భగిన్యా అగ్రహస్తం తే పారితోషికం దాపయిష్యామి.

ప్రియ.——(చూచి) ఏమి! కంచుకి ఆర్యవినయవసువా! (బాష్పములతో) అయ్యో నాయనా, అయ్యో అమ్మా!

కంచు.——ఏడువకు వత్సరాజుప్రభావముచే నీ తలిదండ్రులు క్షేమముగా నున్నారు. రాజ్యము వెండియు మునుపటియట్లై యున్నది.

వాస.——(బాష్పములతో) రావే మాయలాడీ,ఇప్పుడేనియు చెల్లెలిచెలిమిం జూపవే.(కంఠమునం గవుంగిలించి) ఇప్పుడు ఊఁఅడిల్లితిని.

విదూ.——అమ్మా నీవు చెల్లెలిని మెడలోఁ కవుఁగిలించుకొని యిట్లు పరమానందంబున నున్నావు. వైద్యునికి బహుమానము మఱచితివి.

వాస.——వసంతకా, మఱవలేదు. (రాజు నుద్దేశించి, మందహాసముతో) వైద్యుఁడా, చేయిచాఁపుము, నాచెల్లెలిముంజేతిని నీకు బహుమాన మిప్పించెదను.

ప్రియ.——...కహం కంచుఈ అయ్య విణయవిసూ! ... హాతాద! హాఅజ్జుఏ!

వాస.——...ఏభాఅలీఅసీలే; దాణిం వి దావ భఇణిఅసిణేహం దంసేహి. ...దాణిం సమస్సత్థమ్హి.

విదూ.——హోది, తుమం భఇణిం గెణ్హిఅ కంఠె ఎవ్వం పరితుట్టాసి; వెజ్జస్స పారితోసిఅం విసుమరిదం.

వాస.——వసంతఅ ణ విసుమరిదం. ... వెజ్జ, పసారేహి హత్థం. భఇణీఏ అగ్గహత్థం దే పారితోసిఅం దావఇస్సం.

[రాజా హస్తం ప్రసారయతి ; వాస. ప్రియదర్శికాహస్త మర్పయతి.

[రాజు చేయి చాఁచును; వాస. ప్రియదర్శికాహస్తమును అర్పించును.

రాజా.—(హస్తం పరిహృత్య) కి మనయా? సంప్రత్యేవ కథ మపి ప్రసాదితాసి.

రాజు.—(చేతిని విసర్జించి) ఏల యీ కన్య? ఇప్పుడే యెట్టకేలకు ప్రసన్నురాల వైతివి.

వాస.—క స్త్వ మగ్రహీతుమ్? ప్రథమ మేవ తాతే నేయం దత్తా.

వాస.—నీ వెవరవు కైకొనకుండుటకు? ముందుగానే నాయన దీనిని ఇచ్చెను.

విదూ.—భో మాననీయా ఖలు దేవీ; మాస్యాః ప్రతికూలం కురు.

విదూ.—ఓయి, మాననీయురాలు గదా దేవి, ఆమెకు ప్రతికూలము సేయకుము.

[వాస. రాజ్ఞో హస్తం బలా దాకృష్య ప్రియదర్శికా మర్పయతి.

[రాజుచేతిని బలాత్కారముగా తివిచి ప్రియదర్శిక నిచ్చును.

రాజా.—దేవీ ప్రభవతి. కుతోఽన్యథాకర్తుం విభవః?

రాజు.—దేవి యేలుచున్నది. దేవి చిత్తమును దాఁటుట కేటిసామర్థ్యము?

వాస.—ఆర్యపుత్ర, అతోఽపి పరం కిం క్రియతామ్?

వాస.—ఆర్యపుత్త్రుఁడా, ఇంకను ఏమి ప్రియము చేయవలయును.

రాజా.—కి మతః పరం ప్రియమ్? పశ్య—

రాజు.—ఇంతకు పయిగా ప్రియము ఉండునా? చూడు—

నిశ్శేషం దృఢవర్మణా పునరపి స్వం రాజ్య[1] మధ్యాసితం;
త్వం కోపేన సుదూర మప్యపహృతా సద్యః ప్రసన్నా మమ;

దృఢవర్మ వెండియు తనరాజ్యమం దెల్ల నెలకొన్నాఁడు, నీవు కోపముచే బహుదూరము అపహరింపఁబడియు వెంటనే నాయందు ప్రసన్నురాలవయితివి. నీచెల్లెలు

1. అధ్యాసితమ్.—ఆస్ అకర్మకము, అధిపూర్వకమయినప్పుడు సకర్మకమగును, ఆధారము కర్మయగును.

వాస.—కో తుమం అగ్గహ్ణిదుం? పుఢమం ఎవ్వ తాదేణ ఇయం దిణ్ణా.
విదూ.—భో మాణణీఆ క్ఖు దేవీ. మా సే పడిఊలం కరేహి.
వాస.—అయ్యఉత్త, అదో వి పరం కిం పిఅం కరీఅదు.

జీవన్తీ ప్రియదర్శికా చ భగినీ
భూయ స్త్వయా సఙ్గతా;
కి న్న స్త్యా దపరం ప్రియం
ప్రియతమే య త్సాంప్రతం
ప్రార్థ్యతే.?

ప్రియదర్శికయు ప్రాణములు దక్కి వెండియు నిన్నుఁ గలసినది; ఓప్రియతమా నేనిపుడు ప్రార్థించుటకు ఇంక వేఱుప్రియమేమి యుండును.

[2] త థా పీద మస్తు.

అయిన నిది యగుఁగాక.

(భరతవాక్యమ్.)

ఉర్వీ ముద్దామసస్యాం జనయ
తు విసృజన్ వాసవో వృష్టి మిష్టా,
మిష్టై స్త్రైవిష్టపానాం విదధతు
విధివత్ ప్రీణనం విప్రముఖ్యాః,
ఆకల్పాన్త ఞ్చ భూయాత్ స్థి
రతర ముచితా సఙ్గతి స్సజ్జనానాం,
నిశ్శేషం యాన్తు శాన్తిం పిశు
నజనగిరో దుర్జయా వజ్రలేపాః.

[ఇతి నిష్క్రాన్తాః సర్వే

(భరతవాక్యము.)

కోరినవర్షము గురియుచు ఇంద్రుఁడు భూమిలో మిక్కుటముగా పయిర్లు పండించును గాక, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు యజ్ఞములచే యథావిధిగా దేవతలకు ప్రీతి యొనర్తురుగాక, తగిన దైవసజ్జన సాంగత్యము కల్పముతుదివఱకును మిక్కిలి దృఢ మగుఁగాక, జయింపరాని వజ్రలేపములయిన కొండెగాండ్ర వాక్కులు సంపూర్ణముగా శమించునుగాక.

[అని అందఱును నిష్క్రమింతురు.

ఇతి చతుర్థోఽఙ్కః.

ఇతి శ్రీమహాకవి శ్రీహర్ష విరచితా
ప్రియదర్శికా నాటికా సమాప్తా.

---

2. భరతవాక్యమ్—భరతుఁడు (అనఁగా నటుఁడు) చెప్పునట్టి వాక్యము.

3. త్రైవిష్టపానామ్—త్రివిష్టప మనఁగా స్వర్గము-అందు ఉండువారు త్రైవిష్టపులు. ఆకల్పాన్తమ్=ప్రళయమువరకు-ఆ=వఱకు - కల్ప మనఁగా బ్రహ్మయొక్క పగలు-కల్పాన్తః=ప్రళయము. వజ్రలేప మనఁగా పగిలినరాలను అంటించుటకు సిద్ధముచేయఁబడు నొకజిగురు; దానితో అదుకఁబడినది మఱి వీడదు, అట్లే కొండెగాండ్ర మాటలను ప్రభువులు నమ్ముదురు, ఆమాటలయందలి మోసమును వారి కెఱుకపఱుచుటకు ఎవరికిని శక్యముగాదు; అట్టియాకొండెములు నశించును గాక యని ప్రార్థన.

శ్రీ

శ్లోకములకుం బద్యములు.

పు. సీ. కనుఁదమ్మిఁ బొగ గ్రమ్మి కలఁగినయంతనే - జాబిల్లి వెల్గున సంతసిల్లి,

1. వరునిపైఁ గ్రేగన్ను వైచినయంతనే - నలువచూడ్కులు దాఁక నానఁ జెంది,

అడుగుగోటను నీడ యగపడ్డయంతనే - యీశుపై గంగకై యీసు వొంది,

హరునికరస్పర్శ యలమినయంతనే - మైనిండఁ బులకలముఱువు దాల్చి,

తే. పరిణయమహోత్సవంబునఁ బ్రమదలీల

రాజిలుచునున్న శ్రీశైలరాజతనయ

మముఁ గరుణ జాలుకొనుకటాక్షముల నేలి,

మంగళ మొసంగుఁగాత సామాజికులకు. ౧.

3. సీ. కైలాసశైల మాకసమున కెగయఁగా

బూచులఁ దూలి యబ్బురపడంగ,

ఆఱుమొగంబులయర్భకుండు బిఱీఁ

దల్లియొడిం జొచ్చి దాఁగికొనఁగ,

ఫణికులస్వామి కోపంబు దీపింపఁగాఁ

జుఱచుఱ దెసదెసఁ జూచుచుండ,

బొట్టవ్రేలను బిట్టు మెట్టఁగా మెయి క్రుస్సి

పాతాళమునకు రావణుఁడు క్రుంగ,

తే. కోపఘూర్ణితుఁ డయ్యును గొత్తుగాఁగ

నివ్వెఱను గౌరి కౌఁగిటఁ గవ్వకొనఁగ,

హర్షవారాన్నిధిని నోలలాడుచున్న

శివుఁడు మీ కిష్టసిద్ధులు సేయుఁగాత. ౨.

6. శా. శ్రీహర్షుండు కృతిప్రణేత, సభయుఙ్ జేరె న్గుణగ్రాహి, యెం,

తో హృద్యం బగు వత్సరాజుకథ, మాతో సాటి లే రాటఁ్రో;

ఈహాసిద్ధి నొసంగు నొక్కఁ డొకఁడే యిం, దేమిభాగ్యంబొ నేఁ!

డాహా సర్వగుణంబులుం గలిగె నా కానందరాజ్యంబుగాఙ్. 3.

8. ఉ. అన్నరనాథునాపదయు, నాత్మజనంబులఁ బాయుదుఃఖముఙ్,

ఉన్నయెడం దలంగుటయు, నుగ్రకుమార్గగతిప్రయాసముఙ్,

ఎన్నఁడు నేఫలం బిడనియీచిరజీవిత నాకు నేఁటికిఙ్

గన్నవిసంపుఁబం డిది తిన న్వలసెఙ్! విధి వ్రాలు తప్పునే ! ౪.

10. తే. తలఁగి ఘనబంధనంబును దగణి యితఁడు
కన్నెను గ్రహించి సయితులం జెన్నుమీఱి
ఆత్మధామంబు వెండియు నధిగమించి
తేజరిల్లెడుఁ గడు వత్సరాజుపగిది. ౫.

12. ఉ. సేవకభక్తియున్ సచివసింహులప్రజ్ఞయుఁ దెల్ల మయ్యె, మి
త్రావళి తేట యయ్యె, విదితం బధికంబు ప్రజానురాగమున్,
సేవిత మాజిసాహసిత, చేపడియెన్ దరుణీలలామ; నా
కేవిభవంబు నీనిగళ మియ్య దదాంభికధర్మకల్పమై ! ౬.

14. సీ. చిమ్మచీఁకటి గ్రమ్ముచెఱను జెప్పెదు గాని
యాముఖేందుజ్యోత్స్న నరయ వేమి?
సంకెలరవళికిఁ గింకఁ జెందెదుగాని
యామధురాలాప మరయ వేమి ?
కూళలఁ జెఱరక్షకులఁ దలంతువు గాని
యానెయ్యపుఁ గటాక్షు మరయ వేమి?
* స్వాతంత్ర్య మెడపినసటల నెంచెదు గాని
యాచెలిసంగాత మరయ వేమి?
తే. దోసములె ? బంధనంబున వాసి లేదె ?
మనమునను జక్కఁ దలపోయుమా వయస్య,
ఏమి చండమహాసేనభూమివిభుని
పుత్త్రికామణిగుణగణంబునకు సాటి ? ౭.

15. తే. అప్పుడే వెల్వడినవార లయ్యు వెండి
యవనినాథునిమ్రోలకు నరుగు వేళ
దప్పు లేకయె భృత్యులు తఱచుగాఁగఁ
దప్పొనర్చినచందానఁ దల్లడింత్రు. ౮.

18. చ. తొలుతను బొమ్మపోటులనె దుమ్మొనరించి పదాతులన్, శరా
వళు లడరించి లేళ్లవలె వాజుల దిక్కుమొగంబు సేసి, యా
వలఁ బెఱకైదువు ల్విసరివైచి మహాసిని దూసి యేన్గులన్
సెలగఁ దొడంగె నంటివనిఁ జిందఱవందఱ సేయునాటగాన్. ౯.

19. తే. ఒక్కఁడె బలత్రయము నిట్టు లుక్కడంచి
కత్తినెత్తుట నెగుమూఁపు జొత్తిలంగ

వాలుగంటులు పేరెద వేలు గ్రాల
వీరుఁ దెప్పటికో డస్సి విహతుఁ డయ్యె. ౧౦.

21. శా. లీలామంగళమజ్జనోపకరణాళిం గూర్చి శుద్ధాంతవే
శ్యాలోకం బిపు డాప్రయాసమున డయ్యం, బయ్యెద ల్జాఱ, గౌ
రాలోకంబులఁ జన్గవల్ మెఱసి ప్రత్యక్షంబు లౌ టొప్పెడిన్
లీల న్మజ్జనశాల భర్మకలశాలిన్ వేఱ తా నెత్తెనాన్. ౧౧.

22. క. మిడియెండ కుడుకుడిగ్గియ
బుడగలు నా బేడిస లవె పొరిఁబొరిఁ ద్రుళ్లున్;
గొడుగుగఁ దాల్చి నటనచే
సడలినదానినె కలాపి చయ్యనఁ గుంచెన్. ౧౨.

మఱియు,

,, తే. లేడిలేగ తరులగుంద్రనీడఁ జేరుఁ
బాదులజలం బనుచు నాసపడి రయమున;
విడిచి యేనుఁగుచెక్కిలి వేగిరమున
చెవితొఱటిలోనఁ దుమ్మెద చేరు నిపుడు. ౧౩.

25. ఉ. సోలుచు, క్షీణయై నుడువ స్రుక్కుచు, శోభనమాత్రభూష యై,
పాలినమోముఁదామరఁ బ్రభాతసుధాంశుసిరిన్ హరించుచున్,
దాలుచునొక్కప్రొద్దుకతనన్ గర ముత్కలికన్ వహించుప్రో
యాలిని నూత్న రాగజదశాంచితఁబోలెఁ గనంగఁ గోరెదన్. ౧౪.

27. ఉ. రాలినవృంతజాలముల రాజిలు వావిలిచెట్లక్రిందటన్
నేల తనుప్రవాళముల నీ టొదవన్ రచితం బొకో యనన్ ;
గాలికి సప్తపర్ణములగంధ మిదే మనచాయ వీచుచున్
బోలికఁ జూపు యూథపసముత్కట దానఝగంపుఁదావితోన్. ౧౫.

మఱియు,

,, క. తుమ్మెదలు తమ్మిపుప్పొడిఁ
గమ్మఁబసిమియొడలిపూఁతగాఁ దాల్చి, మరం
దమ్మాని మత్తుగొని గీ
తమ్ములు పాడెడిని వ్యక్తతారిక్తముగాన్. ౧౬.

29. చ. అడర శిరీషపుష్పమృదులామలశాదహరిత్ప్రదేశముల్
కడిగినపచ్చరాయిసుకఁ గట్టినక్రొన్నెలకట్లకైవడిన్,

తొడిమలనుండి జాఱి పడి తొట్టినమంకెనపూవుతావులన్
బుడమి మహేంద్రగోపశతపుఞ్జితమో యన నొప్పు నిప్పుడున్. ౧౭.

33. క. వీనులకు విం దొనర్చుఁ బ్రి
యానూపురరావహారు లగునంచలొదల్;
ఆనంద మిడుఁ గనులకుఁ ద
టానోకహవివరదృశ్య లగువీచితతుల్. ౧౮.

,, క. గమ్మన వలచెడుతామర
సమ్ములనెత్తావి ఘ్రాణసమ్మద మొసఁగున్;
అమ్మయశీతమ్ములు వా
తమ్ములు గాత్రమ్ములకు ముద మ్మొదవించున్. ౧౯.

34. తే. చూచినంతనె యెంతయుఁ జోద్యముగను
స్వచ్ఛమును విస్ఫుటాంభోరుహచ్ఛవియును
బ్రమదవనలక్ష్మిదీర్ఘ నేత్రం బనంగ
డిగ్గియ ముదం బొసంగు నాడెందమునకు. ౨౦.

35. న. బలియులు వీడి భూమిఁ గనఁ బన్నగకన్యక యేఁగుదెంచెనా?
కలుగదు దాన నిట్టిచెలి, కంటిని నే నలలోకమున్ వృథా;
నెలవెలుఁ గిట్టు రూపు గొని నిల్చెనొ? యుండ ద దెందునుం బవల్;
నలినముఁ గేలఁ దాల్చి సిరి నాఁ దగునీలలితాంగి యెవ్వతో? ౨౧.

39. మ. అమృతాసారిణి నాఁగ గన్నులకు నాహ్లాదంబు గావించుచున్,
సమయంబందుఁ బయోధరాంశుకము స్రస్తం బౌట దృక్పుణ్యమై,
హిమధామాకృతి యైనయీరమణిచే హేలాగృహీతంబు లీ
కమలంబు ల్ముకుళింపకున్నవి! యదే కన్పట్టుఁ జోద్యంబుగాన్. ౨౨.

41. తే. విసువకుము గోల యీ తేంట్లు ముసురుకొనియెఁ
దావికై నీదునెమ్మోముఁదమ్మిమీఁద;
వెండి వెదచల్లెదేని నీబెదరుఁజూపుఁ
గలువతంపరసిరి నవి తలఁగునెట్లు! ౨3.

45. తే. నోరు మూసికొనియును నీసారసవని
కంటకంబులఁ దాల్చినకారణమున
భామినీమణిమృదుపాణిపల్లవంపు
స్పర్శసమ్మోదమును దేటపఱుచుఁ జూవె. ౨౪.

47. చ. కమలవనంపుశోభఁ గొని కాంతవలెన్ దినలక్ష్మి యేఁగ, రా
గము రవిమండలిన్ ఘనముగాఁ గన నయ్యెడి నాయెదన్ బలెన్,
కమలినిచెంత నావలెనె కాంతఁ దలంచుచుఁ గోక ముండెడిన్,
సమకొనె నాకుఁ బోలె దివసంబున కంతట నంధకారముల్. ౨౫.

55. క. ఊరుపు నెపమున వెలువడు
వారక రేఁబవలు నీదువలవంత చెలీ,
ధారాళముగాఁ బడు మరు
నారసముల ఝుంక్రియానినాదము యనఁగాన్. ౨౬.

62. క. ఎదియును దా నస దయ్యును
నొదవినమహదాశ్రయమున నొందును మహిమన్;
మదగజకుంభస్థం బై
పొదలదె బూడిదయుఁబొరసి భూషణపదవిన్? ౨౭.

64. తే. వలుదముత్తెంపుఁ గలువడంబులను దాల్చి
రతనపుంబైఁడికంబముల్ రాజిలంగ,
అచ్చరల మించుజవ్వను లధివసింప,
సురవిమానంబుగతి నొప్పుఁ జూపుటిల్లు. ౨౮.

66. తే. భవ్యత నొనర్తు నంతఃపురవ్యవస్థఁ,
గనుదుఁ బ్రతిపదమునను సంస్ఖలితములను,
దండనీతిని జక్కఁగా దాల్చి నడుతు,
మొనసె నృపవృత్తమెల్లను ముదిమి నాకు. ౨౯.

67. ఉ. అందెలు కాళ్ల, శింజితసమంచితకాంచిక శ్రోణిమండలిన్,
సందిట బాజిబందులుఁ, గుచస్థలి బన్నసరంబులున్, శిరం
బందును నాగరంబుఁ, జెవులందును గమ్మలునున్ జ్వలించెడున్
గ్రందుగ రాణిగార్ల యుడిగంపుఁ దుటూరి మిటారి పాళికిన్. ౩౦.

71. ఉ. ఇప్పుడె పూర్వరీతిఁ దపియించుట మానె నమన్ సుధాకరుం,
డిప్పుడె మానె మోవి నలయించుట మున్వలె వేఁడియూరుపుల్,
ఇప్పుడె రిత్త గాదు మది, యుద్దె యమందము లయ్యె నంగముల్!
తప్పును గుందు కోరికల ధ్యానము సేసెడుమాత్ర నైనన్. ౩౧.

74. తే. పరిజనాన్వితుఁ బ్రద్యోతు వెరఁగుపఱిచి,
వీణ వాయించుచును మహా విభ్రమమునఁ,

జూడుఁ డిందుల సందేహ మేడ? నేఁడ
దక్కఁ గొనిపోదు వాసవదత్త నేను. ౩౨.

75. మ. అదియే రూపము నేత్రపర్వ! మదియే యాజ్ఞ్యల్యవద్వేష! మ
ల్లదియే మత్తగజోచితంబు గమనం! బాసత్త్వమే యూర్జితం!
బదియే లీల! స్వరంబు నల్లదియె సాంద్రాంభోదనిర్హ్రాది! మేల్!
చదరొప్పం గనిపించె నీచెలువ సాక్షాద్వత్సభూనాయకుఁ౯. 33.

78. క. ఘన బంధన రుద్ధంబును। గని యాకాశమును దనదుకాంతను దనతా
వునకు౯ మానసమునకు౯। గొని చన రాయంచకొదమ కోరికపడెడి౯. ౩౪.

79. తే. క్రొత్తవలపు గొలిపి యుత్తలంపెట్టెడు। క్రించుమరునిబారికిం దలంకి
తేఁటిముగుద కాంచఁ దివురుచునున్నది।యెదను జూఱగొనినయె మ్మెకాని. ౩౫.

,, శా. ప్రాపై వ్యంజనధాతువు ల్పదియు సంపాదించె వ్యక్తత్వము౯;
బ్రాపించె న్లయ మధ్యమద్రుతవిలంబచ్ఛిన్నమై తెల్లమై;
గోపుచ్ఛప్రముఖంబు లౌయతులు సేకూర్చె౯ రహి౯ మూఁడును౯;
జూపంగాఁబడెఁ దత్త్వపూర్వకము లై సొంపారు వాద్యక్రియల్. ౩౬.

83. సీ. అప్పుడె మంచుబొట్లప్పళింపఁగఁ జల్వ
లగ్గలించెడుతమ్మి మొగ్గయొక్కొ?
వేసవనె యెండఁ బీల్చుదానను దాన
నీసహజాహ్లాద మెట్లు గల్గు?
తోరంబుగా నిట్లు తొరఁగెడును హిమంబుఁ;
బరికింపఁగా హిమభానుఁడొక్కొ?
అవుర! యాతం డెట్టు లగు? వెల్గుసూదులఁ
జూఱచుఱ విరహులఁ జూడు నతఁడు.

తే. ఇంక మఱి యేదొ యిది? యహో! యెఱుఁగనేర!
నహహ! తెలిసెను! నునుఁ జెమ రనుమిషమున
నమృతవర్షంబు గురిసెడు ననవరతము,
నద్భుతస్పర్శనము ప్రియాహస్తమ యిది! ౩౭.

85. తే. లేఁతపవడంపుఁజివుళులలీల నేలు। నట్టిదీనను నీదుస్వహస్తమునను
స్వయముగా నీవు నాదుహృదయమునందు। రాగమును బెట్టితివి రాజరాజవదన.

90. ఉ. నెయ్యముఁ జూపు దాల్చినను, నేత్రము శోణసరోజమిత్రమే;
తియ్యము మీఱియు౯ బలుకు దీల్పడుఁ దొట్రిలు గద్గదం బగు౯;

చయ్యన డించినన్ దెలియుఁ జన్గవకంపముచేత నూరుఫల్ ;
అయ్యెను ! బైఁ బ్రసాద మిది యద్దము నీకుఁ దాఁగురింపఁగాన్ ! ౯౧.

91\. ఉ. ఏల కళంకిఁ జేసెదు ముఖేందునిఁ గన్బొమల న్ముడుంచుచున్ ?
గాలికి నాడుమంకెనవగన్ బొరయించెదు మోవి నేలొకో ?
సోలెడిఁ గా నురోజభృతి, స్రుక్కఁగఁ జేసెద వేల యింకనున్ ?
ఖేలన మీక్రియన్ నిను నగింపనె చేసితి; మాను కోపమున్. ౯౨.

93\. ఉ. ఒక్కటి భ్రూకుటీధరము నుత్కటసుర్మకణంబుఁ జండమున్,
దక్కు భయాకులంబుఁ జకితప్లవమానమృగీవిలోకమున్ ,
దక్కిన దేవిమోము దయితాముఖపద్మము బ్రోలఁ గాంచుచున్
జిక్కితి భీతిచే వలపుచేతను నే నురుసంకటంబునన్. ౯౩.

101\. ఉ. దిట్టతనాన నవ్వుచు నదీనతఁ గంఠముఁ గౌఁగిలింతునా ?
యట్టె చటుప్రపంచమున హర్షము నొందఁగఁ జేసికొందునా ?
నెట్టన గేలుమోడ్చి పదనీరరుహంబులఁ ద్రెళ్లి యుందునా ?
యెట్టులు దేవియీ సపనయింపఁగ నౌనొ యెఱుంగ మిత్రమా. ౯౪.

102\. ఉ. ఏల దొఱంగె దాసనము నీక్రియ నాకయి? యిట్లు తొట్రుపా
టేలొకొ ? లేవఁగావలయునే నను గూరిచి తాంతమధ్యరో ?
లోలకటాక్షపుంగృపకు లోనగుదాసుని నన్ బ్రపన్ను నీ
వేల మహాదరంబు రచియించి విలక్షునిఁ జేసె దిమ్మెయిన్ ? ౯౫.

103\. చ. ముడువవు గాని కన్బొమల, ముగ్ధవిలోచన యెత్తు మాటికిన్;
వడఁకును మోవియుం దడఁతు, శ్వాసము నూర్చెదు దీర్ఘదీర్ఘమున్;
నుడివెదు గాని, నిల్చెదు మనోగతి దేనినొ చింతసేయుచున్;
అడఁచిన నీదుకిన్క నిభృతాహతికైవడి నన్ను నొంచెడిన్. ౯౬.

105\. ఉ. ముట్టడి కల్కినట్టి తనమ్రోల సుభృత్యులు నాఁడునాఁటికిన్
గిట్టి, గజాశ్వము న్మడియ, క్షీణము గాఁగ సమస్తసైన్యముల్,
పట్టి తదీయదుర్గము సపాటుము సేసి, కళింగుఁ బాదలిన్
గట్టిరొ కొట్టిరో యొకటిగా వినెదమ్మరొ నేఁడొ యెల్లియో. ౯౭.

,, తే. విజయసేనుని మొన మనవిజయసేన
బయటి దేశంబు పట్టఁగాఁ బ్రభవ మేఁది
దుర్గముఁ గళింకహతకుండు దూరి యందుఁ
గోటగోడయె శరణుగాఁ గొదుకుచుండె.

107. క. ఒండువగ నేని దొరఁ గను
పండువు సేసికొనుభటుఁడు ప్రమదజడుఁ డగున్,
దండిపగఱ దొరయానతిఁ
జెండిన వీరవరుమాట చెప్పవలయు నే! ౪౯.

,, క. పొలియించి హతకళింగుని,। నెలకొల్పి మదీయవిభుని నిజరాజ్యములో,
నిలలోన విజయసేనుఁడు। నిలిపెన్ వీరాగ్రగుండు నీశాసనమున్. ౫౦.

113. తే. క్రమముగాఁ దేనె నిండంగఁ బ్రమదమారఁ
బోయెఁ దేఁటియుఁ దామరమొగ్గఁ గ్రోల,
మంచునుం బడి దానిని మాడ్చి వైచె,
విధి విరోధింపఁ గోర్కు లెవ్విధి ఫలించు!

114. చ. కలికికిఁ గన్నుమూఁతవడెఁ గ్రమ్మెను జీఁకటి నాకు దిక్కులన్ ;
నిలిచెను శ్వాస మింతికి, వినిగ్గతచేష్టిత మయ్యె నామెడల్ ;
ఎలుఁగు నిరుద్ధ మయ్యెఁ జెలి, కింకెను నానుడి నాదుకుత్తుకన్ ;
దలఁప విసంబె బాలకు వెత ల్సకలంబులు నాకె వాటిలెన్. ౫౧.

117. ఆ. చూపు సనిగ లేదు; స్ఫుటత చాలదు మాటఁ ;
దనువు డయ్యె, గగురు కొనుఁ, జెమర్చు;
చన్నుఁగవకు వణఁకు సంధించుఁ గ్లేశంబు ;
కాన నబల కింకఁ గలదు విషము. ౫౨.

119. ఉ. మానితరీతిఁ బొందె నిజమండలమున్ ధృష్టవర్మ వెండియున్ ;
బూనినకిన్క నీవు విడి పొందితి విప్పుడె నాపయిన్ గృపన్ ;
ప్రాఁణము దక్కె నిన్నుఁ జెలియల్ ప్రియదర్శిక గూడె ; నింకనున్
దేనిని వేఁడఁగా వలయుఁ దెల్పుఁగదే మఱి జీవితేశ్వరీ. ౫౩.

120. ఉ. వాసవుఁ డిష్టవృష్టుల నవారిగఁ బొఁడియుఁ బంటఁ బెంచుతన్ ;
భూసుర లిష్టులన్ సురసమూహములం దనియుంత్రు గావుతన్ ;
వాసిగ సాధుసంగమము వర్ధిలుఁ గావుత శాశ్వతంబుగా ;
నాసిలుఁ గావుతన్ ఖలుల నాల్కలు నా టెడుపాడుకొండెముల్. ౫౪.